DZIENNIK URZĘDOWY
WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Wrocław, dnia 8 stycznia 2026 r.

Poz. 101

UCHWAŁA NR XXV/153/25
RADY MIEJSKIEJ W BOLKOWIE

z dnia 19 grudnia 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bolków na lata 2026-2029

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292 z późn. zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy, Rada Miejska w Bolkowie uchwala, co następuje**:**

§ 1. Przyjmuje się do realizacji „Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Bolków na lata 2026 – 2029", stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Bolkowa.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Dolnośląskiego.

Przewodniczący Rady:
Marek Janas

Załącznik do uchwały Nr XXV/153/25
Rady Miejskiej w Bolkowie
z dnia 19 grudnia 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BOLKÓW NA LATA 2026-2029

OPRACOWANIE:
Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

PAŹDZIERNIK 2025

Spis treści

1. Wstęp....4
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami....4
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce....5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego....12
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami....12
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu....15
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego....19
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy ..19
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Bolków ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu....21
5.2.1. Charakterystyka gminy....21
5.2.2. Rys historyczny Gminy Bolków....22
5.3. Krajobraz kulturowy gminy....32
5.3.1. Dziedzictwo materialne – najcenniejsze obiekty zabytkowe z terenu Gminy Bolków....33
5.3.1.1. Układy przestrzenne wsi ……..33
5.3.1.2. Obiekty sakralne ……..35
5.3.1.3. Zabytki rezydencjonalne – zamki i pałace ……...36
5.3.1.4. Obiekty użyteczności publicznej ……43
5.3.1.5. Obiekty mieszkalne i mieszkalno-gospodarcze ……...43
5.4. Dziedzictwo niematerialne....44
5.4.1. Zabytki w zbiorach muzealnych....47
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony....48
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków....49
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków....52
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego....52
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków....55
5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków....56
5.6.2. Obiekty stanowiące własność gminy....57
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT....60
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami....63
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami....67
9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami....68
9.1. Dotacje....69
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe....72
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego....73

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe 74
10. Bibliografia 77
11. Spis tabel 78
12. Załączniki 79

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Bolków na lata 2026-2029 (dalej: GPOnZ) stanowi istotny element polityki samorządowej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego. Program ten umożliwia podejmowanie przemyślanych i skoordynowanych działań w obszarze inicjowania, wspierania i koordynowania badań oraz prac konserwatorskich i restauratorskich dotyczących zabytków i krajobrazu kulturowego. Jednocześnie sprzyja popularyzacji oraz promocji lokalnego dziedzictwa kulturowego jako dobra wspólnego.

GPOnZ ma również charakter użytkowy – może być wykorzystywany przez środowiska naukowe, badawcze, właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych, a także przez wszystkich zainteresowanych historią, kulturą oraz tożsamością lokalną. Opracowanie to ma za zadanie wspierać rozwój gminy poprzez podejmowanie działań zmierzających do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania wartości krajobrazu kulturowego oraz efektywnego wykorzystania dziedzictwa na cele społeczne, edukacyjne i gospodarcze.

W dokumencie szczegółowo wskazano planowane działania ukierunkowane na poprawę stanu technicznego i estetycznego zabytków, ich adaptację do nowych funkcji oraz rewaloryzację. Priorytetem jest również zwiększenie dostępności do obiektów zabytkowych dla mieszkańców i turystów, co ma sprzyjać integracji społecznej oraz podnoszeniu świadomości historycznej.

GPOnZ uwzględnia aktualne uwarunkowania prawne oraz wewnętrzne i zewnętrzne czynniki wpływające na ochronę dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Przedstawione w nim kierunki działań, zwane priorytetami, zawierają precyzyjne opisy celów oraz zakresu zamierzonych przedsięwzięć. Realizacja założeń programu przyczyni się do umocnienia poczucia wspólnoty kulturowej, wzmocnienia lokalnych wartości oraz integracji mieszkańców wokół wspólnych korzeni i historii.

Program wskazuje także możliwe źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy zabytkach i ich otoczeniu. Finansowanie może pochodzić zarówno ze środków publicznych (np. budżet państwa, budżet gminy, jednostek samorządu terytorialnego wyższego szczebla, funduszy unijnych i zagranicznych), jak i ze źródeł prywatnych – takich jak osoby fizyczne, organizacje pozarządowe (stowarzyszenia, fundacje) oraz inne podmioty prawne.

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację i rozwinięcie Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Bolków na lata 2021-2024, przyjętego Uchwałą Nr XLVI/337/22 Rady Miejskiej z dnia 29 września 2022 r. Obecna edycja została zaktualizowana pod kątem aktualnego potencjału dziedzictwa kulturowego oraz dostępnych źródeł finansowania. Udoskonalono również analizę SWOT, a także zaktualizowano cele i działania, dostosowując je do zmieniających się realiów i wyzwań w zakresie ochrony zabytków.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym,

a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustalania lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Określenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5**: „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1**: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2**: „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86**: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe określenia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
   a) krajobrazami kulturowymi,
   b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
   c) dziełami architektury i budownictwa,
   d) dziełami budownictwa obronnego,
   e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
   f) cmentarzami,
   g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
   h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (…),
f) instrumentami muzycznymi,
g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
b) cmentarzyskami,
c) kurhanami,
d) reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:
1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.
1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
2) uznanie za pomnik historii;
3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej".

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami."

– **Art. 19**: „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:
1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.
1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.
2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków."

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy".

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
3)* inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
**Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*
6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych".

– **Art. 81**: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków."

– **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:
1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków".

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (…) kultury (…) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami". Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy

gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późń. zm.).

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwala się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 31 grudnia 2025 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwięzłej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykosztowywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (…) kultury (…) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami". Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U z 2024 r., poz. 1130 z późń. zm.).

Od dnia 24 września 2023 r. obowiązuje zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwala się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 30 czerwca 2026 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwięzłej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: strefy planistyczne i gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić obszary uzupełnienia zabudowy oraz obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie to możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykosztowywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (**Dz. U. z 2025 r. poz. 418);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2025 r. poz. 647);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 z późn. Zm.);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2021 r., poz.731);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);

• **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

• **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2022 r. poz. 385);

• **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów strategicznych obowiązujących na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Takie powiązanie pozwala na spójne i kompleksowe podejście do ochrony dziedzictwa kulturowego, uwzględniające zarówno uwarunkowania prawne, jak i realia społeczno-gospodarcze każdego z poziomów.

W zakresie działań programowych GPOnZ pozostaje zgodny z polityką krajową, szczególnie w obszarach dotyczących: poprawy stanu zachowania zabytków poprzez alokację środków z budżetu gminy, wykorzystania dziedzictwa kulturowego jako narzędzia promocji lokalnej, usprawnienia komunikacji pomiędzy samorządem, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także zwiększenia dostępności informacji o zasobach zabytkowych gminy.

Istotnym aspektem programu jest także wspieranie inicjatyw związanych z pielęgnowaniem lokalnych tradycji kulturowych oraz włączanie elementów dziedzictwa do działań edukacyjnych i kulturalnych, co przyczynia się do budowania tożsamości lokalnej oraz wzmacniania więzi społecznych.

GPOnZ jest w pełni zgodny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te zostały określone w następujących dokumentach:

• **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

– model i system wartościowania zabytków;
– plany zarządzania dla pomników historii;
– wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;

– system bezpieczeństwa zabytków;
– projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

– cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
– opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

– wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
– digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
– rozwój portalu zabytek pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

– włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
– kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
– wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

– wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
– warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
– wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
– inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020 przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

- **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

– obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,

– obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,

– obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.

2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.

2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.

2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza poza 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

– Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu;
– Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;
– Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziała odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego;
– Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość;
– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:
– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Bolków wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030, Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego, Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024;
- powiatowym: Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025-2028.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

- **Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030**

Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030 została przyjęta Uchwałą Nr L/1790/18 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 20 września 2018 r. Dokument wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Jako cele strategiczne w obszarze powiązanym z zabytkami wyznaczono między innymi:
Cel strategiczny: Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.
Konkretyzacją tych celów są cele operacyjne (priorytety) oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych.

Cel operacyjny: Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego.
Przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych:
– Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie.
– Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji.
– Wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

• **Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego**

Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego została przyjęta Uchwałą Nr 2696/III/09 przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dnia 28 kwietnia 2009 r.

W Programie najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych, o charakterze kulturowym, zajmują zabytki architektury i budownictwa. Turystyczna waloryzacja zabytków wyłoniła listę najcenniejszych obiektów zabytkowych województwa. Warunkiem zainteresowania turystycznego zabytkami archeologicznymi jest ich odpowiednie wyeksponowanie w terenie i przystosowanie dla potrzeb zwiedzających. Dotyczy to przede wszystkim stanowisk archeologicznych o własnej, czytelnej formie krajobrazowej.

Analiza grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala stwierdzić, że:
– liczne tereny i obiekty zabytkowe, dają możliwość tworzenia i eksploatowania szlaków krajoznawczych,
– istnieje możliwość tworzenia szlaków historycznych, edukacyjnych, wykorzystujących lokalizację miejsc ważniejszych bitew oraz martyrologii z okresu II wojny światowej. Zwiększenie atrakcyjności zabytków ma odbywać się m.in. poprzez ożywienie zabytków cyklicznymi imprezami, odpowiednią infrastrukturą i kalendarzem imprez. Mocnymi stronami rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku są wysokie walory kulturowe łączące dorobek kultur: polskiej, czeskiej, austriackiej i niemieckiej oraz rozbudowana baza turystyczna, zwłaszcza w rejonach górskich i uzdrowiskowych. Program wskazuje także słabe strony rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku, do których należą między innymi: zły stan zabytków oraz brak sprawnego regionalnego i lokalnego systemu informacji turystycznej.

• **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego**

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został przyjęty Uchwałą Nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r.

Wśród wyznaczonych czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa jeden związany jest z dziedzictwem kulturowym: Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Rozwój przestrzenny terenów zurbanizowanych dokonuje się w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz przy uwzględnieniu zróżnicowanych zasobów krajobrazowych, prowadzony jest w sposób minimalizujący szkody środowiskowe i konflikty funkcjonalno-przestrzenne:
– przeciwdziałanie skutkom degradacji krajobrazu jest skuteczne, zasoby krajobrazowe są uwzględniane w zagospodarowaniu przestrzennym a obszary wyróżniające się pod względem krajobrazu zachowują swoją wizualną odrębność;
– obszary cenne przyrodniczo stanowią system odporny na zagrożenia;
– najcenniejsze założenia przestrzenne o historycznym rodowodzie zachowały czytelny układ i stanowią istotne elementy krajobrazu kulturowego;
– cenne zespoły i obiekty zabytkowe znajdują się w dobrej kondycji, są udostępniane, a ich wartości podlegają trwałej ochronie;
– zasoby rolniczej przestrzeni produkcyjnej są wykorzystywane z uwzględnieniem naturalnych uwarunkowań;
– zasoby kopalin użytecznych są chronione i racjonalnie użytkowane;
– zintegrowany system magistralnych szlaków turystycznych wzmacnia gospodarczo udostępniane ośrodki i obszary.

W Planie wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Poniżej przedstawione te, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.
Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.
Kierunek 2.2. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. W Planie nie wskazano konkretnych obiektów.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Postulaty kierowane do gmin:
1. Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków.
2. Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków).
3. Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.
4. Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych.
5. Dostosowanie rozwoju zaplecza turystyki i rekreacji do zmian klimatu poprzez:
1) realizację transportu zbiorowego w obszarach i ośrodkach o atrakcyjnych turystycznie zasobach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, jako standardu ich komunikacyjnej obsługi,
2) wykluczenie z realizacji infrastruktury sportów zimowych obszarów o niewystarczających zasobach wód, których eksploatacja dla wytwarzania sztucznego śniegu zagraża lokalnemu środowisku naturalnemu.
6. Integracja szlaków wodnych ze szlakami pieszymi, rowerowymi i konnymi w ich otoczeniu (wzdłuż rzek o sezonowej zmienności poziomu wód).

- **Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024**

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024 został przyjęty Uchwałą Nr XXXIV/686/21 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 24 czerwca 2021 r.

Jest to podstawowy dokument służący inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem Programu jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych dla realizacji zadań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, zgodnie z kompetencjami Samorządu Województwa Dolnośląskiego.

Za cel strategiczny uznano zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia tożsamości Dolnego Śląska. Zgodnie z tym, dziedzictwo to jest zasobem umożliwiającym budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości mieszkańców regionu. Stanowi zarówno przedmiot ochrony, jak i znaczący potencjał, który może i powinien być wykorzystywany w rozwoju społecznym i gospodarczym województwa.

Wyznaczone cele operacyjne, podporządkowane celowi strategicznemu, dotyczą dwóch obszarów działań:
Cel operacyjny 1: Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:
1. Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim.
2. Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków.
3. Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego.

Cel operacyjny 2: Wzmocnienie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:
1. Kształtowanie tożsamości regionalnej przez działania edukacyjne i promocyjne.
2. Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami.
3. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

- **Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025-2028**

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Jaworskiego na lata 2025-2028 został przyjęty Uchwałą XII/72/25 Rady Powiatu Jaworskiego z dnia 31 marca 2025 r.

Program to strategiczny dokument samorządowy, który wyznacza kierunki ochrony, konserwacji i promocji dziedzictwa kulturowego w regionie. Program został opracowany we współpracy z konserwatorem zabytków, lokalnymi gminami, instytucjami kultury oraz organizacjami pozarządowymi, co pozwala na skoordynowanie działań na szczeblu powiatowym.

Dokument wyznacza kluczowe cele, takie jak: poprawa stanu technicznego i estetycznego obiektów zabytkowych, zabezpieczenie wartości historyczno-artystycznych, adaptacja wybranych obiektów do nowych funkcji społecznych i kulturalnych, a także aktywizacja społeczności lokalnej wokół zabytków. Program przewiduje szczegółowy harmonogram działań konserwatorskich, rewaloryzacyjnych i inwestycyjnych.

Ważnym elementem jest wsparcie edukacyjne – organizacja warsztatów, wykładów i wydarzeń popularyzujących dziedzictwo powiatu, co ma służyć budowaniu świadomości i dumy lokalnej społeczności. Program docenia także rolę współpracy międzyadministracyjnej – z urzędami gminnymi, wojewódzkimi i centralnymi, a także z uczelniami i placówkami naukowymi, co umożliwia korzystanie z wiedzy i doświadczenia ekspertów.

Dokument zawiera również analizę SWOT, która identyfikuje mocne i słabe strony dziedzictwa powiatowego, a także szanse i zagrożenia związane z rozwojem i ochroną zabytków. Na tej podstawie wyznaczono priorytety, takie jak działania ratownicze w obiektach w złym stanie, udostępnienie zabytków dla turystów i mieszkańców, oraz promocja lokalnego dziedzictwa za pomocą narzędzi cyfrowych i mediów społecznościowych.

Istotnym aspektem jest określenie źródeł finansowania – od budżetu powiatu, przez fundusze unijne i krajowe, po wsparcie prywatne i sponsorów. Program zakłada również monitorowanie stanu konserwatorskiego zabytków oraz regularne raportowanie o postępach, co pozwala ocenić skuteczność podjętych działań.

Realizacja programu przyczyni się do podniesienia atrakcyjności turystycznej powiatu jaworskiego, stworzenia nowych miejsc edukacji i aktywizacji społecznej, a także do trwałego utrwalenia dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego:

- **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bolków**

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bolków zostało przyjęte Uchwałą Nr XXIV/153/20 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 6 listopada 2020 r. w sprawie uchwalenia zmiany w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Bolków – edycja 2018.

Studium jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, na podstawie którego prowadzona ma być polityka i strategia działań, przede wszystkim w sferze zagospodarowania przestrzennego, ale także w sferze społeczno-gospodarczej i ekologicznej, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na kształtowanie struktury przestrzennej i układu funkcjonalno-przestrzennego.

Obszar i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej zostały przedstawione w rozdziale. 4 w części III Studium – Kierunki zagospodarowania przestrzennego.

Studium podkreśla, że ochrona zabytków i dóbr kultury współczesnej jest jednym z kluczowych elementów prowadzenia zrównoważonej polityki przestrzennej w Gminie Bolków. Wskazano, że gmina dysponuje bogatym zasobem dziedzictwa – zarówno w postaci historycznego układu urbanistycznego Bolkowa, jak i licznych obiektów sakralnych, rezydencjonalnych i przemysłowych. Podkreślono konieczność zachowania ciągłości kulturowej poprzez ochronę nie tylko zabytków wpisanych do rejestru, ale również dóbr kultury współczesnej, które w przyszłości mogą nabrać wartości historycznej.

W dokumencie zaakcentowano wagę planistycznego podejścia do ochrony dziedzictwa. Studium wyznacza obszary, gdzie ochrona krajobrazu kulturowego i walorów architektonicznych powinna być nadrzędna wobec intensyfikacji zabudowy. Wskazuje również na potrzebę sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów zabytkowych – to właśnie one, jako akty prawa miejscowego, mają umożliwiać precyzyjne ustalenia dotyczące ochrony, adaptacji i ewentualnej modernizacji obiektów zabytkowych.

Dużą rolę przypisano integracji ochrony zabytków z szerzej rozumianą polityką estetyki przestrzeni, ochroną środowiska i ładem przestrzennym. Studium zaleca także dążenie do tworzenia spójnych standardów rewitalizacji i estetyzacji przestrzeni publicznych, które znajdują się w otoczeniu zabytków. Podkreślono również znaczenie krajobrazu kulturowego – nie tylko pojedynczych obiektów, lecz całych układów osadniczych, parków, cmentarzy, dawnych szlaków i osi widokowych.

Istotną częścią rozdziału jest również odniesienie do narzędzi informacyjnych, takich jak ewidencja i rejestry zabytków oraz cyfrowe bazy danych, które mają wspierać zarządzanie dziedzictwem na poziomie lokalnym. Ochrona dóbr kultury została również powiązana z działaniami edukacyjnymi i promocyjnymi – w tym organizacją wydarzeń, szkoleń oraz współpracą z instytucjami kultury i oświaty. Szczególny nacisk położono na udostępnienie zabytków mieszkańcom i turystom, traktując dziedzictwo kulturowe jako istotny potencjał rozwoju lokalnej turystyki i wzmacniania tożsamości gminy.

Wnioski zawarte w Studium jasno wskazują, że ochrona dziedzictwa kulturowego powinna być traktowana jako proces długofalowy, zintegrowany z innymi aspektami planowania przestrzennego – takimi jak rozwój gospodarczy, inwestycyjny czy infrastrukturalny. W ten sposób dokument wyznacza ramy do tworzenia lokalnych polityk, które łączą tradycję z nowoczesnością oraz budują trwałe podstawy rozwoju Gminy Bolków.

• **Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych**

Plan ochrony zabytków Gminy Bolków na wypadek konfliktu zbrojnego oraz sytuacji kryzysowych został opracowany w 2005 r., a następnie zaktualizowany w 2022 r., aby dostosować jego założenia do aktualnych uwarunkowań prawnych i organizacyjnych. Dokument ten został sporządzony zgodnie z obowiązującym Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Celem Planu jest zapewnienie skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego w obliczu potencjalnych zagrożeń wynikających z działań wojennych lub sytuacji nadzwyczajnych, takich jak katastrofy naturalne, awarie techniczne czy kryzysy społeczne. Ochrona ta opiera się na kompleksowym podejściu, obejmującym planowanie, przygotowanie oraz realizację działań o charakterze:

- zapobiegawczym – zmniejszających ryzyko uszkodzeń lub zniszczeń;
- dokumentacyjnym – mających na celu sporządzenie dokładnych opisów, inwentaryzacji i dokumentacji wizualnej obiektów;
- zabezpieczającym – chroniących fizycznie dobra kultury (np. poprzez przeniesienie, wzmocnienie, oznaczenie);
- ratowniczym – podejmowanych w sytuacjach bezpośredniego zagrożenia;
- konserwatorskim – mających na celu zabezpieczenie stanu technicznego zabytków po wystąpieniu zagrożenia.

Plan stanowi istotne narzędzie zarządzania kryzysowego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i jest integralną częścią systemu bezpieczeństwa gminy. Jego aktualizacja w 2022 r. uwzględniła nowe wyzwania i zagrożenia, jak również współczesne standardy ochrony zabytków w sytuacjach nadzwyczajnych.

• **Strategia Rozwoju Gminy Bolków na lata 2021-2030**

Strategia Rozwoju Gminy Bolków na lata 2021-2030 została przyjęta Uchwałą Nr XXXIV/240/21 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 28 października 2021 r.

Strategia rozwoju to dokument planistyczny, który określa długofalowe cele, kierunki działań oraz sposoby ich realizacji, służące rozwojowi danego obszaru – w tym przypadku gminy. Stanowi narzędzie wspierające zarządzanie samorządowe, umożliwiając podejmowanie świadomych, przemyślanych decyzji opartych na diagnozie lokalnych potrzeb, zasobów i potencjału. Strategia wyznacza priorytety oraz wskazuje konkretne obszary rozwoju, takie jak gospodarka, infrastruktura, środowisko, edukacja, kultura czy ochrona dziedzictwa.

Strategia ta traktuje dziedzictwo kulturowe jako kluczowy element rozwoju gminy, łącząc go z polityką rewitalizacyjną oraz wzmacnianiem potencjału turystyczno-kulturowego. Zakłada ochronę i konserwację historycznych obiektów, przede wszystkim zabytkowego układu urbanistycznego Bolkowa, z zamkiem jako centralnym punktem odniesienia

Program podkreśla potrzebę zabezpieczenia zabytków przez działania konserwatorskie i adaptacyjne, umożliwiające nadanie im nowych funkcji – edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych. Integruje to z modernizacją przestrzeni publicznych, np. poprzez poprawę infrastruktury wokół obiektów historycznych, takich jak oświetlenie, ścieżki, oznakowanie turystyczne.

Strategia zakłada promowanie lokalnych zabytków za pomocą kampanii informacyjnych, cyfrowych przewodników i materiałów promocyjnych. Działania te służą zarówno zwiększeniu świadomości mieszkańców, jak i przyciągnięciu turystów. Duży nacisk położono na edukację – organizację warsztatów, wykładów i wydarzeń historycznych, które pozwolą lepiej poznać i zrozumieć wartości miejscowego dziedzictwa.

Samorząd ma współpracować z instytucjami kultury, gminami sąsiednimi, szkołami i organizacjami pozarządowymi, co umożliwi wymianę wiedzy i doświadczeń oraz realizację wspólnych inicjatyw historycznych i kulturowych. Strategia przewiduje również systematyczny monitoring stanu zabytków oraz ocenę postępów w realizacji działań ochronnych.

W obszarze finansowania zaplanowano wykorzystanie różnych źródeł – od środków własnych gminy, poprzez fundusze unijne i krajowe, po partnerstwa publiczno-prywatne, celem zapewnienia stabilnego wsparcia konserwacji zabytków. Dodatkową rolę odgrywa rewitalizacja, która wpisuje ochronę zabytków w szerszy proces odnowy zdegradowanych przestrzeni miejskich, co ma pozytywny wpływ na całą społeczność.

Realizacja Strategii przyczyni się do wzmocnienia tożsamości lokalnej, promowania Bolkowa jako atrakcyjnej destynacji turystycznej oraz zagwarantowania trwałego zabezpieczenia dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

• **Sołeckie Strategie Rozwoju Miejscowości:**

- **Sołecka Strategia Rozwoju Miejscowości Lipa na lata 2023-2030** przyjęta Uchwałą Nr LXII/455/24 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 29 stycznia 2024 r.,
- **Sołecka Strategia Rozwoju Miejscowości Radzimowice na lata 2023-2028** przyjęta Uchwałą Nr LVI/405/23 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 30 czerwca 2023 r.,
- **Sołecka Strategia Rozwoju Miejscowości Wolbromek na lata 2021-2026** przyjęta Uchwałą Nr XXVII/194/21 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 25 lutego 2021 r.

Sołeckie Strategie określają główne cele i priorytety rozwoju każdej wsi, z naciskiem na poprawę infrastruktury, dostępności transportowej oraz warunków życia lokalnej społeczności. Kładą także silny akcent na zachowanie i promocję lokalnych walorów kulturowych, w tym ochronę drobnych zabytków, układów przestrzennych i tradycyjnej architektury. Strategie zakładają wsparcie inicjatyw społecznych, integrujących mieszkańców – poprzez organizację wydarzeń kulturalnych, festynów czy warsztatów tematycznych. Dokumenty przewidują modernizację przestrzeni publicznych: remont świetlic wiejskich, placów zabaw, parków, co sprzyja integracji społecznej i aktywności lokalnej. Szczególny nacisk położono na rozwój turystyki wiejskiej, włączenie sołectw w szersze trasy turystyczne gminy, przy jednoczesnym zachowaniu ich unikatowego charakteru. W Strategiach uwzględniono także aspekty ekologiczne – ochronę środowiska, zieleni, małej retencji wody oraz promowanie zrównoważonych praktyk rolniczych.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Bolków ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Bolków jest to gmina miejsko-wiejska położona jest w południowo-zachodniej Polsce, w województwie dolnośląskim, na terenie powiatu jaworskiego. Leży w centralnej części Sudetów, u podnóża Gór Kaczawskich i Pogórza Wałbrzyskiego, co nadaje jej terenowi zróżnicowany charakter krajobrazowy – od malowniczych wzgórz po doliny i urokliwe płaskowyże.

Gmina obejmuje zarówno miasto Bolków, będące jej siedzibą, jak i 17 sołectw, którymi są: Gorzanowice, Grudno, Jastrowiec, Kaczorów, Lipa, Mysłów, Nowe Rochowice, Płonina, Półwsie, Radzimowice, Sady Dolne, Sady Górne, Stare Rochowice, Świny, Wierzchosławice, Wierzchosławiczki iWolbromek.

Bolków graniczy z gminami: Marciszów, Kamienna Góra, Czarny Bór, Stare Bogaczowice, Dobromierz, Paszowice, Mściwojów oraz Wojcieszów. Dzięki swojemu położeniu, gmina znajduje się na styku różnych regionów geograficznych i historycznych Dolnego Śląska, co przekłada się na jej bogactwo przyrodnicze i kulturowe.

Środowisko naturalne gminy cechuje się wysokimi walorami krajobrazowymi i przyrodniczymi. Tereny leśne, łąki i użytki zielone pokrywają znaczną część obszaru, a lokalna flora i fauna są typowe dla Sudetów Zachodnich. Gmina posiada także liczne formy ochrony przyrody, w tym m.in.:

- fragmenty Parku Krajobrazowego Chełmy – chroniącego unikatowe krajobrazy Gór i Pogórza Kaczawskiego,

- rezerwat przyrody „Góra Miłek” – zlokalizowany w pobliżu Mysłowa, obejmujący rzadkie gatunki roślin naskalnych i muraw kserotermicznych,
- obszary Natura 2000, w tym „Góry i Pogórze Kaczawskie” oraz „Ostoja nad Bobrem”, chroniące cenne siedliska i gatunki ptaków oraz nietoperzy,
- pomniki przyrody – liczne drzewa i grupy drzew (m.in. dęby, lipy), ale też formy skalne o wartościach geologicznych.

Przez teren Gminy Bolków przepływa rzeka Nysa Szalona – ważny element lokalnego krajobrazu przyrodniczego i hydrologicznego. Rzeka ta, będąca dopływem Kaczawy, odgrywa istotną rolę w kształtowaniu środowiska naturalnego gminy. Jej dolina stanowi siedlisko wielu gatunków roślin i zwierząt oraz cenny korytarz ekologiczny. W przeszłości nad brzegami Nysy Szalonej powstawały młyny, a także osady, których rozwój wiązał się z dostępem do wody. Obecnie dolina rzeki to atrakcyjny obszar rekreacyjny, szczególnie dla wędkarzy, spacerowiczów i miłośników przyrody.

Gmina Bolków ma duży potencjał turystyczny. Najważniejszym punktem przyciągającym odwiedzających jest Zamek Bolków – jeden z najciekawszych średniowiecznych zamków na Dolnym Śląsku, położony malowniczo na wzgórzu nad miastem. Zamek, obok funkcji muzealnej, stanowi miejsce licznych wydarzeń, w tym międzynarodowego festiwalu muzyki gotyckiej – Castle Party.

Przez gminę przebiegają liczne szlaki turystyczne i rowerowe, m.in.:

- Szlak Zamków Piastowskich, łączący najważniejsze historyczne warownie Dolnego Śląska,
- Szlak Wygasłych Wulkanów, prowadzący przez unikalne formacje geologiczne Gór Kaczawskich,
- trasy rowerowe i konne, umożliwiające aktywne poznawanie uroków krajobrazu i przyrody.

Nie brakuje również atrakcji przyrodniczych i krajoznawczych w mniejszych miejscowościach, takich jak rezerwat przyrody w Mysłowie, ruiny zamku Świny, kamienne krzyże pokutne, stare młyny, kapliczki przydrożne oraz miejsca pamięci historycznej.

Walory krajobrazowe, zabytki architektury, dziedzictwo kulturowe oraz naturalna różnorodność czynią Gminę Bolków atrakcyjnym miejscem zarówno do życia, jak i do odwiedzin. Gmina stawia na rozwój turystyki zrównoważonej, łączącej ochronę przyrody z promocją lokalnych wartości kulturowych.

5.2.2. Rys historyczny Gminy Bolków[1]

Poniżej przedstawiono zarys dziejów Gminy Bolków, uwzględniający zarówno historię samego Bolkowa, jak i poszczególnych miejscowości wchodzących w skład gminy. Opis ten ukazuje rozwój osadnictwa, ważniejsze wydarzenia oraz elementy dziedzictwa historycznego, które wpłynęły na współczesny kształt społeczno-kulturowy regionu.

Bolków – około połowy XII w. w rejonie dzisiejszego Bolkowa istniała prawdopodobnie osada targowa, związana z wymienioną w bulli papieskiej z 1155 r. kasztelanią w Świnach. Dzięki dogodnemu położeniu – na szlaku wiodącym doliną Nysy Szalonej w dolinę Bobru i Bramę Lubawską, rozwijała się na tyle intensywnie, że w 1276 r. uzyskała prawa miejskie – w źródłach wymieniany jest wówczas wójt Conradus. Korzystne znaczenie Bolkowa wykorzystał także książę Bolesław Łysy wznosząc tu – najpóźniej w 1277 r. – zamek dla ochrony granic księstwa przed Czechami. Bolków stał się szybko ważnym ośrodkiem księstwa świdnickiego, a później świdnicko-jaworskiego. Książęta chętnie tu przebywali, o czym świadczy liczba wydanych dokumentów i zapisów. Tu także przechowywano skarbiec książęcy.

Dzięki przychylności władców i korzystnemu położeniu miasto rozwijało się pomyślnie stając się ośrodkiem handlu i rzemiosła – zaczęły powstawać cechy. Dla wzmocnienia obronności miasta wzniesione zostały – połączone z zamkiem – miejskie fortyfikacje, w których znajdowały się dwie bramy prowadzące do

[1] Słownik geografii turystycznej Sudetów, pod red. M. Staffa: tom 6 – Góry Kaczawskie, Wrocław 2001; tom 7 – Pogórze Kaczawskie, Wrocław 2001; tom 10 – Pogórze Wałbrzyskie „Pogórze Bolkowskie”, Wrocław 2005, Program Opieki nad Zabytkami Gminy Bolków na lata 2010-2013 oraz na lata 2021-2024

miasta: Dolna i Górna, przed którymi powstały przedmieścia. W 1298 r. z fundacji księcia powstał na przedmieściu kościół Św. Ducha i szpital. Bolków cieszył się szczególną życzliwością księcia świdnicko-jaworskiego Bolka II – w 1344 r. ustanowił miasto siedzibą weichbildu, a w 1348 r. potwierdził miastu przywileje, w tym prawo warzenia piwa, nadał też jako uposażenie Wierzchosławice, zaś księżna Agnieszka uposażyła szpital połową Wolbromka.

Przejęcie księstwa świdnicko-jaworskiego przez Czechy w 1392 r. niekorzystnie odbiło się na mieście, które utraciło na znaczeniu. Próby odbudowy znaczenia Bolkowa zostały w poważnym stopniu zahamowane w wyniku wojen husyckich. Miasto dwukrotnie było zdobywane przez Husytów – dnia 29 sierpnia 1428 r. (spłonęło wówczas 5 domów) oraz dnia 20 sierpnia 1444 r., kiedy to zabudowania miasta zostały prawie doszczętnie spalone. Ocalały jedynie murowany kościół i zamek.

Król czeski Jerzy z Podiebradów osadził w 1463 r. na zamku bolkowskim Hansa von Czirn, który szybko okazał się być raubritterem grabiącym kupców. W wyniku wyprawy zorganizowanej przez mieszczan wrocławskich i świdnickich w 1468 r. wyprawy zamek został zdobyty i przekazany królowi Maciejowi Korwinowi. W następnych latach zamek kilkakrotnie był atakowany przez wojska walczących o tron czeski Macieja Korwina i Władysława Jagiellończyka. Na początku XVI w. zamek za sprawą króla Ferdynanda I został przekazany wrocławskiemu biskupowi w dożywocie. Ten na polecenie monarchy podjął rozbudowę zamku. W latach 1539-1540 zamek pod kierownictwem lombardzkiego architekta Jakuba Parra został przebudowany. Powiększono przede wszystkim obszar warowny. Wybudowano, otoczone murami i bastejami, dziedzińce w części południowo-zachodniej oraz od strony miasta. Umocnienia te połączono z dwiema basztami miejskimi.

Dla poprawy sytuacji Bolkowa król Władysław Jagiellończyk w 1508 r. potwierdził miastu wcześniejsze przywileje i nadania. Ponownie postąpił tak w 1528 r. król Ferdynand I, dodając miastu prawo mili piwnej. Musiało to poprawić sytuację Bolkowa, skoro w tym samym roku miasto kupiło folwark Neudeck, a w 1582 r. Jentschgüttel za 160 marek. Folwarki te potem rozparcelowano pomiędzy mieszczan. W 1524 r. i 1549 r. rozparcelowano również grunty należące wcześniej do szpitala. W 1532 r. Bolków otrzymał od cesarza 2 jarmarki, a dwa lata później jeszcze 3 targi. W połowie XVI w. liczył 120 domów, bez przedmieść.

W 2 połowie XVI w. miasto zostało dotknięte kilkoma tragicznymi zdarzeniami poważnie hamującymi jego rozwój – w 1567 r. powódź zniszczyła most przez Nysę Szaloną (odbudowano go już jako most kamienny), w 1573 r. miasto padło ofiarą zarazy, zaś w czasie jeszcze groźniejszej jaka wybuchła w 1583 r. zmarło 342 mieszkańców. Duże straty w niżej położonych zabudowaniach Bolkowa wyrządzały częste wylewy Nysy Szalonej.

Ogromne zniszczenia przyniosła miastu wojna 30-letnia. W 1629 r. do Bolkowa wkroczyli dragoni cesarscy, rozpoczynając rekatolizację mieszkańców i odbierając kościół ewangelikom. Represje spowodowały, że z miasta wyemigrowało 186 osób, głównie ewangelickich tkaczy i sukienników. W Wielkanoc 1632 r. żołnierze cesarscy wywołali ogromny pożar, zaś rok później na miasto spadła kolejna tragedia – wybuchła kolejna epidemia zarazy. We wrześniu 1646 r. miasto i zamek zdobyli Szwedzi. Bolków musiał zapłacić kontrybucję w wysokości 1000 talarów. Kościół na kilka lat (1646-1654) znów przejęli ewangelicy.

Po zakończeniu wojny 30-letniej w Bolkowie było zaledwie 71 domów i około 100 mieszkańców. W 1659 r. cesarz Leopold potwierdził miastu wcześniejsze przywileje. Jednak odbudowujący się Bolków zniszczyła w 1686 r. wielka wichura. Straty były tak duże, ze miasto otrzymało od dworu zapomogę w wysokości 2000 talarów.

Ważną, jednak niezbyt korzystną, zmianą w dziejach Bolkowa była sprzedaż miasta i zamku klasztorowi cystersów z Krzeszowa przez barona von Zedliz. Bolków rozwijał się wówczas głownie jako ośrodek tkactwa, w mniejszym stopniu handlu. W 1707 r. powstał wodociąg doprowadzający wodę z rejonu Wierzchosławic. W latach 20-tych XVIII w. zamek był już praktycznie w ruinie i nie interesował nowych właścicieli. W 1726 r. obciążenia podatkowe z dóbr zamkowych szacowano na 4243 talarów, mieszczan na 2889 talarów, a z majątku kościoła parafialnego na 80 talarów. Po przejęciu Śląska przez Prusy już w 1742 r. miasto uzyskało zgodę na budowę ewangelickiego domu modlitw, który stanął w górnej części rynku.

W następnych stale rozwijało się tkactwo i handel przędzą. Bolków zaczął odgrywać na Śląsku znaczącą rolę jako ośrodek tkacki, a większość mieszczan i okolicznych chłopów trudniła się tym rzemiosłem.

W 1785 r. Bolków był otoczony pozostałościami murów miejskich z 2 bramami i 2 furtami. Był tu kościół parafialny i plebania, kościelny cmentarz (za murami), ewangelicki dom modlitw, 2 szkoły, ratusz, szpital na Przedmieściu Górnym, przytułek, słodownia i browar (przy rynku) oraz strzelnica; stały tu 202 domy zaś zamek był ruiną. Rozwinięte było rzemiosło, znaczna część mieszczan miała prawo warzenia piwa.

W pierwszych latach XIX w. znowu przyszły dla Bolkowa ciężkie czasy, głównie związane z wojnami napoleońskimi. Ich skutki nie dotknęły bezpośrednio Bolkowa ale miasto musiało ponosić znaczne koszty finansowe. Ubocznym efektem wojny była budowa nowej drogi z Jeleniej Góry do Świdnicy, która nieco ożywiła miasto.

Zasadnicza zmiana nastąpiła po 1810 r., gdy przeprowadzono w Prusach sekularyzację dóbr kościelnych i Bolków stał się miastem królewskim, uzyskując pełny samorząd. Po reformach administracyjnych w państwie pruskim Bolków stał się siedzibą powiatu, najpierw wspólnego z Kamienną Górą a po 1818 r. samodzielnego. W tym czasie przeprowadzono rozbiórkę części dawnej zabudowy – murów oraz bram miejskich czy starego browaru w rynku. Zamek w tym okresie pozostawał ruiną służącą nawet jako źródło materiału budowlanego.

Pomimo XIX-wiecznej rewolucji przemysłowej, tak widocznej w innych rejonach Dolnego Śląska, Bolków nigdy nie rozwinął się jako ośrodek przemysłowy – nie powstał tu żaden większy zakład. Co prawda po 1809 r. von Kramsta – ze znanej później rodziny fabrykantów, założył w Bolkowie tkalnię, w 1814 r. bielarnię lnu a potem manufakturę tkacką ale większe swoje przedsięwzięcia lokował głównie w Świebodzicach. W 1840 r. w Bolkowie znajdował się młyn do mielenia kory dębowej i 2 farbiarnie. Dużą manufakturę tkacką założono w Bolkowie dopiero w 1858 r. Jak widać miasto rozwijało się słabo, było jednak popularne wśród podróżnych zdążających do Jeleniej Góry ze względu na malownicze ruiny zamku i drugie w pobliskich Świnach.

W 2 poł. XIX w. Bolków zaczął się rozwijać nieco dynamiczniej. Wpływ na to z pewnością miały ówczesne wynalazki – telegraf czy kolej. Połączenie telegraficzne Bolków otrzymał w 1867 r. W 1890 r. doprowadzona została tu z Roztoki linia kolejowa, którą w 1898 r. przedłużono do Marciszowa. W 1870 r. miasto rozpoczęło budowę nowy wodociągu. Pojawienie się kolei spowodowało intensywniejszy rozwój miasta w kierunku północnym – w stronę dworca kolejowego. Powstawały tam nowe, okazałe budynki mieszkalne, domy jednorodzinne i niewielkie zakłady przemysłowe. Dość szybko rosła także liczba mieszkańców.

W 2 poł. XIX w. w związku z dość powszechnym rozwojem zainteresowań krajoznawczych, wzrosło także zainteresowanie ruinami zamku w Bolkowie. Od 1893 r. prowadzono w nich prace remontowe i badawcze, których inspiratorem było powstałe w mieście Bolkowskie Towarzystwo Opieki nad Zabytkami.

Bolków miał w tym okresie własną prasę lokalną, wydawano sporo przewodników i folderów dla turystów, rozwijała się baza turystyczna z hotelami i schroniskami. W okresie międzywojennym w Bolkowie funkcjonowało 11 hoteli, pensjonatów i gospód, na zamku było schronisko. Regres w rozwoju miasta przyniosła w 1932 r. likwidacja powiatu i włączenie Bolkowa do powiatu Jaworskiego. Upadły jednocześnie plany rozbudowy uzdrowiska w Nowych Rochowicach i przekształcenie Bolkowa w kurort.

Podczas II wojny światowej istniejące w Bolkowie zakłady włókiennicze (tkalnia von Kramsty) zostały przestawione na produkcję wojskową. W 1944 r. za miastem powstał obóz pracy – filia obozu koncentracyjnego Gross Rosen. Bolków został zajęty bez walk dnia 8 maja 1945 r. przez oddziały 31 AR.

W latach 1957-1965 przeprowadzono kompleksową odbudowę i rewaloryzację miasta, odtwarzając część zabudowań przy rynku. Bolków był przez cały ten czas znany i popularny jako miejscowość turystyczna dzięki zamkowi i dogodnym połączeniom komunikacyjnym. Kilkakrotnie podejmowano inicjatywy mające zmienić charakter miasta, przede wszystkim w oparciu o wykorzystanie źródeł mineralnych w Nowych Rochowicach. Bolków uzyskał nawet status uzdrowiska i posługiwał się okazjonalnie nazwą z dodatkiem „Zdrój", jednak ostatecznie z tych projektów nic nie wyszło.

W wyniku reformy administracyjnej w 1973 r. Bolków stał się siedzibą władz miasta i gminy i został włączony najpierw w obręb powiatu kamiennogórskiego, potem województwa jeleniogórskiego. Miasto,

ze względu na peryferyjne położenie i ogólny kryzys lat 90. zostało dotknięte regresem – brak inwestycji i likwidacja linii kolejowej. Jedynie sieć drogowa została zmodernizowana, a miasto znalazło się na skrzyżowaniu najważniejszych i najruchliwszych w regionie dróg krajowych.

Gorzanowice (niem. Ober Hohendorf) – prawdopodobnie istniały już w początkach XIV w. i od początku był tu folwark wchodzący w obręb dóbr w Starych Rochowicach, które w pewnych okresach wchodziły w skład bolkowskich dóbr zamkowych. Dlatego też niewiele jest informacji o samych Gorzanowicach, najczęściej dane dotyczące miejscowego folwarku zawarte były w opisach całych dóbr.

W 1765 r. właścicielem majątku był hr. von Churchswand ze Starych Rochowic. W tym czasie wartość Gorzanowic szacowano na 10464 talary, a mieszkało w nich 2 kmieci, 16 zagrodników, 20 chałupników i 3 rzemieślników. Pod koniec XVIII w. majątek w Gorzanowicach składał się z dwóch części. Pierwsza należała do hr. von Schlabrendorf, w ramach dóbr w Starych Rochowicach. Druga stanowiła dobra lenne Friedricha Hoppego. W XIX w. Gorzanowice znów były całością, stanowiącą część dóbr w Starych Rochowicach. W 1825 r. ich właścicielką była hr. Teresa von Hoyos. We wsi znajdował się dwór z folwarkiem, szkoła ewangelicka, młyn wodny, 2 wiatraki, 33 domy mieszkalne. Do Gorzanowic należał Jeżów i młyn nad Przyłęcznicą zwany Bienenmühle.

Grudno (niem. Petersgrund) – powstało prawdopodobnie przed lub zaraz po wojnie trzydziestoletniej jako przysiółek Lipy. Zawsze wchodziło w obręb majątku w Lipie Dolnej. Osada do początków XIX w. rozwijała się słabo, dopiero wówczas oprócz zabudowy mieszkalnej istniała tu nawet szkoła ewangelicka, obsługiwaną przez nauczyciela z Lipy. W tym czasie działały tu 2 piece wapiennicze, wypalające surowiec z miejscowego kamieniołomu. W 2 poł. XIX w. wydobycie i wypał wapna wzrosły jednak nie wpłynęło to na rozwój osady. Po 1945 r. zaprzestano eksploatacji kamieniołomu i wapienników. W latach 50. XX w., bez powodzenia, prowadzono tu poszukiwania rud uranu.

Jastrowiec (niem. Oberlauterbach) – założony prawdopodobnie ok. poł. XIV w. był wsią rycerską. Już pod koniec XIV w. musiał być całkiem dużą wsią, skoro istniał już kościół parafialny. W dokumentach z 1464 r. jako właściciel widniał Hans von Tschirna, a po 1523 r. von Schindel.

W okresie reformacji mieszkańcy przeszli na protestantyzm i przejęli kościół, zwrócony katolikom po tzw. redukcji w marcu 1654 r.

Po wojnie trzydziestoletniej, Jastrowiec (wieś nie poniosła zapewne większych strat) należał kolejno do właścicieli dużychokolicznych dóbr należących do czołowych rodów śląskiej arystokracji. Po 1650 r. właścicielem był Friedrich von Nimptsch, od 1689 r. Ferdynand Wilhelm von Dohalsky, w latach 1709-1732 należał do rodu von Reibnitzów. W 1732 r. Jastrowiec zakupił Friedrich Heinrich von Bibrana, a następnie przejęła go jego córka.

Po kolejnych kilkukrotnych zmianach właścicieli, Jastrowiec w 1787 r. był w rękach wielkiego posiadacza ziemskiego von Schlabrendorfa. Stał tu wtedy pałac, 2 folwarki, plebania, szkoła oraz 2 młyny wodne. W XIX w. Jastrowiec powiązany był z majątkiem w Starych Rochowicach, należącym do wdowy po hr. von Schlabrendorfie, która w 1809 r. przekazała go córce, hr. Teresie von Hoyos. Aż do 1909 r. pałac w Jastrowcu należał do rodziny hr. von Hoyos-Sprinzenstein, a do 1945 r. do hr. Von Hoyos-Gutenstein.

Kaczorów (niem. Ketschdorf) – powstał zapewne jeszcze w XIII w., bowiem został wymieniony w testamencie Alberta Baiera (datowanym na 30 grudnia 1310 r.), zapisującego swój majątek klasztorowi cystersów z Lubiąża. Wśród zapisanych cystersom posiadłości, oprócz Mysłowa, Świdnika czy Pastewnika, znalazł się także Kaczorów. Zapis testamentowy obejmował również prawa górnicze do tych wsi – z 1346 r. pochodzi wzmianka o wydobyciu złota w okolicy.

W 1471 r. wieś – w nieznanych okolicznościach – przechodzi w ręce rodu von Zedlitzów i pozostaje w ich majątku do 1529 r., należąc do dóbr zamkowych w Płoninie. Później na krótki okres wraca we władanie klasztoru, a powstały tu w 2 poł. XVI w. dwór wskazuje, że Kaczorów na powrót stał się posiadłością rycerską. W XVIII i XIX w. wieś dość często zmieniała właścicieli. W 1786 r. majątek należał do hr. Gustawa Erdmanna von Röder, a we wsi wymieniano 2 kościoły (katolicki i ewangelicki, wzniesiony 30 lat wcześniej), plebanię

i szkołę oraz 13 kmieci, 60 zagrodników i 43 chałupników. W 1840 r. w Kaczorowie mieszkało wielu rzemieślników, m.in. stolarzy, stelmachów, rzeźników, krawców, taboreciarzy i innych, ponadto pracowały 73 warsztaty tkackie.

W 1863 r. w Kaczorowie wzniesiono nową murowaną szkołę, a w 1904 r. kościół ewangelicki. Wreszcie w 1910 r. we wsi powstał okazały sierociniec „Emmastift" ufundowany przez von Kramsta, a prowadzony przez zakonnice. W 1896 r. przez Kaczorów poprowadzono (obecnie zlikwidowaną) linię kolejową z Marciszowa do Legnicy, a w samej wsi powstała stacja.

Co najmniej od połowy XIX w. Kaczorów cieszył się sporym zainteresowaniem turystów, leżał bowiem przy ruchliwym trakcie komunikacyjnym przez Przełęcz Radomierską. Potem został letniskiem. Słynny był lokalny browar, a ciekawostką źródło w piwnicy browaru.

Lipa (niem. Leipe) – wieś Lipa zwyczajowo dzieli się na Dolną, Średnią i Górną ale tworzy jedną miejscowość. Lipa należy do najstarszych i największych wsi Grzbietu Wschodniego Gór Kaczawskich. Przyjmuje się, ze Lipa powstała przed 2 poł. XIII w., prawdopodobnie w związku z rozwojem górnictwa rud miedzi i srebra w tym rejonie, którego centrum stanowiły pobliskie Radzimowice. Potwierdzeniem tego może być list lenny datowany na 1364 r., gdy wieś była własnością von Zedlitzów, w którym wspomina się o miejscowej kopalni srebra. Z pewnością w Lipie stał już wówczas kościół parafialny, którego proboszczem był niejaki Nicolaus, wymieniany w dokumencie z 1330 r.

W końcu XV w. i na początku XVI w. Lipa była dużą i bogatą wsią, a także siedzibą rodową von Zedlitzów, o czym świadczą ich liczne nagrobki w kościele, w tym najstarszy z 1485 r. W 1552 r. Bartholomeus von Zedlitz podzielił wieś między synów, tworząc 3 odrębne majątki – podział ten utrzymał się przez kolejne stulecia. Nie wpłynęły na to także spore zniszczenia i zmiany właścicielskie po wojnie trzydziestoletniej – nadal czytelny pozostał podział Lipy na trzy części z odrębnymi folwarkami.

W 1765 r. Lipa Dolna należała do majora von Rosenbuscha, a jej wartość szacowano aż na 20386 talarów. Oba pozostałe majątki należały do von Reibnitza – wartość Lipy Średniej szacowano na 11173 talary, natomiast Lipy Górnej na 13093 talary. Częścią Lipy nadal pozostawały Grudno i Muchówek.

Na początku XIX w. Lipa pozostawała dużą i zasobną wsią rolniczą – znajdowały się tu 2 kościoły, 2 szkoły, 2 plebanie, 2 dwory z 3 folwarkami i 2 młyny wodne. We wsi mieszkało 14 kmieci, 21 zagrodników i 42 chałupników. Zahamowanie rozwoju wsi przyniósł okres wojen napoleońskich, kiedy to Lipa poniosła znaczne straty. W XIX w. zaczął się tu rozwijać drobny przemysł i rzemiosło, oparte m.in. na wypale wapna czy eksploatacji na niewielka skalę rud żelaza.

W poł. XIX w. na skutek dość sensacyjnych przekazów, jakoby tutejszy zamek był dziełem Templariuszy, Lipa zaczęła budzić pewne zainteresowanie turystów, jednak pomimo tego oraz atrakcyjnego położenia i dużych walorów krajoznawczych nie stała się ani letniskiem ani popularną miejscowością turystyczną.

Po 1945 r. krajobraz Lipy poniósł nieodwracalne straty – jedynie częściowo użytkowane pałace popadły w ruinę, podobnie zamek. Całkowicie rozebrany został na cegłę kościół ewangelicki.

Niemal zapomnianą ciekawostką Lipy są unikatowe, niewielkie już ruiny murowanej szubienicy (na wzgórku przy drodze polnej do Jastrowca), jednej z zaledwie kliku w Sudetach. Jest to cylindryczna budowla o średnicy 6 m (zachowana do wys. 4 m). Pierwotnie z podmurówki sterczały 3 murowane słupy (zachował się jeden z nich), pomiędzy którymi były przerzucone belki do wieszania skazańców.

Mysłów (niem. Seitendorf) – pierwsza informacja o Mysłowie pochodzi z początku XIV w. Wieś została wymieniona w testamencie Alberta Baiera (datowanym na 30 grudnia 1310 r.), zapisującego swój majątek klasztorowi cystersów z Lubiąża. Wśród zapisanych cystersom posiadłości, oprócz Kaczorowa, Świdnika czy Pastewnika, znalazł się także Mysłów. Mysłów uzyskał wtedy także od księcia świdnicko-jaworskiego Bernarda przywilej górniczy. Mógł on dotyczyć wydobycia rud miedzi – potwierdzając w 1339 r. nadanie klasztorowi lubiąskiemu, książę świdnicko- jaworski Bolko II przyznał wsi równocześnie 1/3 udziałów w dochodach z wydobycia rud miedzi.

Przez kolejne stulecia wieś należała do różnych właścicieli, aż do końca XVII w., kiedy to ponownie stała się własnością cystersów z Lubiąża i należała do nich aż do kasaty dóbr zakonnych w 1810 r. Pomimo, że Mysłów był wsią klasztorną, także i tu rozwijała się reformacja i kościół został przejęty przez ewangelików i znajdował się w ich rękach do 1654 r.

Po wojnie trzydziestoletniej Mysłów zaczął się rozwijać trochę szybciej (choć prawdopodobnie nie poniósł znaczących strat) dopiero pod koniec XVII w. lub na początku XVIII w. Ok. 1700 r. wzniesiono tu pałac – jedną z rezydencji opatów lubiąskich.

Zgodnie z zapisami z lustracji z 1726 r. wieś dzieliła się na 3 części: Mysłów Dolny, Środkowy i Górny. Sześćdziesiąt lat później podział wsi nadal się utrzymywał: w Mysłowie Dolnym był folwark i młyn wodny, mieszkało tu 3 kmieci, 25 zagrodników i 4 chałupników; w Mysłowie Średnim były 2 kościoły i 2 szkoły (katolickie i ewangelickie), plebania, 2 folwarki, 2 młyny wodne, mieszkało 5 kmieci, 46 zagrodników i chałupnik; z kolei w Mysłowie Górnym był folwark, a mieszkało 34 zagrodników i chałupnik.

Po kasacie dóbr zakonnych w 1810 r. część dóbr rozparcelowano a resztę, w 1820 r. nabył radca handlowy z Jawora Benjamin Gottlieb Tietze. We wsi (już bez podziałów) były wtedy 163 domy, 2 kościoły, 2 szkoły, pałac, 2 folwarki, 3 młyny wodne i 2 wapienniki. Wśród mieszkańców było 26 tkaczy chałupników. Mysłów należał następnie do różnych właścicieli – w 1902 r. do dość znany malarz Rudolfa Hacke, który w pałacu urządził pracownię.

Od przełomu XIX/XX w. w Mysłowie zaczęło się rozwijać wydobycie i przerób wapieni. W 1929 r. miejscowe wapienniki stały się własnością firmy Tschirnhaus AG z Wojcieszowa, która je zmodernizowała. Od 1938 r. istniały tu także wapienniki firmy „Silberei"

Nowe Rochowice (niem. Neu Röhrsdorf) – czas powstania Nowych Rochowic nie jest znany. Prawdopodobnie istniał tu folwark należący do dóbr w Starych Rochowicach, przy którym rozwinęła się osada Nowe Rochowice. Jako samodzielna i całkiem spora osada pojawiły się dopiero w początkach XIX w. Wymieniano tu wówczas 63 zagrodników i 23 chałupników oraz 3 młyny wodne. Prawdopodobnie do Nowych Rochowic wliczano wówczas jeszcze jakąś inną część dóbr.

W 1825 r. wieś z całymi dobrami, należała do hr. Teresy von Hoyos. Znajdowało się w niej wówczas 9 warsztatów tkackich.

W 2 poł. XIX w. tkactwo chałupnicze już upadło ale większość mieszkańców znalazła zatrudnienie przy wydobyciu kamienia i wypale wapna w wapiennikach pod Wapnikami i na południe od osady. Wieś stała się ważnym ośrodkiem tego przemysłu. Prowadzono eksploatację w kilku wyrobiskach, kolejno później porzucanych.

Płonina (niem. Nimmersatt) – pojawia się po raz pierwszy w dokumencie z 1432 r. – tutejszy zamek został na polecenie biskupa wrocławskiego zdobyty przez wojska księcia świdnickiego – ze względu na zapewne zbójeckie działania zajmujących zamek braci von Czirnów. Ich działalność musiała być na tyle dokuczliwa, że do zamku (wedle niektórych przekazów do szlaku między Płoniną a Starymi Rochowicami) przylgnęła nazwa Zakątka Strachu (Angstwinkel). Według innych zapisów nazwę tę nosił szlak pomiędzy Płoniną a Starymi Rochowicami.

Niewiele później, bo od zamordowaniu w 1455 r. w zamkowej kaplicy Hansa von Czirna, zamek zaczął popadać w ruinę, w której pozostał do dziś. W 1471 r. zamek z rąk opata lubiąskiego otrzymał – pochodzący z bogatego rycerskiego rodu – Georg von Zedlitz. Odtąd Płonina stała się siedzibą rodową gałęzi rodziny przyjmującej nazwisko Zedlitz-Nimmersatt. W 1545 r. u stóp podupadającego zamku wzniesiono nowy renesansowy pałac, nazwany Wilhelmsburg, który w rękach rodziny von Zedlitz pozostawał do wojny trzydziestoletniej. Płonina po wojnie trzydziestoletniej znalazła się w rękach nowych właścicieli – barona von Stillfried i von Mannsteina. Niestety w tym okresie renesansowy pałac, podobnie jak wcześniej zamek, także zamienił się w ruinę. Rozwijała się sama wieś, stanowiąca jedną posiadłość ze Świdnikiem. David Conrad von Grave, który był właścicielem Płoniny do 1780 r. odbudował pałac i wzniósł wieżę zegarową. W XIX w. kolejny właściciel założył przy pałacu ogród angielski, w którym znalazła się m.in. grota pod wieżą zamkową.

Niestety ruiny zamku górnego pozostawały w dalszym ciągu bez opieki i w 1800 r. zawaliły się schody na wieżę.

Zamek wraz z pałacem był wielką atrakcją turystyczną już w XIX w., w budynku bramnym istniało schronisko młodzieżowe, a według innych spisów także w wieży zamkowej. Około 1900 r. hr. von Saurma przeprowadził konserwację zamku górnego i udostępnił go do zwiedzania.

Podczas II wojny światowej w zamku mieścił się ośrodek szkoleniowy Luftwaffe. W latach pięćdziesiątych XX. w pałacu ulokowano dom kolonijno-wczasowy, który zmieniał właścicieli aż do 1984 r. kiedy to zrujnowany pałac sprzedano. W 1992 r., najprawdopodobniej w wyniku podpalenia pałac spłonął.

Obecnie ruiny zamku są objęte pracami konserwatorskimi i rewaloryzacyjnymi, w ramach których sukcesywnie (pod nadzorem służb konserwatorskich i w oparciu o wyniki licznych badań) rekonstruowane są dawne obiekty zamkowe. Także pałac renesansowy został objęty pracami rewaloryzacyjnymi, które mają przywrócić jego świetność.

Półwsie (niem. Halbendorf) – powstało prawdopodobnie na początku XIV w., choć według niektórych źródeł założono je dopiero po wojnie trzydziestoletniej – być może wiązało się to ze znacznymi zniszczeniami wojennymi.

Półwsie była kolonią Wierzchosławic. Nazwa wsi podobno wywodzi się z faktu sprzedaży połowy Wierzchosławic.

W 1746 r. tutejszy majątek nabył Kunze Bieler. W 1785 r. był tu folwark, a mieszkało 3 kmieci, 6 zagrodników i 17 chałupników. W 1825 r. właścicielem dóbr był Hans Heinrich Ludwig von Richthofen, we wsi było 25 domów i dwór z folwarkiem. Przez wieś prowadził wówczas trakt ze Świebodzic do Miedzianki w Rudawach Janowickich. W 1840 r. było 27 domów, folwark z 300 merynosami, była kuźnia i gospoda, trzymano 48 sztuk bydła.

Od 1863 r. majątek w Półwsiach stał się niezależny od Wierzchosławic Dolnych. W 1870 r. gdy jego właścicielem był por. Emil Muthe z Bolkowa, obejmował on 1135 morgów i przynosił 855 talarów rocznego dochodu. W 1884 r. Półwsie nabył Friedrich Wille, a od 1934 r. posiadaczem był dr Rulffes – specjalista hodowli zarodowej. Majątek obejmował wówczas 134 ha ziemi.

W 1945 r. do Półwsi przewieziono zbiory muzeum na zamku w Bolkowie, a nauczyciel i archiwista Erich Stein ukrył tu archiwalia miejskie, które potem wywiózł do Getyngi.

Radzimowice (niem. Altenberg) – pierwsze informacje o Radzimowicach pochodzą z 1241 r., kiedy to miały być one wymieniane w związku z prowadzonym tu wydobyciem złota, głownie na zachodnim zboczu Żeleźniaka. Pierwsze, pewne już informacje o wsi pochodzą z 1455 r., kiedy to Christoph von Zedlitz nabył będące dotąd królewszczyzną Radzimowice, wraz z przywilejem górniczym, od księcia Władysława Jagiellończyka. Korzystając z przywileju górniczego, Von Zedlitz rozwinął wydobycie tworząc gwarectwo, które z całą pewnością istniało w 1477 r. podczas zawierania transakcji jego kuksów. Ocenia się, że w latach 1470-1550 z miejscowej rudy arsenowej w żyle „Wanda" uzyskiwano do 26,6 g/t złota i 221 g/t srebra. W początkach XVI w. – szczytowym okresie rozwoju robót górniczych w Radzimowicach – działało 7 kopalń lub wyrobisk, przeważnie odkrywkowych.

W niejasnych okolicznościach Radzimowice znów stały się królewszczyzną, bowiem wiadomo, że w 2 poł. XVI w. jakieś roboty górnicze prowadzono tu w imieniu cesarza Ferdynanda I.

Dopiero po zakończeniu wojny trzydziestoletniej, w 1660 r., po upadku miejscowego górnictwa, dobra należące do Wolfa Rederna z Miedzianki, wraz z kopalnią w Radzimowicach, zostały sprzedane. W 1664 r. na Radzimowice ustanowiono hipotekę w wysokości 450 talarów na rzecz rotmistrza Konrada von Sachsa z Miedzianki. Wówczas potwierdzono wolność górniczą wsi.

Wg niezbyt pewnych przekazów Radzimowice miały posiadać prawa królewskie wolnego miasta górniczego. Miały mieć nawet herb. Być może były królewską osadą górniczą. W każdym razie w 2 poł. XVII w. miejscowe górnictwo podupadło, chociaż jeszcze w 1692 r. kamera dworska w Wiedniu wspominała Radzimowice w dokumencie ustalającym wydobycie rudy dla uzyskania określonej ilości złota. Ożywienie górnicze nastąpiło w początkach XVIII w. – cesarzowa Eleonora Magdalena Teresa, jako regentka Hansa

Bernharda von Koburg, wydała datowany na 13 października 1711 r., tymczasowy patent na nieograniczone wydobycie kruszców w Radzimowicach i Janowicach Wlk. Prowadzenia tu prac górniczych nie potwierdzają jednak żadne przekazy. Podjęto je pod koniec XVIII w. W 1790 r. działał tu Hahn z Miedzianki, który uruchomił kopalnię i w 1793 r. utworzył gwarectwo „Volle Gesellenzeche". Roboty górnicze z kilkuletnimi przerwami kontynuowano do 1896 r. Jednak, z uwagi na małą opłacalność, górnictwo w Radzimowicach ponownie zamarło.

Od pierwszych lat XIX w., z przerwami, prowadzone było wydobycie rudy arsenu. W 1819 r. na miejscu zbudowano hutę arszeniku. W 1825 r. w Radzimowicach znajdowało się 27 domów, a z kopalni wydobywano 11-12 tys. cetnarów rudy ze sztolni „Heiwitz-Stollen" i „Volle Geselen Zeche". Huta uzyskiwała 1123 cetnary arszeniku białego, 11 cetnarów arszeniku żółtego i 22 cetnary białego sublimatu. Tutejsze złoża rud wyglądały obiecująco i budziły zainteresowanie przemysłowców. W 1840 r. właścicielem wsi był Ernst Kramsta z Bolkowa, jeden z większych kupców i hurtowników w handlu płótnem na Śląsku, stąd w Radzimowicach działało 20 krosien tkackich, mieszkało 6 różnych rzemieślników i 4 handlarzy. Kopalnia w dalszym ciągu prowadziła wydobycie, jednak coraz bardziej zamierające. W połowie XIX w. obok starej kopalni na polu „Bergmanntrost" uruchomiono nową – „Wilhelm". Powstały nowe sztolnie, pogłębiono i zmieniono system odwadniania wszystkich chodników i wyrobisk. W 1882 r. wydobycie w kopalniach wstrzymano, pożar zniszczył hutę, a 27 maja 1892 r. w wielkim pożarze spłonęła niemal cała miejscowość. Zniszczeniu uległy wówczas wszystkie dokumenty dotyczące górnictwa i praw miejskich Radzimowic. Pożar i równoczesne wyczerpanie się złóż doprowadziły do upadku górnictwa.

W pocz. XX w. próbowano kolejny raz wznowić wydobycie. W 1908 r. firma Jüthe na bazie wszystkich kopalń utworzyła gwarectwo „Consolidiert Erzbergwerke Wilhelm", zatrudniające 300 górników, ale wydobycie było niewielkie a z braku huty urobek wożono aż do Złotego Stoku, co podnosiło koszty i czyniło prace nieopłacalnymi.

Sady Dolne (niem. Nieder Baumgarten) – powstały zapewne jeszcze w XIII w., bowiem już w 1307 r. odnotowany był podział Sadów na Dolne i Górne. W 2 poł. XIV w. właścicielami wsi byli von Pankendorfowie, potem von Czirnowie – prawdopodobnie od 1389 r. W 1618 r. posiadaczem Sadów Dolnych był Heinrich von Tschirnhaus, a w 1664 r. George Siegmund von Tschirnhaus – wieś przetrwała więc wojnę trzydziestoletnią bez zmiany właścicieli. Stan ten przetrwał kolejne stulecia, bowiem w 1827 r. wieś należała do hr. Eduarda von Tschirnhausa. Znajdowały się w niej wówczas 3 folwarki, 89 domów, szkoła ewangelicka, 2 wiatraki, 2 młyny wodne, 12 warsztatów płócienniczych. Do wsi należał przysiółek Heinzenwalde z 13 domami.

W 1870 r. właścicielką majątku była hr. von Rehnantz-Cormonds, z domu Dreskow. Majątek obejmował wtedy 2237 morgów ziemi i przynosił 2611 talarów rocznego dochodu. Do 1899 r. właścicielem był hr. von Neyhaus-Corman, potem hr. von Hoyos. W okresie międzywojennym jego majątek zajmował 584 ha. We wsi były wówczas 2 gospody, 2 sklepy, młyn, pracował szewc, cieśla, bednarz.

Sady Górne (niem. Ober Baumgarten) – powstały zapewne nieco wcześniej niż Sady Dolne, bowiem już w 1252 r. wymieniany był miejscowy proboszcz, a sam kościół po raz pierwszy wzmiankowano w 1318 r. Jako że kościół powstał na wzniesieniu na granicy obu wsi, bywał wliczany do Sadów Dolnych i Górnych, częściej jednak do tych drugich. W 1352 r. książę świdnicki Bolko II nadał klasztorowi w Krzeszowie sołectwo w Sadach Górnych. W 2 poł. XIV w. właścicielami całej wsi byli von Pankendorfowie, a od co najmniej 1389 r. von Czirna. W poł. XVI w. mieszkańcy byli już w większości protestantami i przejęli w posiadanie kościół parafialny zwrócony katolikom w 1654 r. W 1562 r. właścicielem Sadów Górnych był Adam von Tschirnhaus, po nim Hans von Tschirnhaus i wdowa po von Zedlizu. Po wojnie trzydziestoletniej właścicielem oby części Sadów był George Siegmund von Tschirnhaus.

W pocz. XVIII w. Sady Górne były bogatą posiadłością. W latach 1710-1711 cała wieś objęły rozruchy chłopów protestujących przeciwko wymaganiom pańszczyzny. W 1726 r. obciążenia podatkowe z majątku szacowano na 943 talary, a chłopów na 1600 talarów. Sady Górne w przeciwieństwie do Sadów Dolnych miały mniej rolniczy charakter, leżały bowiem wyżej w dolinie i miały gorsze warunki naturalne. Liczyły natomiast

więcej mieszkańców, jednak cześć z nich zajmowała się głównie rzemiosłem, przede wszystkim tkactwem chałupniczym.

W 1747 r., już po przejęciu Śląska przez Prusy, zakończono budowę ewangelickiego domu modlitw oraz szkoły. W 1765 r. wartość majątku von Reibnitza szacowano na 25327 talarów. Mieszkało tu 25 kmieci, 50 zagrodników, 46 chałupników i 26 rzemieślników. W 1781 r. zbudowano nowy murowany kościół ewangelicki. W 1825 r. właścicielem był Johann Heinrich Traugott Unverricht. Wieś liczyła 133 domy, były 2 kościoły, 2 plebanie, 2 szkoły, 3 folwarki, 3 młyny wodne, 2 wiatraki oraz 47 warsztatów płócienniczych. W 1870 r. posiadaczem majątku w Sadach Górnych był por. w stanie spoczynku Dodar – Friedrich Duttenhofer. W okresie międzywojennym majątek w Sadach Gónych obejmował 272 ha gruntu.

Stare Rochowice (niem. Alt Röhrsdorf) – wieś początkowo należała do von Zedlitzów, którzy władali również pobliską Płoniną. W okresie reformacji mieszkańcy przeszli na protestantyzm i przejęli kościół parafialny, który powrócił do katolików w 1654 r., w ramach tzw. redukcji. Wojna trzydziestoletnia oprócz pewnych zniszczeń przyniosła prawdopodobnie zmianę właściciela. Nowym właścicielom – którymi byli hr. von Kurschwandtowie, przypisuje się budowę dworu. W 1726 r. z majątku płacono 1283 talary podatków rocznie, a chłopi płacili z części wiejskiej 1170 talarów, była to więc jedna z największych posiadłości w Górach Kaczawskich. W 1742 r. we wsi powstał kościół ewangelicki i szkoła. Wdowa po hr. von Kurschwandtcie wyszła za mąż za hr. von Schlabrendorfa i w ten sposób dobra przeszły w ręce tej osiadłej w okolicy rodziny.

W 1785 r. znajdowały się tu 2 kościoły, ewangelicki i katolicki, plebania, 2 szkoły, dwór, 2 folwarki i młyny wodne. Wśród mieszkańców było 127 kmieci, 97 zagrodników i 8 chałupników. W 1825 r. właścicielką majątku była hr. Teresa Hoyos – z domu von Schlabrendorf. W 1840 r. Stare Rochowice należały do hr. Rzeszy von Hoyos-Sprinzenstein (z domu von Schlabrendorf), liczyły już wtedy 131 domów, 2 kościoły, pastorówkę, 2 folwarki na 720 merynosów i 300 sztuk bydła, 3 młyny wodne, 2 wapienniki, 3 gospody. Do majątku należały również Nowe Rochowice.

Miejscowymi źródłami mineralnymi, znanymi prawdopodobnie już w początkach XIV w. (według niezbyt pewnych przekazów, w 1307 r. wzmiankowano pod łac. nazwą Pratum teren ich występowania), zaczęto interesować się dopiero w końcu XIX w. a ich eksploatację rozpoczęto w okresie międzywojennym, po wzniesieniu niewielkiego zakładu kąpielowego „Hedwigsbad". W latach 30-tych projektowano rozbudowę uzdrowiska ale nigdy do niej nie doszło z braku funduszy i większego zainteresowania. Kąpielisko nie wytrzymało konkurencji i wkrótce upadło.

Miejscowe wody określane są jako wody typu glauberskiego, a więc odpowiadają sławnym w świecie źródłom z Karlowych Warów i Mariańskich Łaźni. Podjęte próby założenia uzdrowiska (dolną część Starych Rochowic nazywano nawet Bolkowem-Zdrój) nie zostały jednak zakończone.

Świny (niem. Schweinhaus) – są jedną z najstarszych miejscowości w regionie – już w X w. na miejscu zamku istniał gród i osada. Znaczenie fortyfikacji musiało być znaczne, bowiem Świny wymienione zostały w czeskiej kronice Kosmasa już w 1108 r., zaś w bulli z 1155 r. (zwanej bullą Hadriana) opisującej biskupstwo wrocławskie, Świny wymienione zostały wśród kilku zaledwie kasztelanii księstwa (Grodziec, Wleń i Strzegom).

Świny pełniły rolę centrum administracyjnego i politycznego księstwa świdnicko-jaworskiego do czasu budowy zamku w Bolkowie, który z czasem stał się jedną z ważniejszych rezydencji Piastów świdnicko-jaworskich. W imieniu książąt stałe rządy sprawowali w Świnach kasztelanowie, wymieniani w dokumentach z tego okresu: w 1230 r. rządy sprawował Tader, w 1242 r. Jaxa, w 1248 r. Petrico a w 1288 Johannes. Wszyscy oni pisali się ze Świn i w ten sposób powstało nazwisko rodowe – Świnków. Od ok. 1270 r. zamek stał się własnością rodu wielce zasłużonego nie tylko dla Śląska ale i Polski. Świnkowie przebudowali stary gród, wznosząc w jego obrębie w początkach XIV w. wieżę mieszkalną, w sto lat później powiększając go o nowe budynki i obwarowania, a w XVI w. dokonując generalnej rozbudowy w renesansową obronną rezydencję.

Wierzchosławice (niem. Würgsdorf) – powstały prawdopodobnie w końcu XIII w., a ich założenie przypisuje się księciu świdnickiemu Bolkowi I, który miał tu na 10 łanach osadzić przybyszy z Turyngii.

Wcześnie wystąpił podział na Wierzchosławice Dolne i Górne. W Górnych istniało kilka folwarków i części, które były w posiadaniu m.in. mieszczan z Bolkowa. W XIV w. – jak większość okolicznych wsi – Wierzchosławice bardzo często zmieniały właścicieli. W 1367 r. częścią Wierzchosławic władali bracia von Czirne, w 1368 r. Apecz z Bolkowa, w 1369 r. Niclas von Pankendorf, a 6 łanów było przedmiotem transakcji pomiędzy Heinrichem z Bolkowa i Kwietnik a braćmi von Czirne. W 1371 r. jako właściciel (części?) wystąpił Cunze z Pankowa. W 1373 r. wymieniony był Lucas Probsthayn, w rok później Johann de Pankenberg, a folwark należał do Nikela Frisena. W 1376 r. ponownie pojawił się Apecz z Bolkowa, w 1385 r. jako właściciela wymienia się Heintsche von Ronowa z Pankowa, w 1387 r. Conrada von Czirne z Domanowa, wreszcie w 1389 r. braci von Ronów. Od nich, pod koniec XIV w., rada Bolkowa wykupiła Wierzchosławice Górne i od tego czasu ta część pozostawała własnością kameralną.

Według innych źródeł właścicielem Wierzchosławic Dolnych w latach 1384-1404 był Opitz Jentsch. W 1476 r. tę część kupił Kunze Biler von Reichenbach i przez następnych 285 lat pozostawała w rękach jego potomków. W 1479 r. we wsi był młyn, a w 1481 r. mieszkało tu 6 kmieci, 9 zagrodników i 15 chałupników. Kunze Biler wykopał na swoim gruncie 2 studnie, z których rurociągiem dostarczał wodę do Bolkowa.

Wierzchosławice przez kilka wieków swojej historii dotykały tragiczne wydarzenia. W 1428 r. wieś została splądrowana przez husytów, którzy mieli ukamienować część mieszkańców (wydarzenie to upamiętniał postawiony później tzw. kamień śmierci). W 1553 r. i 1633 r. mieszkańców Wierzchosławic zdziesiątkowały zarazy. W czasie wojny trzydziestoletniej – w 1648 r. – wieś została splądrowana przez żołnierzy tak doszczętnie, że niektóre opracowania podawały, iż wieś powstała dopiero po zakończeniu działań wojennych. W 1761 r, w czasie wojna siedmioletniej, wieś ponownie ucierpiał, zwłaszcza wskutek pobytu żołnierzy rosyjskich, którzy złupili mieszkańców i zrabowali całe bydło. Wierzchosławice ucierpiały także bardzo mocno w pocz. XIX w. podczas wojen napoleońskich, szczególnie w 1813 r. gdy w okolicy kwaterowało 30 tys. żołnierzy, głównie rosyjskich. Na domiar wszystkich nieszczęść wieś dość często była nękana niszczącymi powodziami.

W 1765 r. wartość części należącej do Bolkowa szacowano na 1112 talarów. Mieszkało w niej 17 kmieci, 9 zagrodników, 66 chałupników i 15 rzemieślników. Wartość Wierzchosławic Dolnych, należących do barona von Richthofena, szacowano na 37624 talary – był to wówczas spory ośrodek tkactwa chałupniczego.

W 1848 r. Wierzchosławice Dolne za 148 tys. talarów kupił Ulrich von Malik. W 1870 r. właścicielami wsi byli fizyk z Jawora – Melzen i niejaki Dreschke. Na miejscu mieszkał dzierżawca Schütz. Majątek obejmował 1177 morgów ziemi i przynosił roczny dochód w wysokości 1358 talarów. W Wierzchosławicach Dolnych były w tym czasie też inne folwarki, m.in. jeden od 1794 r. należał do rodziny Werner, inny od 1801 r. do rodziny Stenzel.

Wierzchosławiczki (niem. Neu Würgsdorf) – pierwsze wzmianki o Wierzchosławiczkach pochodzą z początków XIX w., gdy Wierzchosławice należały do hr. von Reichenbacha. Kolejnym ich właścicielem był baron Hans Heinrich Ludwig von Richthofen. W 1825 r. cała kolonia składała się jedynie z 11 domów zgrupowanych przy folwarku. W 1840 r. było 12 domów i folwark, w którym trzymano 300 sztuk owiec. W osadzie pracowały również aż 22 warsztaty tkackie. W 2 poł. XIX w. wieś zaczęła się wyludniać, co wynikało z upadku tkactwa chałupniczego i braku zajęcia dla części mieszkańców.

Wolbromek (niem. Wolmsdorf) – wieś lokowana już przed 1300 r. graniczyła z Dolinką, która była folwarkiem należącym do zamku w Świnach. W związku z tym Wolbromek od początku należał do von Schweinichenów – właścicieli zamku.

Wieś w 2 poł. XIV w. często była sprzedawana bądź zastawiana. W 1369 r. jako strony takiej transakcji występowali Niclos von Pankendorf i Petsche von Nassaw, w 1372 r. Cunze von Pankendorf, a także bracia von Swein i bracia von Schindel, a chodziło o folwark. W 1385 r. transakcję zawarli Hensel Webrusch i Niclos Swerfege. Następnie właścicielem został Peter Schindel, wreszcie Petir Gunczelin ze Świn.

Podczas wojny trzydziestoletniej Wolbromek, jak wiele wsi w tym regionie, także ucierpiał. W tym czasie była to już duża wieś, dzieląca się na część dolną i górną, Wolbromek Dolny należał do Johanna Leopolda von Thielischa. W 1667 r. właścicielami obu części byli Johann i Ernst von Schweinichenowie.
W 1740 r. Wolbromek Górny objął Maximilian von Reibnitz, a po nim baron von Kottwiz. Wartość jego majątku szacowano w 1765 r. na 15602 talary. Majątek w Wolbromku Dolnym, o wartości szacunkowej 18105 talarów należał do hrabiego von Schweinitza.

W końcu XVIII w. lub na początku XIX w. wydzieliła się 3 część wsi, zwana miejską (Städtisch). W 1825 r. właścicielem Wolbromka Dolnego był hr. Melchior Juliusz von Schweinitz. We wsi były 52 domy, kościół katolicki, 2 folwarki, szkoła ewangelicka z nauczycielem, 2 młyny wodne i tartak. Wolbromek Górny należał do por. Theodora von Prittwiza, składał się z 59 domów, folwarku, i młyna wodnego. Część miejska należała do kamery bolkowskiej. Znajdowała się na północny wschód od wsi i obejmowała tylko 6 domów. W 1870 r. majątek ziemski w Wolbromku Dolnym należał do starosty powiatowego i właściciela majoratu – hr. von Schweinitza z Krajowa. Obejmował 1312 morgi gruntu i przynosił 1951 talarów zysku rocznie. Wolbromek Górny należał do Richarda Kramsta. Zajmował 1205 morgów i dawał 2006 talarów rocznego dochodu.

W 1890 r. przez wieś przeprowadzono linię kolejową ze Strzegomia do Bolkowa.

5.3. Krajobraz kulturowy gminy

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoją gminą oraz zrozumieć jego historię.

Krajobraz kulturowy ziemi bolkowskiej kształtowany był przez stulecia i do dziś zachowuje wiele elementów o wyjątkowej wartości historycznej i przestrzennej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, składają się na niego dwa podstawowe komponenty: zróżnicowana rzeźba terenu, wynikająca z położenia gminy na pograniczu Sudetów Środkowych (część wschodnia) i Zachodnich (część zachodnia), oraz historycznie ukształtowana sieć osadnicza. Układ zabudowy został ściśle dostosowany do naturalnych uwarunkowań terenu, tworząc harmonijną relację między przyrodą a działalnością człowieka.

W strategicznych, dominujących punktach krajobrazu – niegdyś pełniących funkcję obronną i kontrolującą przebieg dawnych szlaków handlowych – już w średniowieczu powstały potężne zamki w Bolkowie, Świnach i Płoninie. Stanowią one do dziś wyraziste dominanty widokowe i integralny element lokalnej tożsamości.

Szczególne znaczenie ma także założenie urbanistyczne średniowiecznego miasta lokacyjnego Bolków, którego układ przestrzenny został ściśle podporządkowany ukształtowaniu terenu. Centralnym elementem miasta jest wydłużony rynek z ratuszem dzielącym go na dwie części, zamknięty od południa przez zespół kościoła pw. św. Jadwigi, pierwotnie otoczony kamiennym murem cmentarnym. W panoramie miasta, szczególnie widocznej od strony północnej, wyróżniają się dominanty krajobrazowe – monumentalna bryła zamku, wieża kościelna oraz wieża ratusza. Krajobraz zakłócają jedynie pojedyncze współczesne elementy infrastruktury, jak np. komin dawnej kotłowni szkolnej. Czytelność układu urbanistycznego wspiera zachowana zabudowa z charakterystycznymi dachami pokrytymi dachówką ceramiczną.

Poza zabytkowymi zespołami zamkowymi i miejskim układem urbanistycznym, ważnym składnikiem krajobrazu kulturowego są układy ruralistyczne wsi. Na terenie gminy spotykamy głównie dwa ich typy:

- wsie łańcuchowe, z zabudową rozwijającą się wzdłuż jednej głównej drogi i często cieku wodnego (np. Stare Rochowice, Lipa, Wierzchosławice, Mysłów, Jastrowiec, Sady Dolne, Sady Górne, Wolbromek; częściowo także Kaczorów, gdzie historyczny układ wzbogacony jest o rozwój zabudowy wzdłuż dróg bocznych, zwłaszcza ul. Kamiennogórskiej),
- wsie typu kolonialnego, o zwartej, nielicznej zabudowie, często skupionej wokół dawnego folwarku (np. Nowe Rochowice, Półwsie, Gorzanowice).

Zabudowa wiejska w znacznej mierze zachowała charakter historyczny, z umiarkowanymi uzupełnieniami współczesnymi. W wielu przypadkach zachowany został dawny układ przestrzenny wsi z dominującą sylwetą kościoła, zwykle usytuowanego centralnie, często na niewielkim wzniesieniu (np. w Lipie czy Sadach Górnych).

Wśród specyficznych elementów krajobrazu gminy warto wymienić budowle techniczne i przemysłowe, takie jak wiadukty kolejowe, nasypy, zabudowa stacyjna, historyczne piece wapiennicze czy relikty dawnych wiatraków.

Wszystkie te elementy – zarówno urbanistyczne, wiejskie, jak i przemysłowe – tworzą spójną strukturę krajobrazu kulturowego Gminy Bolków, która wymaga odpowiedniej ochrony. Kluczowe jest tu nie tylko zachowanie obiektów w sensie materialnym (np. stosowanie historycznych materiałów budowlanych przy remontach i nowych realizacjach), ale także ochrona przestrzenna – czyli właściwe kształtowanie krajobrazu z ograniczeniem lokalizacji elementów zakłócających jego odbiór, takich jak maszty telefonii komórkowej (np. w rejonie dawnej stacji kolejowej w Kaczorowie), elektrownie wiatrowe czy nieprzemyślana, agresywna zabudowa współczesna w obrębie historycznych układów.

5.3.1. Dziedzictwo materialne – najcenniejsze obiekty zabytkowe z terenu Gminy Bolków

Materialne dziedzictwo kulturowe gminy to cały dorobek materialny wszystkich pokoleń, jakie zamieszkiwały to miejsce. Są to zarówno układy przestrzenne miejscowości wraz z terenami zieleni komponowanej, powstałe przez stulecia budowle i zastosowane w nich rozwiązania architektoniczne, jak również zabytki ruchome w nich zgromadzone oraz zabytki archeologiczne.

Gmina Bolków to obszar niezwykle bogaty w zabytki, których wartość wynika zarówno z ich walorów historycznych i architektonicznych, jak i z wyjątkowej różnorodności typologicznej. Na jej terenie znajdują się zarówno monumentalne zamki i kościoły, jak i pałace, dwory, folwarki oraz tradycyjna zabudowa wiejska. Wiele z tych obiektów zachowało oryginalny charakter i strukturę, inne – choć częściowo zniszczone – nadal pozostają cennym świadectwem przeszłości.

W ostatnich latach, dzięki wsparciu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków unijnych oraz zaangażowaniu lokalnych parafii, organizacji i samorządu, prowadzone były liczne prace konserwatorskie, remontowe i zabezpieczające. Szczególny nacisk położono na rewitalizację zabytków sakralnych – zwłaszcza wiejskich kościołów i kaplic – a także na ochronę historycznych murów cmentarnych, epitafiów oraz detalu architektonicznego.

W poniższym zestawieniu przedstawiono najważniejsze zabytki Gminy Bolków, zarówno obiekty sakralne, świeckie, jak i elementy krajobrazu kulturowego, z uwzględnieniem ich stanu zachowania, historii oraz prowadzonych prac renowacyjnych.

5.3.1.1. Układy przestrzenne wsi

Zabytkowe układy przestrzenne to założenia miejskie i wiejskie zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic lub sieci dróg. Są to zarówno urbanistyczne układy miast, ruralistyczne układy wsi, także mniejsze zespoły: założenia pałacowo-folwarczne, często połączone z parkami, kościoły i cmentarze przykościelne czy inne cmentarze.

• **Układ urbanistyczny średniowiecznego Bolkowa**

Układ ten stanowi jedno z najcenniejszych założeń historycznych na terenie Gminy Bolków, a zarazem jeden z najlepiej zachowanych przykładów średniowiecznego miasta lokacyjnego na Dolnym Śląsku. Miasto zostało lokowane na prawie niemieckim w XIII w., najprawdopodobniej z inicjatywy księcia legnickiego Bolesława II Rogatki. Powstało u stóp potężnej warowni – Zamku Bolków, który od samego początku pełnił funkcję nie tylko militarną, ale również administracyjną i gospodarczą dla całej okolicy.

Historyczny układ przestrzenny Bolkowa został dostosowany do topografii terenu i opiera się na klasycznym schemacie z rynkiem w centrum oraz promieniście rozchodzącymi się ulicami. Rynek posiada charakterystyczny, wydłużony kształt i został podzielony budynkiem ratusza na dwie części – co jest rozwiązaniem rzadko spotykanym i wyjątkowym w skali regionu. Od południa plac zamyka kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej, otoczony dawnym cmentarzem. Zabudowa rynku zachowała w znacznej mierze pierwotne podziały parcelacyjne oraz historyczne pokrycia dachów z dachówki ceramicznej, nadające centrum miasta spójny charakter krajobrazowy.

Integralnym elementem urbanistycznego układu Bolkowa były miejskie mury obronne, wzniesione w XIV w. z łamanego kamienia, częściowo wykorzystujące naturalne warunki obronne wzgórza. Obwarowania te, choć dziś zachowane jedynie fragmentarycznie, zachowują znaczną wartość zabytkową i dokumentacyjną. Ich przebieg, mimo przekształceń i ubytków, jest nadal czytelny w krajobrazie miejskim. Fragmenty murów można zobaczyć m.in. od strony północnej, w rejonie kościoła i zamku, gdzie niegdyś znajdowały się bramy miejskie oraz baszty.

Dominantą całego założenia jest zamek Bolków – potężna gotycka twierdza, rozbudowywana od XIII do XVI w. Znana jest przede wszystkim z oryginalnej wieży z charakterystycznym klinowym zakończeniem, tzw. „dziobem", który chronił mury przed ostrzałem artyleryjskim. Zamek stanowił centrum władzy książąt świdnicko-jaworskich, a później piastowskich i cesarskich namiestników. Jego obecność determinowała rozwój miasta, a układ komunikacyjny i przestrzenny Bolkowa do dziś zachowuje ścisły związek z zamkiem i jego lokalizacją.

Zarówno zamek, jak i układ urbanistyczny miasta Bolkowa, zostały wpisane do rejestru zabytków. Ochrona konserwatorska obejmuje nie tylko historyczne budowle, ale także cały układ przestrzenny miasta, jego charakterystyczne podziały działek, dominanty krajobrazowe oraz elementy kompozycyjne. W ramach działań rewitalizacyjnych prowadzonych w ostatnich latach, szczególną uwagę poświęcono zachowaniu i eksponowaniu tego dziedzictwa – m.in. poprzez uporządkowanie przestrzeni publicznych, poprawę estetyki rynku oraz prace przy konserwacji fragmentów murów obronnych.

Układ urbanistyczny Bolkowa, z jego średniowiecznym rynkiem, wiekowymi kamienicami, zamkiem górującym nad miastem i reliktami dawnych umocnień, tworzy unikatową strukturę przestrzenną o wyjątkowej wartości historycznej i krajobrazowej. Jego ochrona i promocja są kluczowe dla dalszego rozwoju kulturowego i turystycznego gminy.

• **Układy przestrzenne i ruralistyczne na terenie Gminy Bolków**

Obok miejskiego układu urbanistycznego Bolkowa, Gmina Bolków charakteryzuje się również cennym i w wielu przypadkach dobrze zachowanym zespołem historycznych układów ruralistycznych. Stanowią one świadectwo wielowiekowej historii osadnictwa wiejskiego na tym terenie i są istotnym składnikiem krajobrazu kulturowego regionu. Większość miejscowości posiada wyraźnie czytelny układ przestrzenny, nawiązujący do średniowiecznych zasad lokacyjnych i dostosowany do uwarunkowań topograficznych, hydrologicznych oraz gospodarczych.

Najliczniejszą grupę stanowią wsie łańcuchowe, rozciągające się wzdłuż jednej osi komunikacyjnej – często równoległej do lokalnego cieku wodnego – z zabudową zorientowaną kalenicowo względem drogi. Przykładami takich układów są m.in. Stare Rochowice, Lipa, Wierzchosławice, Mysłów, Jastrowiec, Sady Dolne, Sady Górne, Wolbromek, a także częściowo Kaczorów, który zachował typowy układ łańcuchowy, choć został z czasem rozbudowany o zabudowę rozwijającą się wzdłuż bocznych dróg (np. ul. Kamiennogórska).

Drugą, mniej liczną grupę stanowią wsie o charakterze kolonii, charakteryzujące się zwartą, niewielką zabudową. Tego typu układ reprezentują np. Nowe Rochowice i Półwsie, często powiązane w przeszłości z funkcjonowaniem folwarków lub gospodarstw specjalistycznych. Szczególny przykład stanowi wieś Gorzanowice, gdzie układ przestrzenny skupiony był wokół nieistniejącego dziś założenia folwarcznego.

W znacznej części miejscowości zachowały się historyczne struktury parcelacyjne, układ zagród, dominanta przestrzenna w postaci kościoła lub dawnego dworu oraz towarzyszące im cmentarze i relikty małej architektury – kapliczki, figury przydrożne, krzyże pokutne. W wielu wsiach zachował się również pierwotny układ dróg, rowów melioracyjnych, a także tradycyjna zabudowa mieszkalna i gospodarcza z XIX w. i początku XX w., wykonana z lokalnych materiałów, takich jak kamień, cegła czy drewno.

Ruralistyczne układy przestrzenne gminy wymagają szczególnej ochrony, zarówno w wymiarze formalnoprawnym, jak i praktycznym. Ich niekontrolowana przebudowa – zwłaszcza przez wprowadzanie nowoczesnej, nieharmonizującej z otoczeniem zabudowy – prowadzi do utraty wartości krajobrazowych i kulturowych. Część wsi, jak np. Lipa, Mysłów czy Sady Górne, nadal zachowuje wysoką czytelność historycznego układu i stanowi przykład spójnej struktury osadniczej o walorach krajobrazu kulturowego.

Układy te, wraz z lokalnymi kościołami, cmentarzami i zabudową, tworzą tło dla wielu działań o charakterze edukacyjnym i turystycznym – takich jak spacery tematyczne, szlaki historyczne czy projekty dziedzictwa niematerialnego. W kontekście planowania przestrzennego i rewitalizacji, zachowanie tych struktur powinno być traktowane jako jeden z priorytetów gminnej polityki ochrony dziedzictwa.

5.3.1.2. Obiekty sakralne

Gmina Bolków może poszczycić się wyjątkowo bogatym i zróżnicowanym dziedzictwem sakralnym, obejmującym zarówno monumentalne kościoły parafialne, jak i niewielkie, kameralne świątynie wiejskie czy przydrożne kapliczki. Obiekty te nie tylko stanowią świadectwo dziejów lokalnej społeczności, ale są również integralnym elementem krajobrazu kulturowego regionu, często zachowując układ przestrzenny średniowiecznych osad, otoczenie dawnych cmentarzy oraz detale kamienne o wysokich walorach artystycznych. Na uwagę zasługuje fakt, że wiele z tych obiektów, mimo licznych zniszczeń na przestrzeni wieków, przetrwało w formie niemal niezmienionej i do dziś służy zarówno funkcjom religijnym, jak i kulturowym.

Wśród najważniejszych kościołów wymienić należy parafialny kościół pw. św. Jadwigi Śląskiej w Bolkowie – późnoromańsko-gotycką świątynię z XIII w., której sylweta z wieżą, gotyckimi oknami i licznymi epitafiami stanowi jeden z najbardziej charakterystycznych elementów panoramy miasta. W 2019 r. wykonano prace przy organach, prospekcie organowym i emporze muzycznej we wnętrzu kościoła

Równie cennym obiektem jest kościół parafialny w Lipie, którego historia sięga XIII w. Zachowane sklepienia krzyżowo-żebrowe w prezbiterium, ostrołukowe okna z maswerkami i zespół renesansowych nagrobków rodu von Zedlitz sprawiają, że świątynia ta ma nie tylko dużą wartość sakralną, ale i artystyczną. W 2024 r. prowadzone były prace w zakresie wzmocnienia ścian kościoła i odwodnienia, co wpłynęło na poprawę stanu technicznego budowli.

Nie sposób pominąć parafialnego kościoła w Sadach Górnych, gdzie poza zachowanym gotyckim portalem i barokową kaplicą grobową znajduje się zespół siedemnastu renesansowych epitafiów. W ostatnich latach odnowiono również neogotyckie stacje Drogi Krzyżowej, wkomponowane w mur okalający dawny cmentarz. Prace konserwatorskie przeprowadzono także przy kościele w Wolbromku, gdzie odrestaurowano mur cmentarny i zabezpieczono gotycki portal.

W kościele zamkowym pw. św. Mikołaja w Świnach zakończono prace konserwatorskie dwóch ław renesansowych w prezbiterium, pracom konserwatorskim poddano też lożę kolatorską, ławę pod lożą kolatorską, ambonę oraz ławy w nawie głównej od północy, balustradę schodów prowadzących na emporę. Renesansowe wyposażenie kościoła stanowi unikatową, jednolitą stylistycznie ok. 1600 r. W kościele tym znajduje niezwykle cenny zespół nagrobków rodu von Schweinichen.

Obiekty sakralne Gminy Bolków to nie tylko miejsca modlitwy, ale również cenne świadectwa historii, które dzięki zaangażowaniu lokalnych społeczności, parafii, samorządu oraz wsparciu instytucjonalnemu odzyskują dawny blask. Zachowanie ich dla przyszłych pokoleń to nie tylko obowiązek, ale i szansa na rozwój oferty turystycznej oraz umacnianie lokalnej tożsamości.

5.3.1.3. Zabytki rezydencjonalne – zamki i pałace

Gmina Bolków obfituje w zabytkowe założenia rezydencjonalne o niezwykłej wartości historycznej, architektonicznej i krajobrazowej. Znajdują się tu zarówno monumentalne warownie średniowieczne, jak i renesansowe oraz barokowe pałace otoczone parkami krajobrazowymi i dawnymi folwarkami. Wiele z tych obiektów zachowało swoją substancję w lepszym lub gorszym stanie, inne funkcjonują dziś jako trwałe ruiny, jednak wszystkie są ważnym elementem dziedzictwa kulturowego regionu. W ostatnich latach podjęto szereg działań na rzecz ich ratowania i konserwacji, zarówno ze środków publicznych, jak i dzięki inicjatywom społecznym oraz samorządowym.

Zamek w Bolkowie usytuowany malowniczo na skalistym wzgórzu nad Nysą Szaloną, został wzniesiony w 2 połowie XIII w. i po raz pierwszy wzmiankowany w 1277 r. Jego budowę oraz pierwszą rozbudowę przypisuje się księciu świdnickiemu Bolkowi I Surowemu, który uczynił z warowni jeden z kluczowych elementów systemu obronnego Księstwa Świdnicko-Jaworskiego. Prace kontynuowali jego następcy, nadając zamkowi charakter rozbudowanego założenia rezydencjonalno-obronnego.

Zamek ma nieregularny plan, precyzyjnie dostosowany do ukształtowania terenu. W pierwszym etapie powstała charakterystyczna, cylindryczna wieża – donżon o średnicy około 12 m i wysokości 25 m – wyróżniająca się tzw. „dziobem", czyli ostrym zakończeniem skierowanym ku południu, skąd spodziewano się największego zagrożenia. Tego typu forma, choć niespotykana na Śląsku, znajduje analogie w architekturze czeskiej. W tym samym okresie wzniesiono też mur obwodowy z bramą oraz budynek mieszkalny po wschodniej stronie dziedzińca.

W XIV w. rozbudowano kompleks o północny budynek przy dziedzińcu oraz przedbramie, a całość połączono z miejskimi murami obronnymi. Około 1500 r. powstał dziedziniec zachodni i potężne basteje artyleryjskie. W latach 1530-1540 zamek przeszedł gruntowną przebudowę renesansową według projektu włoskiego architekta Jakuba Parra, twórcy znanego m.in. z prac w Brzegu. Wówczas powstał m.in. tzw. dom kobiet z loggią (obecnie mieszczący muzeum) oraz zewnętrzny pierścień obwarowań z dodatkowymi dziedzińcami od strony południowej, wschodniej i północnej.

Już w XIX w., kiedy zamek znajdował się w stanie ruiny, rozpoczęto pierwsze prace zabezpieczające i przystosowujące obiekt do celów turystycznych. Zakrojone na szerszą skalę działania konserwatorskie prowadzono w latach 1893-1938, a następnie – z przerwami – od 1957 r.

Dziś zamek w Bolkowie zachował się jako malownicza trwała ruina. Udostępniona do zwiedzania wieża stanowi jeden z najciekawszych punktów widokowych w regionie. W dawnych wnętrzach funkcjonuje muzeum oraz infrastruktura turystyczna. Zachowane mury obwodowe, zwieńczone renesansową attyką, ruiny budynków mieszkalnych oraz liczne detale architektoniczne – takie jak portale, obramienia okienne, wsporniki czy zabytkowa studnia – tworzą unikalną kompozycję historyczną. Dodatkowo, na dziedzińcach głównym i zachodnim utworzono lapidarium złożone z fragmentów kamieniarki, będących świadectwem bogatej przeszłości obiektu.

W XIX i XX w. prowadzono prace zabezpieczające i konserwatorskie, a od 1994 r. kolejne remonty finansowane były ze środków MKiDN, samorządu i Muzeum Karkonoskiego.

W ostatnich latach wykonywano (etapowo) prace konserwatorskie i restauratorskie przy stolarce okiennej Domu Niewiast, wydano także pozwolenie na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy wieży dziobowej zamku (wzmocnienie konstrukcji, prace konserwatorskie).

Zamek w Lipie Górnej wzniesiony został z kamienia prawdopodobnie w XIII w. jako gotycka strażnica, a następnie, w XVIII stuleciu, przebudowany w stylu renesansowym. Ostateczny kształt o cechach romantyczno-neogotyckich nadano mu w 1836 roku. Choć jego powstanie bywało niekiedy wiązane z zakonem

templariuszy, brak jest jakichkolwiek źródeł potwierdzających tę tezę. Przez wieki zamek pełnił funkcję siedziby rodu von Zedlitz, a następnie przeszedł w ręce kolejnych właścicieli tej części miejscowości.

Założenie składało się z dwukondygnacyjnego budynku mieszkalnego, krytego wysokim, dwuspadowym dachem, przylegającego do trzykondygnacyjnej, masywnej wieży typu donżon. Wieża ta, zwieńczona krenelażem, pełniła funkcję obronną i dominującą. Wszystkie pomieszczenia wewnętrzne posiadały sklepienia krzyżowe lub krzyżowo-żebrowe, a w bezpośrednim sąsiedztwie zamku znajdował się budynek kuchni z charakterystycznym czterospadowym, stożkowym dachem. Niewielki dziedziniec, przylegający do rezydencji, zamknięty był murem z bramą, niegdyś zakończonym blankowaniem.

W zamku zachowały się kamienne portale i obramienia okienne w stylu gotyckim i renesansowym, choć część z nich została usunięta lub wywieziona. Do dziś przetrwało kilka sklepionych pomieszczeń, charakterystyczny komin kuchenny w formie piramidy oraz renesansowy portal.

U podnóża zamku znajdują się relikty zabudowań folwarcznych, w tym murowana oficyna mieszkalna z XIV w. oraz mieszkalno-gospodarczy budynek z XVIII w. Całość uzupełnia niewielki park o powierzchni 1,65 ha, którego początki sięgają XV w. Założenie to, wielokrotnie przekształcane w późniejszych epokach, płynnie łączy się dziś z otaczającymi je zagajnikami, stanowiąc ważny element kulturowego krajobrazu tej części gminy.

Zespół zamkowo-pałacowo-parkowy w Płoninie to unikalny w skali Dolnego Śląska przykład połączenia średniowiecznej warowni z renesansową rezydencją i XIX-wiecznym założeniem parkowym.

Po raz pierwszy **zamek Niesytno** został wzmiankowany w 1432 r. w liście biskupa wrocławskiego Konrada Oleśnickiego do Wielkiego Mistrza Zakonu Krzyżackiego. Uważa się jednak, że powstał on nieco wcześniej – zapewne po 2 połowie XIV w. Dzieje zamku łączone są z ruchem husyckim oraz rycerzami rozbójnikami, którzy mieli wykorzystywać twierdzę jako swoją siedzibę w XV w. Już w latach 30. tego stulecia właścicielem warowni została rodzina von Zedlitz, która utrzymała się tu aż do połowy XVII .

Na przestrzeni wieków zamek był wielokrotnie rozbudowywany i przekształcany. Jego najważniejszym i najbardziej charakterystycznym elementem jest unikalna na skalę kraju ośmioboczna wieża z dziobem, wzniesiona prawdopodobnie w 2 połowie XV w., pełniąca funkcję donżonu. Jej wnętrze mieściło tzw. „ciepłą izbę” – rozległe pomieszczenie obite drewnem w celach termoizolacyjnych. Od zachodu wieżę otaczał mur obwodowy z wejściem prowadzącym na ciasne międzymurze oraz do piwnicy. Od wschodu przylegał prawdopodobnie trzykondygnacyjny dom zamkowy wzniesiony na planie litery „L”.

Funkcję rezydencjalną zamek utracił w 1545 r., gdy obok niego, z inicjatywy rodu von Zedlitz, wzniesiono renesansowy dwór ozdobiony kamieniarką – znany dziś jako **pałac w Płoninie**. Był to obiekt reprezentacyjny, wyposażony m.in. w kamienny portal główny oraz obramienia okienne. W kolejnych stuleciach pałac był wielokrotnie przebudowywany, natomiast zamek służył głównie celom gospodarczym i magazynowym.

Całość zespołu uzupełnia park leśny o powierzchni 3,15 ha, przekształcony w XIX w. na stylowy ogród angielski. W parku wyeksponowano naturalne formacje skalne, w tym grotę o długości kilku metrów, znajdującą się u stóp wieży. Niektóre ze skałek zostały celowo włączone w system obronny zamku górnego. Wśród rosnących tu drzew dominują stare okazy buka zwyczajnego.

W 2020 r. przeprowadzono stabilizację konstrukcji i remont części dachu skrzydła południowego pałacu – na ten cel przyznano dotację w wysokości 34 000 zł z budżetu województwa dolnośląskiego. W 2023 r. Gmina Bolków otrzymała 500 000 zł z Rządowego Programu Odbudowy Zabytków. Środki przeznaczono na konserwację i zabezpieczenie historycznej substancji zespołu, w tym prace murarskie, stabilizację zagrożonych fragmentów budowli oraz przygotowanie dalszych działań technicznych. W 2024 r. rozpoczęto widoczne prace terenowe, obejmujące m.in. oczyszczanie i odsłanianie murów, ich zabezpieczanie, częściową rekonstrukcję elementów kamiennych oraz przygotowanie zamku i pałacu do dalszych etapów rewaloryzacji

Zamek w Świnach należy do najstarszych siedzib rycerskich regionu. Jego początki sięgają prawdopodobnie wczesnośredniowiecznego grodu z X w., którego pozostałości widoczne są w układzie terenu

i śladach dawnych wałów. Najstarszym zachowanym elementem murowanego założenia jest czworoboczna, czterokondygnacyjna wieża mieszkalna, wzniesiona na przełomie XIV i XV w. Zbudowana na rzucie prostokąta o wymiarach około 18 na 12 m, była wielokrotnie przebudowywana i przykryta w późniejszym okresie dwuspadowym dachem. Pierwotnie otaczał ją mur obronny, który powstał na dawnych wałach grodziskowych.

W połowie XV w. zamek rozbudowano. Obok wieży wzniesiono budynek mieszkalny oraz bramę wjazdową, co pozwoliło stworzyć bardziej funkcjonalne i rozbudowane założenie. Jednak największe zmiany przyniosła rozbudowa po 1620 r. Wówczas powstał zamek dolny otoczony ziemno-murowanymi fortyfikacjami bastionowymi, a także monumentalne skrzydło wschodnie z dwoma potężnymi, cylindrycznymi basztami flankującymi jego narożniki. W tym okresie umocnieniami objęto również zamkowy kościół. Nowe budowle nadano zamkowi charakter reprezentacyjno-obronny, zgodny z duchem epoki.

Zamek w Świnach został opuszczony w 1769 r. i od tego czasu pozostaje w stanie trwałej ruiny. Choć w okresie międzywojennym oraz w latach 60. XX w. prowadzono pewne prace zabezpieczające, obiekt przez długie dekady był narażony na działanie czynników atmosferycznych i postępującą destrukcję. Zespół zamkowy ma dziś nieregularny układ i składa się z wielu zróżnicowanych elementów. Największe z nich to trzykondygnacyjne, jedenastoosiowe skrzydło wejściowe z monumentalną bramą oraz furtą wejściową, ujętymi w ozdobne, kamienne portale. Okna w tej części mają prostokątny kształt i zachowały się w kamiennych obramieniach. Wnętrza były pierwotnie sklepione, lecz dziś przetrwały jedynie fragmenty murów i dekoracyjnych szczytów. Na najwyższym punkcie założenia wciąż dominuje wieża mieszkalna, do której w późniejszych latach dodano wykusz z pozostałościami dekoracji sgraffitowej oraz klatkę schodową – obecnie zawaloną.

W latach 2021-2023 zamek Świny przeszedł intensywne prace porządkowe i zabezpieczające, prowadzone przez nowego właściciela. W 2021 r. uporządkowano teren, usunięto zarośla i gruz oraz przygotowano dokumentację techniczną. Rok później przystąpiono do prac budowlanych: przemurowano korony murów, ustabilizowano baszty, wyremontowano kamienny most i wykonano nowe schody oraz balustrady. W 2023 r. kontynuowano zabezpieczenia i przygotowano zamek do otwarcia dla turystów.

Obiekt został udostępniony zwiedzającym i sukcesywnie poddawany dalszym pracom konserwatorskim. W zamku przeprowadzono kolejne etapy prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, tj. rekonstrukcja stropów i klatki schodowej wieży, prace przy kamieniarce.

Zamek w Świnach, choć zrujnowany, wciąż imponuje skalą i formą architektoniczną. Jego złożona historia – od grodu, przez średniowieczną twierdzę i renesansową rezydencję po opuszczoną ruinę – czyni go jednym z cenniejszych i charakterystycznych obiektów zabytkowych Dolnego Śląska.

Pałac przy ulicy Kopernika w Bolkowie, położony na lewym brzegu Nysy Szalonej, stanowi centralny element dawnego zespołu pałacowo-folwarcznego, rozciągającego się w południowo-wschodniej części miasta. Został wzniesiony około 1720 r., a następnie znacznie przebudowany – najpierw w 1795 r., a potem kilkukrotnie w XIX w. i na początku XX w. Obiekt łączy cechy baroku i klasycyzmu, przy zachowaniu części oryginalnych detali z XVIII w.

Budynek pałacu jest dwukondygnacyjny, z wysokim poddaszem użytkowym i łamanym dachem naczółkowym, wzbogaconym lukarnami. Fasada główna dziewięcioosiowa, tylna czteroosiowa. Elewacje artykułowane są lizenami w wielkim porządku, przyziemie boniowane, okna prostokątne ujęte w uszkowate opaski, z dekoracyjnymi girlandami w podokiennikach pierwszego piętra. Wnętrze pierwotnie charakteryzowało się sklepieniami w przyziemiu oraz stropami belkowymi na wyższej kondygnacji. Całość otacza rozległy dziedziniec, który dawniej był zamknięty od trzech stron przez zabudowania gospodarcze pochodzące z XVIII i XIX w. – część z nich zachowała się w formie ruin lub reliktów fundamentów.

Mimo swojego historycznego znaczenia i korzystnego położenia, pałac przez wiele lat pozostawał w stanie postępującej degradacji. Budynek był częściowo użytkowany, jednak nie poddawano go kompleksowej renowacji przez dziesięciolecia. Zły stan techniczny pokrycia dachowego, uszkodzenia elewacji

oraz zawilgocenia w przyziemiu zagrażały konstrukcji budowli i skutkowały znaczną utratą pierwotnych detali architektonicznych.

Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem w Jastrowcu jest jednym z najbardziej malowniczo usytuowanych zespołów rezydencjonalnych w regionie. Jego początki sięgają około 1650 r., kiedy to na miejscu późniejszego pałacu wzniesiono renesansowy dwór. W 1736 r. przebudowano go w stylu barokowym, nadając mu reprezentacyjny charakter właściwy dla ówczesnych rezydencji szlacheckich. Ostateczną formę pałac uzyskał w drugiej połowie XIX w., w ramach modernizacji stylistycznych i przestrzennych, które objęły również założenie parkowe i folwark.

Sam pałac jest budynkiem dwukondygnacyjnym, założonym na rzucie prostokąta, z mansardowym dachem urozmaiconym lukarnami. W miejscu dawnego wewnętrznego dziedzińca znajduje się obecnie dwukondygnacyjna sala, nad którą góruje pseudobelweder zwieńczony czterospadowym dachem. Na osi głównej elewacji wznosi się trzykondygnacyjny ryzalit wejściowy z ozdobnym tympanonem, w którym umieszczono zegar, motywy roślinne i datę „1736”. Wejście prowadzi przez kamienny, półkolisty portal flankowany skośnie ustawionymi pilastrami, które podtrzymują balkon z ażurową, kamienną balustradą. Od strony ogrodowej znajduje się drugi ryzalit z charakterystyczną półkolistą dobudówką o dwóch kondygnacjach. Elewacje pałacu są siedmioosiowe, urozmaicone lizenami i boniowaniem w tynku. Przyziemie również jest boniowane – zgodnie z podpiwniczeniem na poziomie suchej fosy. Okna prostokątne ujęto w kamienne opaski, a gzymsy międzypiętrowe zostały delikatnie zaznaczone w tynku.

Wnętrza zachowały sklepienia kolebkowe i zwierciadlane, z fragmentami dekoracji sztukatorskich oraz historycznym kominkiem. Pałac otacza sucha fosa, przez którą prowadzi reprezentacyjny, kamienny most z pełnymi balustradami, ozdobiony kamiennymi kulami i narożnymi pylonami. Przed pałacem, wzdłuż głównej osi kompozycyjnej, rozciąga się dziedziniec ograniczony z obu stron przez oficyny i budynki gospodarcze, powstałe najprawdopodobniej w tym samym czasie co pałac – około 1736 r. – częściowo na fundamentach starszych budowli. W XIX w. i na początku XX w. budynki te były przebudowywane i adaptowane do zmieniających się potrzeb folwarku. Na skraju parku znajduje się dodatkowy obiekt – niewielki pałacyk-oficyna z XVIII w., zwieńczony wieżyczką z cebulastym hełmem i fantazyjnie zdobionym szczytem. Obecnie pełni funkcję budynku mieszkalnego.

Otoczenie pałacu stanowi rozległy park krajobrazowy o powierzchni 11,03 ha, ukształtowany w swojej obecnej formie około 1860-1870 r. W jego obrębie znajduje się duży, owalny staw oraz liczne okazy starodrzewu, z których wiele posiada wartość przyrodniczą i kompozycyjną. Przy moście nad fosą rosną pomnikowe lipy drobnolistne o imponującym obwodzie sięgającym 5,8 m.

Po II wojnie światowej zespół uległ częściowemu zniszczeniu. Szczególnie ucierpiały elementy dekoracyjne i dachy. W latach 70. XX w. pałac został porzucony i popadł w ruinę. Dopiero od około 1990 r. rozpoczęto stopniowe prace remontowe, mające na celu jego uratowanie.

Zespół pałacowo-parkowy w Kaczorowie, obecnie pełniący funkcję szkoły podstawowej, jest jednym z najstarszych założeń rezydencjonalnych w Gminie Bolków. Jego początki sięgają prawdopodobnie 1521 r., kiedy to wzniesiono tu renesansowy dwór szlachecki. Na początku XIX w., a następnie pod koniec tego samego stulecia, dwór został gruntownie przebudowany i rozbudowany w duchu klasycystycznym i historyzującym, co nadało mu formę bardziej rozbudowanego pałacu o reprezentacyjnym charakterze.

Główny budynek zespołu to dwuskrzydłowy, dwukondygnacyjny pałac z użytkowym poddaszem, posadowiony w centrum dawnego założenia. Charakterystycznym elementem jego bryły jest cylindryczna baszta zlokalizowana w narożu zewnętrznym, w miejscu styku obu skrzydeł. Baszta nakryta jest wysokim, stożkowym hełmem i wyposażona w półkoliste okna ujęte w kamienne opaski z kluczami. Pozostałe okna w elewacjach mają kształt prostokątny, również w opaskach. Bryła pałacu przykryta została dwuspadowym dachem z lukarnami. Od wschodu znajduje się piętrowy ryzalit z tarasem, natomiast od południa prowadzi do wnętrza ryzalit wejściowy, zwieńczony dekoracyjnym szczytem. Naroża budynku akcentowane są płytkim boniowaniem w tynku, a elewacje wieńczy klasyczny gzyms z fryzem kostkowym.

Wnętrza pałacu były wielokrotnie przekształcane, zwłaszcza w okresie adaptacji obiektu do funkcji oświatowych. Pomimo tych zmian zachowały się cenne elementy pierwotnych rozwiązań architektonicznych, w tym sklepienia kolebkowe, kolebkowe z lunetami oraz krzyżowe w części pomieszczeń przyziemia. W trakcie prowadzonych w ostatnich latach prac remontowych odkryto relikty dekoracji malarskiej – fragmenty polichromii ściennej z XVI w., co stanowi unikalne świadectwo pierwotnego wystroju wnętrz renesansowego dworu.

Pałac otacza dawny park, który uległ znacznemu przekształceniu w wyniku XX-wiecznych zmian funkcjonalnych oraz utraty oryginalnych nasadzeń. Mimo to zachowały się podmurowane tarasy ogrodowe od strony południowej i wschodniej, a w drzewostanie występują pojedyncze, starsze egzemplarze drzew liściastych, będące reliktami pierwotnej kompozycji krajobrazowej.

Zespół pałacowo-parkowy w Lipie Średniej to przykład rezydencji wiejskiej o wielowarstwowej historii, sięgającej czasów nowożytnych. Pałac w obecnej formie powstał około 1870 r. w wyniku gruntownej przebudowy istniejącego tu wcześniej renesansowego dworu z XVII w. Nowy budynek zyskał charakter rezydencji ziemiańskiej o cechach stylu neoklasycznego, osadzonej w kontekście krajobrazowego parku i reliktowego ogrodu geometrycznego.

Budynek pałacu miał trzy kondygnacje i siedmioosiową elewację frontową, wzbogaconą o ryzalit boczny. Parter został ozdobiony boniowaniem i oddzielony od wyższych kondygnacji prostym fryzem tynkowym. Okna były prostokątne, ujęte w gładkie opaski z tynku. Od strony ogrodowej znajdowało się reprezentacyjne wejście zwieńczone tarasem wspartym na kolumnach stylizowanych na dorycki porządek. Całość nakryto dwuspadowym dachem, niegdyś krytym dachówką ceramiczną.

Niestety, już w 2 połowie XX w. obiekt zaczął stopniowo popadać w ruinę. Po 1945 r. pałac był użytkowany sporadycznie i bez odpowiedniej opieki konserwatorskiej. Z czasem został całkowicie opuszczony, a brak zabezpieczeń przyspieszył jego degradację. Obecnie budynek znajduje się w stanie zaawansowanej ruiny – zachowały się jedynie fragmenty ścian nośnych, części piwniczne oraz relikty detali architektonicznych. Taras ogrodowy i boniowanie przyziemia są w dużej mierze zatarte lub odspojone.

Za pałacem znajdują się pozostałości kamiennej, cylindrycznej baszty – zapewne elementu dawnego systemu folwarcznego lub romantycznej dekoracji parkowej. Za nią rozciągają się resztki regularnego ogrodu o założeniu geometrycznym z przełomu XVIII i XIX w., przechodzącego w park krajobrazowy o powierzchni około 4,4 ha. Teren parku, częściowo otoczony kamiennym murem, dziś jest w znacznym stopniu zdewastowany – zachowały się jedynie pojedyncze okazy starodrzewu oraz fragmenty układu ścieżek i tarasów ziemnych.

Zespół pałacowo-parkowy w Lipie Dolnej, mimo znacznych zniszczeń, zachowuje wysoką wartość kulturową i krajobrazową. Jego układ przestrzenny oraz relikty architektoniczne mogą w przyszłości stanowić podstawę dla rewitalizacji w duchu ochrony trwałych ruin – zgodnie z nowoczesnymi tendencjami konserwatorskimi. Działania podjęte w ostatnich latach pokazują, że możliwe jest dalsze ratowanie tego zapomnianego, lecz wartościowego dziedzictwa Gminy Bolków, np. w ostatnich latach wykonano remont dachu.

Zespół pałacowy w Lipie Dolnej, położony na południowych obrzeżach Gminy Bolków, to cenny przykład przekształconej siedziby dworskiej o metryce sięgającej końca XVI w. Pierwotnie był to renesansowy dwór szlachecki, którego struktura ukształtowała się w epoce późnego renesansu. W czwartym ćwierćwieczu XIX w., wraz ze wzrostem znaczenia majątku i zmianą funkcji rezydencjonalnych, dwór został gruntownie rozbudowany i przekształcony w pałac, zachowując jednak niektóre elementy wcześniejszego wystroju.

Obecny budynek to murowana, dziesięcioosiowa, dwukondygnacyjna rezydencja z użytkowym poddaszem, nakryta stosunkowo płaskim, dwuspadowym dachem. Kompozycję elewacji frontowej ożywia dwu-trzyosiowy ryzalit, w którym zachował się – choć uszkodzony – oryginalny portal renesansowy z końca XVI w., świadczący o wcześniejszym rodowodzie obiektu. Portal ten, wykonany z kamienia, posiada cechy manieryzmu śląskiego, z prostokątnym otworem wejściowym i zaznaczoną dekoracją nadproża.

Okna w przyziemiu ujęte są w proste, kamienne opaski, a ich otoczenie zaakcentowano boniowaniem. Elewacje, choć pozbawione bogatszych detali, zachowują prostą elegancję, typową dla prowincjonalnych rezydencji dolnośląskich z XIX w. Bryła budynku pozostała stosunkowo zwarta, z niewielkimi zmianami w układzie przestrzennym wnętrz, które były dostosowywane w zależności od funkcji użytkowych majątku.

Przed pałacem rozciąga się rozległy dziedziniec gospodarczy, który niegdyś otoczony był z trzech stron przez zabudowania folwarczne – w tym stodoły, spichlerze i budynki mieszkalno-gospodarcze, wznoszone sukcesywnie od XVIII do XIX w. Dziś część z tych budynków znajduje się w stanie ruiny, a inne zostały całkowicie rozebrane. Pomimo degradacji, układ przestrzenny zespołu pozostaje czytelny, co stwarza możliwość jego przyszłej rewaloryzacji.

W 2 połowie XX w. pałac zaczął popadać w zaniedbanie, a brak stałego użytkowania i podstawowych prac konserwatorskich przyczynił się do jego postępującej degradacji. Uszkodzenia dachu i elewacji doprowadziły do zawilgoceń i osłabienia konstrukcji części stropów.

Zespół pałacowo-parkowy w Mysłowie to jedno z ciekawszych, choć mniej znanych założeń rezydencjonalnych w gminie Bolków. Pałac został wzniesiony około 1700 r., prawdopodobnie na miejscu wcześniejszego dworu szlacheckiego, z którego część murów mogła zostać wtórnie wykorzystana przy budowie nowej rezydencji. W XVIII i XIX w. obiekt był kilkukrotnie rozbudowywany, co istotnie wpłynęło na jego dzisiejszą, rozczłonkowaną bryłę. Liczne remonty, prowadzone w kolejnych dekadach – w tym także w XX w. – doprowadziły do zatarcia większości pierwotnych cech stylowych, zwłaszcza barokowych i klasycystycznych.

Pałac jest budynkiem dwukondygnacyjnym z mieszkalno-użytkowym poddaszem, przykrytym wysokimi, czterospadowymi dachami. Rzut obiektu składa się z dwóch wyraźnie wyodrębnionych części, stanowiących rezultat etapowej rozbudowy. Elewacja frontowa, dwunastoosiowa, wykazuje zróżnicowanie stylistyczne – można w niej wyróżnić trzy kompozycyjnie odmienne segmenty. Najbardziej reprezentacyjna część została zwieńczona szczytem neorenesansowym, który prawdopodobnie dodano podczas jednej z XIX-wiecznych przebudów.

Okna rozmieszczone są rytmicznie – przeważają prostokątne otwory w opaskach, choć część z nich zamknięta jest półkoliście. Przed głównym wejściem znajduje się skromny taras, pełniący niegdyś funkcję przestrzeni reprezentacyjnej. Wnętrza pałacu, mimo licznych przekształceń, zachowały kilka oryginalnych elementów: sklepienia kolebkowe z lunetami w pomieszczeniach przyziemia, drewniany kasetonowy strop w hallu wejściowym, oryginalne schody oraz dekoracyjny kominek.

Obiekt otacza niewielki, historyczny park o powierzchni około 1,8 ha, założony w 2 połowie XIX w. na miejscu wcześniejszego ogrodu. Park miał charakter krajobrazowy, z układem ścieżek i punktów widokowych. Do dziś zachowały się w nim pojedyncze, okazałe drzewa – w tym wyjątkowy, dwupienny buk zwyczajny, którego pnie mają obwód około 2 i 5 m. Niestety, historyczna kompozycja parku została w dużej mierze zatarta w XX w., zwłaszcza wskutek wprowadzenia zabudowy współczesnej – pawilonów noclegowych i zaplecza użytkowego.

Zespół pałacowo-parkowy w Sadach Dolnych położony w malowniczym krajobrazie Gminy Bolków, jest reprezentatywnym przykładem XVIII- i XIX-wiecznej rezydencji ziemiańskiej, łączącej funkcje mieszkalne z dekoracyjnym założeniem parkowym. Pałac został wzniesiony około 1780 r., prawdopodobnie na reliktach wcześniejszego, XVII-wiecznego dworu. W 1844 r. przeszedł gruntowną przebudowę, która nadała mu formę zbliżoną do obecnej – o cechach klasycyzmu z elementami neogotyckimi.

Budynek założono na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu, wzbogacając go o ryzality oraz wieżę dostawioną asymetrycznie przy jednej z dłuższych elewacji. Od strony szczytowej znajduje się taras wsparty na kolumnach, pełniący funkcję podparcia dla balkonu na piętrze – rozwiązanie typowe dla XIX-wiecznych rezydencji o charakterze reprezentacyjnym.

Najbardziej efektowna pozostaje fasada frontowa – siedmioosiowa, z trójosiowym, lekko wysuniętym ryzalitem. Okna w budynku są zarówno prostokątne, jak i zamknięte półkoliście, osadzone w tynkowanych opaskach, niekiedy z zaznaczonymi kluczami. Elewacje dzielone są regularnie rozmieszczonymi lizenami.

Górne partie budowli – zwłaszcza dach i wieża – wyróżniają się dekoracyjnym wykończeniem w formie pseudoblankowania z narożnymi neogotyckimi sterczynami, które nadają obiektowi historyzujący charakter, popularny w architekturze rezydencjonalnej połowy XIX w.

Wnętrza pałacu były wielokrotnie przebudowywane, zwłaszcza w XX w. Mimo to zachowały się niektóre oryginalne elementy – w tym sklepienia kolebkowe w części pomieszczeń przyziemia oraz fragmenty wystroju stolarskiego. Część układu przestrzennego pozostała czytelna, co pozwala na odtworzenie pierwotnej logiki funkcjonalnej budynku.

Pałac otacza rozległy park krajobrazowy o powierzchni 13,28 ha, założony na przełomie XVIII i XIX w. Park posiadał niegdyś czytelny układ kompozycyjny z alejami, stawami i grupami drzew ozdobnych. W XX w. założenie to uległo zniszczeniu – częściowo w wyniku zaniedbań, a częściowo wskutek wprowadzenia wtórnej zabudowy. Jednak dzięki prowadzonym w ostatnich latach pracom rekultywacyjnym, część parku została objęta stopniową rekonstrukcją, przywracającą pierwotne osie widokowe oraz wyeksponowanie najstarszego drzewostanu.

Zespół pałacowo-parkowy w Sadach Górnych to niegdyś okazała rezydencja ziemiańska, której początki sięgają 1775 lub 1776 roku. W 2 połowie XIX w., dokładnie w 1885 r., pałac został przebudowany w duchu neorenesansu i neobaroku, co znacząco wzbogaciło jego architekturę.

Budynek wzniesiono na rozczłonkowanym rzucie, z charakterystycznym ukośnym wykuszem narożnym, który nadawał bryle dynamiki i wyrazistości. Obiekt był dwukondygnacyjny, nakryty wysokimi, czterospadowymi dachami z dekoracyjnymi lukarnami oraz ozdobnymi szczytami. Elewacje urozmaicono prostokątnymi oknami w opaskach tynkowych, co podkreślało jego reprezentacyjny charakter.

Wokół pałacu rozciągał się park krajobrazowy, dziś w dużej mierze zatarty, ale niegdyś tworzący spójną kompozycję z rezydencją.

Obecnie pałac znajduje się w stanie ruiny – pozbawiony dachu i stropów, zachował się głównie w postaci murów obwodowych. Brak prowadzonych prac remontowych czy zabezpieczających w ostatnich latach sprawia, że jego stan techniczny systematycznie się pogarsza.

Zespół pałacowo-parkowy w Starych Rochowicach to obiekt o metryce sięgającej początku XVII w. Pałac powstał jako rezydencja w stylu późnorenesansowym i został przebudowany około połowy XVIII w., zyskując nowe elementy architektoniczne, zachowując jednak wiele cech pierwotnej formy.

Budowla została wzniesiona na rzucie prostokąta, z wysuniętym ryzalitem w formie wieży o dwóch osiach. W jej przyziemiu zachował się półkolisty portal kamienny, analogiczny do tego umieszczonego w bocznej elewacji. Po obu stronach wieży rozciągają się czteroosiowe skrzydła, które pierwotnie były nakryte dwuspadowymi dachami – obecnie całkowicie zniszczonymi. Sama wieża, niegdyś zwieńczona hełmem, również utraciła swoje górne partie.

Okna rozmieszczone są w prostych opaskach, z czego część przyziemna wykonana jest z kamienia. Niektóre wnętrza zachowały fragmenty sklepień, a elewacje dzielone są poziomymi pasami w tynku, z delikatnie boniowanymi narożami.

Obiekt znajduje się dziś w zaawansowanym stanie ruiny – pozbawiony dachów i z częściowo zawalonymi stropami, stanowi jedynie trwałą ruinę o czytelnej bryle.

W bezpośrednim otoczeniu pałacu znajdują się pozostałości parku krajobrazowego o powierzchni około 2,8 ha, założonego w XVIII w. Obecnie teren ten jest zaniedbany, a dawny układ kompozycyjny parku uległ w dużej mierze zatarciu.

Zabytki rezydencjonalne Gminy Bolków stanowią cenny zasób dziedzictwa kulturowego i turystycznego. Pomimo znacznego stopnia degradacji niektórych obiektów, podejmowane działania renowacyjne, konserwatorskie i planistyczne świadczą o rosnącej świadomości ich wartości i potrzebie ich ochrony. Współpraca między samorządem, instytucjami kultury i społecznością lokalną pozostaje kluczem do dalszej rewitalizacji i promocji tych wyjątkowych miejsc.

5.3.1.4. Obiekty użyteczności publicznej

Ratusz w Bolkowie – położony centralnie przy rynku, ratusz w Bolkowie to nie tylko administracyjne centrum miasta, ale również jego architektoniczna i symboliczna oś – miejsce, gdzie przez wieki koncentrowało się życie społeczne, gospodarcze i polityczne. Jego początki sięgają XVI w., kiedy to Bolków, jako prężnie rozwijające się miasto pod opieką piastowskiego zamku, zyskał własny, murowany dom rady.

Wzniesiony w stylu renesansowym, ratusz przetrwał burzliwe wieki – pożary, przebudowy, zmiany ustrojowe – a mimo to do dziś zachowuje swój oryginalny, miejski charakter, widoczny zarówno w bryle budynku, jak i jego detalach. Został zbudowany na prostokątnym rzucie, z dostawioną czworoboczną wieżą, górującą nad starówką i stanowiącą punkt orientacyjny w panoramie miasta. Dawniej wieża pełniła nie tylko funkcję zegarową, ale i obserwacyjną – to z niej czuwano nad bezpieczeństwem mieszkańców i wypatrywano zagrożeń z pobliskich wzgórz.

Elewacja ratusza jest oszczędna, lecz harmonijna – boniowany parter, rytmiczne prostokątne okna w kamiennych opaskach, profilowany gzyms koronujący, a całość wieńczy stromy dach dwuspadowy z lukarnami. Dawniej wewnątrz znajdowała się m.in. sala obrad, izba sądowa oraz kramy kupieckie – dziś budynek nadal pełni funkcje urzędowe.

Choć ratusz był wielokrotnie przebudowywany – m.in. w XIX i XX w. – jego bryła pozostała czytelna i nadal wpisuje się w zabytkowy charakter miasta. Wokół niego zachował się spójny układ urbanistyczny średniowiecznego rynku, z pierzejami kamienic i brukiem, co czyni Bolków jednym z ciekawszych przykładów małego miasta z zachowaną historyczną tkanką miejską.

W latach 2020-2021 obiekt przeszedł kompleksowe prace remontowo-konserwatorskie, finansowane m.in. ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków. Prace objęły: konserwację i renowację elewacji, w tym tynków, opasek okiennych, gzymsów oraz boniowań, naprawę i częściową wymianę pokrycia dachowego, opierzeń i detali blacharskich, restaurację wieży zegarowej, w tym konstrukcji drewnianej, tarczy zegara oraz pokrycia, renowację granitowych schodów, klatki schodowej, balustrad i drzwi wejściowych, czyszczenie krat okiennych oraz odnowienie kamiennych i drewnianych detali architektonicznych.

Efektem tych działań było nie tylko przywrócenie ratuszowi jego historycznego wyglądu, ale także zabezpieczenie konstrukcji na kolejne dekady. Odnowiony ratusz zyskał nową kolorystykę elewacji – utrzymaną w stonowanych odcieniach beżu i brązu – a wieża ponownie stała się ozdobą miejskiego pejzażu.

5.3.1.5. Obiekty mieszkalne i mieszkalno-gospodarcze

- **Kamienice podcieniowe w Bolkowie**

Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów architektury miejskiej Bolkowa są kamienice podcieniowe, które tworzą zwartą, historyczną zabudowę pierzei rynku. Ten zespół obiektów powstał na przestrzeni kilku stuleci – od XVII do XIX w. – i stanowi doskonały przykład typowej dla Dolnego Śląska formy miejskiej zabudowy.

Kamienice te wzniesiono jako dwu- i trzykondygnacyjne budynki mieszkalno-handlowe, w których partery pełniły funkcję usługowo-handlową, a wyższe kondygnacje mieszkalną. Ich najbardziej wyróżniającym elementem są podcienia – arkadowe lub filarowe przestrzenie parterowe otwarte w stronę rynku. Tworzą one ciąg komunikacyjny chroniący przed deszczem i słońcem, a dawniej stanowiły tło dla kramów kupieckich i stoisk rzemieślniczych. Choć dziś wejścia do niektórych lokali zostały przebudowane, w kilku miejscach wciąż czytelne są oryginalne portale i przelotowe przejścia, prowadzące z płyty rynkowej bezpośrednio pod łuki podcieni.

Do podcieni prowadzą wysokie schody, dostosowane do różnicy poziomów pomiędzy płytą rynku a wnętrzem budynków. Poszczególne kamienice, mimo wspólnej linii zabudowy, różnią się detalem architektonicznym – widoczne są m.in. sztukaterie, opaski okienne, profilowane gzymsy i zachowane

fragmenty stylowych drzwi. Część elewacji przeszła renowacje, inne wciąż noszą ślady patyny czasu, co buduje niepowtarzalny klimat tego miejsca.

Układ urbanistyczny rynku Bolkowa – z zachowanymi podcieniami, ratuszem i kamienicami frontowymi – stanowi unikalny przykład małomiasteczkowej architektury Dolnego Śląska, która przetrwała mimo zawieruch dziejowych i zmian ustrojowych. Obiekty te wpisane są do gminnej ewidencji zabytków, wszystkie posiadają ochronę konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków w ramach założenia urbanistycznego.

• **Tradycyjna zabudowa wiejska w Gminie Bolków**

Na obszarze wiejskim Gminy Bolków – m.in. we wsiach takich jak Wierzchosławice, Stare Rochowice, Lipa, Mysłów, Sady Dolne, Sady Górne czy Wolbromek – zachował się cenny zespół tradycyjnej zabudowy wiejskiej, w tym charakterystyczne budynki mieszkalno-gospodarcze oraz budynki wyłącznie mieszkalne i gospodarcze. Większość z nich pochodzi z XIX w. i stanowi dziś istotny element historycznego krajobrazu kulturowego regionu.

Najczęściej spotykanym typem jest budynek mieszkalno-gospodarczy, czyli dom łączący funkcje mieszkalne i gospodarcze w jednej bryle. Obiekty te są murowane (głównie z kamienia i cegły), wzniesione na planie wydłużonego prostokąta, zazwyczaj dwukondygnacyjne, z dodatkowymi kondygnacjami ukrytymi w wysokim poddaszu. Nakryte są dwuspadowym dachem, pierwotnie krytym dachówką ceramiczną – i w wielu przypadkach zachowaną do dziś. Typowym elementem są lukarny, doświetlające poddasza.

W typowej organizacji przestrzennej tego typu budynków, około dwie trzecie długości zajmowała część mieszkalna, natomiast pozostała część – gospodarcza, w której mieściły się stajnie, magazyny, pomieszczenia dla inwentarza lub przechowywania płodów rolnych. Często można dostrzec dekoracyjne detale architektoniczne, takie jak:

– profilowane gzymsy międzykondygnacyjne lub koronujące,
– opaski wokół okien i drzwi,
– ozdobne nadproża lub proste formy boniowania.

Obok zabudowy mieszkalno-gospodarczej występują również wolnostojące domy mieszkalne o analogicznej stylistyce oraz samodzielne budynki gospodarcze – w tym stodoły, obory czy spichlerze, niekiedy z częściowo zachowaną konstrukcją ryglową lub przemurowaniami z cegły.

Zachowana zabudowa wiejska gminy Bolków posiada nie tylko wartość historyczną i architektoniczną, ale stanowi również świadectwo tradycyjnych form życia i gospodarowania na Dolnym Śląsku. Choć wiele budynków zostało współcześnie przekształconych, nadal odnaleźć można przykłady obiektów zachowanych w oryginalnym stanie – z historycznym detalem, układem funkcjonalnym i pierwotnym materiałem.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki uznane za część własnego dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem. Większość tych elementów na terenie Gminy Bolków nie była naukowo badana.

Obowiązkiem władz gminnych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną. Ochrona skupia się głównie na procesach przekazywania elementów dziedzictwa

niematerialnego z pokolenia na pokolenie, (np.: w opowieściach, pieśniach, obrzędach rodzinnych, ceremoniach lokalnych czy w przekazie umiejętności z ojca na syna albo z mistrza na ucznia), a nie na wytwarzaniu konkretnych środków, za pomocą których jest wyrażane (takich jak przedstawienia taneczne, pieśni, instrumenty muzyczne czy rzemiosło).

• TRADYCJE I ZWYCZAJE LUDOWE

Na terenie Gminy Bolków zachowało się wiele elementów dziedzictwa niematerialnego, które tworzą tożsamość lokalnej społeczności i przekazywane są z pokolenia na pokolenie. Tradycje i zwyczaje ludowe, choć częściowo przekształcone przez współczesność i zmieniający się kontekst kulturowy, nadal stanowią ważny element codziennego życia mieszkańców – zwłaszcza w mniejszych miejscowościach i sołectwach.

W wielu wsiach gminy wciąż pielęgnowane są zwyczaje związane z cyklem roku liturgicznego i rolniczego. Szczególne znaczenie mają obchody Bożego Ciała, dożynki, kolędowanie, święcenie pokarmów, obrzędy wielkanocne i bożonarodzeniowe. W ramach tych wydarzeń pojawiają się lokalne formy zdobnictwa, stroje ludowe oraz pieśni tradycyjne, które łączą społeczność i wzmacniają poczucie wspólnoty.

Dożynki gminne i wiejskie, obchodzone z udziałem mieszkańców oraz lokalnych zespołów folklorystycznych, są wyrazem wdzięczności za plony i nawiązują do dawnych rytuałów agrarnych. Z kolei procesje i święta patronalne w parafiach gminy – często z udziałem dzieci w strojach ludowych – stanowią połączenie religijności i tradycji kulturowej.

W niektórych miejscowościach zachowały się również zwyczaje związane z zamążpójściem, chrzcinami, a także z dawnymi formami świętowania i wspólnego biesiadowania. Organizowane są spotkania seniorów i wieczory wspomnień, podczas których opowiada się dawne historie, pieśni i przysłowia, tworząc pomost międzypokoleniowy.

Zwyczaje ludowe pielęgnowane są również dzięki działalności Kół Gospodyń Wiejskich, które odgrywają dużą rolę w podtrzymywaniu lokalnych tradycji – zarówno kulinarnych, jak i obrzędowych. Ich aktywność widoczna jest podczas świąt lokalnych, festynów oraz konkursów kulinarnych, gdzie prezentowane są tradycyjne potrawy, wypieki i rękodzieło.

Zachowanie i dokumentowanie tych zwyczajów jest istotnym zadaniem dla gminy, która wspiera działania kulturalne i edukacyjne związane z ochroną dziedzictwa niematerialnego, również poprzez współpracę z lokalnymi liderami, szkołami i organizacjami pozarządowymi.

• JĘZYK, GWARY I MOWA POTOCZNA

Dziedzictwo językowe Gminy Bolków jest niejednorodne i stanowi efekt złożonej historii regionu. Po II wojnie światowej, wskutek przesiedleń i wymiany ludności, teren ten został zasiedlony głównie przez mieszkańców dawnych Kresów Wschodnich oraz rejonów Małopolski, Podkarpacia i centralnej Polski. To zróżnicowanie wpłynęło na współczesną mowę mieszkańców, która łączy elementy gwar kresowych, małopolskich oraz języka ogólnego. W niektórych miejscowościach, zwłaszcza wśród starszych mieszkańców, wciąż można usłyszeć regionalizmy oraz archaizmy typowe dla dawnych wspólnot osadniczych.

Choć gwary nie funkcjonują już jako pełnoprawne systemy językowe, lokalne powiedzenia, przysłowia i nazwy terenowe są nadal obecne w mowie potocznej i przekazywane młodszym pokoleniom. Zachowanie tego dziedzictwa językowego ma znaczenie dla tożsamości lokalnej, a jego dokumentowanie jest ważnym zadaniem dla szkół, bibliotek i instytucji kultury.

• MUZYKA TRADYCYJNA I PIEŚNI LUDOWE

W Gminie Bolków muzyka i śpiew pełnią istotną rolę w utrwalaniu dziedzictwa kulturowego. Podczas wydarzeń religijnych, dożynek, procesji i świąt lokalnych wciąż można usłyszeć tradycyjne pieśni – zarówno religijne, jak i świeckie. Są one wykonywane przez lokalne chóry, zespoły folklorystyczne oraz mieszkańców, którzy przekazują je z pokolenia na pokolenie.

Szczególną rolę pełnią tu zespoły ludowe oraz Koła Gospodyń Wiejskich, które aktywnie dbają o pielęgnowanie muzycznego dziedzictwa regionu. Pieśni te często opowiadają o życiu codziennym, pracy na roli, relacjach międzyludzkich, a także historii lokalnej – przez co są cennym źródłem wiedzy o przeszłości.

Warto podkreślić także obecność muzyki instrumentalnej, np. przy użyciu akordeonu, skrzypiec czy bębna, która towarzyszy lokalnym obchodom i uroczystościom.

• RZEMIOSŁO TRADYCYJNE I RĘKODZIEŁO

Na terenie gminy nadal żywe są tradycje rzemiosła i rękodzieła, choć obecnie pełnią one raczej funkcję artystyczną i kulturową niż użytkową. Wśród lokalnych twórców można znaleźć osoby zajmujące się haftem, szydełkowaniem, tkactwem, wyrobem ozdób świątecznych, ceramiką czy plecionkarstwem. Ich działalność ma często charakter międzypokoleniowy – umiejętności te przekazywane są w rodzinach lub podczas warsztatów organizowanych przez domy kultury, szkoły czy stowarzyszenia.

Wyroby rękodzielnicze prezentowane są przy okazji lokalnych jarmarków, festynów oraz wydarzeń gminnych, takich jak kiermasze bożonarodzeniowe czy dożynki. Rzemiosło stanowi nie tylko formę ekspresji artystycznej, ale także dokumentację dawnych technik i estetyki wiejskiego życia.

• LEGENDY

Legendy to niezwykle ważna część niematerialnego dziedzictwa kulturowego Gminy Bolków. Przekazywane ustnie z pokolenia na pokolenie, opowieści te od wieków kształtują wyobraźnię mieszkańców i budują lokalną tożsamość. Choć nie zawsze mają historyczne potwierdzenie, odzwierciedlają ducha dawnych czasów, ludowe wierzenia, lęki i marzenia, a także tłumaczą pochodzenie miejsc, obiektów czy zjawisk przyrody. Ich treść często oscyluje wokół tajemnic, kar, cudów lub tragicznych miłości – tematów bliskich każdej społeczności.

Najwięcej legend skupia się wokół Zamku Bolków – imponującej średniowiecznej twierdzy górującej nad miastem. Jedna z najbardziej znanych opowieści mówi o duchu rycerza, który strzeże skarbu ukrytego w zamkowych lochach. Skarb ten ma pojawiać się tylko raz w roku, przy pełni księżyca, i znikać o świcie, pozostawiając po sobie jedynie chłodne echo stąpających kroków. Zamek ma być także miejscem tragicznej miłości – córka kasztelana, zakochana w ubogim giermku, została uwięziona w wieży, gdzie zmarła z tęsknoty. Do dziś jej duch – jako Biała Dama – pojawia się na murach twierdzy w bezksiężycowe noce.

Inna znana legenda mówi o tajnym podziemnym tunelu, który miał łączyć Zamek Bolków z odległymi miejscowościami – niektórzy wskazują na Krzeszów, inni na Świerzawę. Tunel miał służyć rycerzom jako droga ucieczki lub szlak przerzutowy podczas oblężeń. Z kolei legenda o rycerzach zaklętych w kamień mówi, że grupa zdradzonych obrońców zamku została ukarana przez siły wyższe i do dziś „stoi" przy bramie w formie kamiennych głazów – mają odzyskać ludzką postać, gdy Bolków stanie w obliczu wielkiego niebezpieczeństwa.

Nie tylko zamek, ale i okoliczne wsie są pełne dawnych opowieści. W Lipie mówi się o starym krzyżu pokutnym, postawionym w miejscu, gdzie brat zabił brata w kłótni o spadek – krzyż ten ponoć sam się przewracał, dopóki nie odnaleziono sprawcy. W Radzimowicach krąży opowieść o klątwie rzuconej przez kobietę wygnaną z gospodarstwa – od tamtej pory dom miał być nawiedzany przez nieszczęścia. W Wolbromku starsi mieszkańcy wspominają legendę o złotej studni – rzekomo kto próbował sięgnąć po jej skarb, znikał bez śladu, wciągnięty przez niewidzialne siły.

Silnie zakorzenione są również legendy sakralne. W Świnach opowiada się o cudownym dzwonie, który bił samoczynnie, ostrzegając mieszkańców przed niebezpieczeństwem. Inna opowieść mówi o płaczącej figurze Matki Boskiej w przydrożnej kapliczce – jej łzy miały być zapowiedzią wojennych tragedii.

Legendom często towarzyszyły opowieści snute przy ogniskach, w czasie długich zimowych wieczorów czy na wiejskich weselach. Dziś tradycja ta jest nadal żywa – starsi mieszkańcy chętnie przekazują te historie młodszym, a szkoły, biblioteki i koła gospodyń wiejskich podejmują działania mające na celu ich dokumentowanie i popularyzację. Pojawiają się także inicjatywy, by wykorzystywać je w turystyce – jako tematy spacerów z przewodnikiem, inscenizacji historycznych czy materiałów edukacyjnych.

Legendy i podania z Gminy Bolków stanowią barwny i emocjonalny zapis zbiorowej pamięci. Są nośnikiem wartości, symboli, przestrogi i tożsamości lokalnej. Ich zachowanie i upowszechnianie to nie tylko hołd dla przeszłości, ale też sposób na budowanie unikalnego wizerunku gminy – miejsca z duszą, historią i magią ukrytą w murach, drogach i krajobrazie.

• **KULTURA**

Kultura w Gminie Bolków stanowi ważny element życia społecznego, budując lokalną tożsamość, wspierając integrację międzypokoleniową oraz zachowując dziedzictwo materialne i niematerialne regionu. Gmina, choć częściowo o charakterze wiejskim, prowadzi dynamiczną działalność kulturalną zarówno w mieście Bolków, jak i w sołectwach.

Głównym ośrodkiem animującym życie kulturalne jest Gminno-Miejski Ośrodek Kultury (GMOK) w Bolkowie, który organizuje koncerty, wystawy, spektakle, warsztaty, wydarzenia dla dzieci i młodzieży, a także działania plenerowe. Współpracuje z lokalnymi artystami, szkołami, stowarzyszeniami oraz Kołami Gospodyń Wiejskich. Istotnym uzupełnieniem tej działalności są świetlice wiejskie, działające w wielu miejscowościach, stanowiące ważne centra lokalnej aktywności – miejsca spotkań, zajęć rękodzielniczych, prób zespołów, projekcji filmowych i wydarzeń integracyjnych.

Duże znaczenie w krzewieniu kultury mają Koła Gospodyń Wiejskich, które nie tylko kultywują tradycje kulinarne i obrzędowe, ale też aktywnie uczestniczą w życiu publicznym gminy. KGW organizują warsztaty rękodzielnicze, konkursy kulinarne, kiermasze świąteczne, a także opiekują się stoiskami promującymi lokalne tradycje podczas gminnych imprez. Są nieformalnymi kustoszami dziedzictwa niematerialnego – przekazują młodszym pokoleniom wiedzę o dawnych zwyczajach, strojach i świętach, integrując społeczność i budując poczucie wspólnoty.

Ważnym partnerem w zakresie edukacji i promocji kultury jest również Biblioteka Publiczna w Bolkowie, która poza udostępnianiem księgozbioru, prowadzi działania animacyjne: spotkania autorskie, wystawy, konkursy literackie, lekcje biblioteczne oraz kampanie promujące czytelnictwo.

Gmina Bolków może poszczycić się kilkoma cyklicznymi wydarzeniami kulturalnymi, które wpisują się na stałe w kalendarz lokalny i przyciągają nie tylko mieszkańców, ale i gości z regionu:

- Castle Party Festival – międzynarodowy festiwal muzyki gotyckiej i alternatywnej odbywający się corocznie na Zamku Bolków, który przyciąga tysiące uczestników z Polski i zagranicy; wydarzenie promuje nie tylko muzykę, ale również historię i dziedzictwo regionu;
- Bolkowskie Święto Pieroga – impreza plenerowa promująca lokalną kuchnię i twórczość ludową, organizowana z udziałem KGW i lokalnych zespołów artystycznych;
- dożynki gminne i wiejskie – tradycyjne święto plonów z elementami folkloru, obrzędowości i wspólnego świętowania; w programie m.in. korowody, prezentacje wieńców dożynkowych i występy zespołów;
- jarmark bożonarodzeniowy i wielkanocny – wydarzenia łączące lokalny handel, rzemiosło, świąteczną atmosferę i kulturę kulinarną;
- plenerowe kino letnie – bezpłatne projekcje filmowe w przestrzeni miejskiej, skierowane do całych rodzin;
- Dni Bolkowa – święto miasta z koncertami, atrakcjami dla dzieci, pokazami artystycznymi i prezentacją dorobku lokalnych twórców.

Różnorodność tych wydarzeń świadczy o bogatej ofercie kulturalnej gminy oraz o silnym zaangażowaniu społeczności lokalnej. Samorząd wspiera kulturę poprzez finansowanie instytucji, udostępnianie przestrzeni publicznych, współorganizowanie wydarzeń i wspieranie projektów realizowanych przez mieszkańców i organizacje pozarządowe.

W efekcie Gmina Bolków jest nie tylko przestrzenią aktywności społeczno-kulturalnej, ale również miejscem, gdzie kultura stanowi realne narzędzie integracji, edukacji i promocji tożsamości lokalnej.

5.4.1. Zabytki w zbiorach muzealnych

Zbiory muzealne są istotnym elementem ochrony dziedzictwa kulturowego, pozwalającym nie tylko na zachowanie wartościowych obiektów, ale również na ich udostępnianie szerokiemu gronu odbiorców. W Gminie Bolków funkcję gromadzenia, prezentowania i popularyzowania zabytków pełni Muzeum-Zamek Bolków, zlokalizowane w jednej z najcenniejszych historycznych budowli regionu. Działalność muzealna

prowadzona na zamku ma długą tradycję i wpisuje się w szerszy kontekst ochrony lokalnego dziedzictwa – zarówno materialnego, jak i niematerialnego.

Poniżej przedstawiono historię bolkowskiego muzeum, charakter jego zbiorów oraz współczesne działania związane z ich odtwarzaniem i prezentacją. Muzeum to nie tylko miejsce ekspozycji, lecz także centrum wydarzeń edukacyjnych, historycznych i kulturalnych, które aktywnie uczestniczy w życiu społeczności lokalnej oraz promocji gminy na zewnątrz.

Muzeum-Zamek Bolków powstało na początku XX w. w odbudowanej renesansowej części zamku dzięki inicjatywie „Bolkowskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami". Już w 1947 r. inwentaryzacja wskazała na imponującą liczbę 7 888 obiektów – jednak nie jest jednoznaczne, czy wszystkie należały do zamkowej kolekcji, czy obejmowały również depozyty składnicy muzealnej.

W latach 50. XX w. muzeum stało się Oddziałem Muzeum Narodowego we Wrocławiu – funkcjonując jako Muzeum Śląskie – a od 1977 r. przypisano je do Muzeum Okręgowego (dzisiaj Muzeum Karkonoskiego) w Jeleniej Górze. W wyniku stopniowych wywozów i reorganizacji, kolekcja drastycznie się skurczyła do zaledwie 119 eksponatów , w tym m.in. przedmiotów z zakresu uzbrojenia, rzemiosła artystycznego i malarstwa. Z tego okresu na zamku pozostały tylko dwie XVI-wieczne armaty, a cała kolekcja została przewieziona w latach 80. do Wrocławia.

Od 1994 r., dzięki wsparciu Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, a później także Bractwa Rycerskiego (od 1995 r.), rozpoczęto prace nad rewitalizacją muzeum. Od 2008 r. prace te są finansowane przez MKiDN, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Urząd Gminy Bolków i Muzeum Karkonoskie.

Obecnie Muzeum-Zamek Bolków skupia się na odbudowie stałej ekspozycji oraz ponownym gromadzeniu zbiorów. Na I piętrze prezentowana jest stale aktualizowana wystawa poświęcona budownictwu obronnemu księstwa świdnicko-jaworskiego, zawierająca również makiety zamków w Bolkowie i Świnach. Na parterze odbywają się wystawy czasowe, łączące historię regionu i zamku z prezentacjami sztuki współczesnej.

Muzeum to nie tylko ekspozycje – od 1995 r. w zamku odbywają się turnieje rycerskie i inscenizacje historyczne organizowane przez Bractwo Rycerskie i Wolną Kompanię Sarmacką. Festiwal muzyki alternatywnej Castle Party, organizowany corocznie od 1997 r., przyciąga tysiące uczestników z Polski i zagranicy. Ponadto, zamek był scenerią licznych produkcji filmowych – m.in. dla serialu „Wiedźmin" i programu „Twierdza Szyfrów" – a także teledysków, w tym grupy Vader.

W 2023 r. Muzeum Karkonoskie powołało Dział Archeologii, który we współpracy z Uniwersytetem Jagiellońskim i Politechniką Wrocławską prowadzi wykopaliska na zamku. Odkryto m.in. struktury renesansowych krużganków, cysternę, piwnice i dziesiątki tysięcy fragmentów kafli oraz militariów średniowiecznych.

Działalność muzeum obejmuje także popularyzację historii lokalnej: do tej pory stworzono pierwszy film o historii Bolkowa i zamku, do obejrzenia w zamkowych lochach. Wśród wydarzeń edukacyjnych warto wspomnieć o nocach muzeów, lekcjach muzealnych, pokazach archeologicznych i oprowadzaniach z przewodnikami.

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:
– wpis do rejestru zabytków;
– wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
– uznanie za pomnik historii;
– utworzenie parku kulturowego;
– ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację

inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Bolków nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków, tj. wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Bolków znajduje się 92 zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, w tym 13 stanowisk archeologicznych (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Bolków

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	NR REJESTRU ZABYTKÓW	DATA WPISU
1	Bolków	Ośrodek historyczny miasta			A/1817/362	25-11-1956
2	Bolków	Kościół parafialny pw. Św. Jadwigi	pl. Jana Pawła II		A/1421/76	29-03-1949
3	Bolków	Cmentarz przykościelny	pl. Jana Pawła II		155/A/03	06.05.2003
4	Bolków	Plebania	pl. Jana Pawła II	1	155/A/03	06-05-2003
5	Bolków	Cmentarz komunalny	ul. J. Bema		A/2736/688/J	06.07.1981
6	Bolków	Kościół poewangelicki	ul. Niepodległości/ul. Kamiennogórska		A/5915	27.03.2014
7	Bolków	Kapliczka	ul. Bolka; przy drodze do zamku		A/2763/1376	03-09-1965
8	Bolków	Zamek			A/2764/80	25-11-1949
9	Bolków	Mury miejskie			A/2640/1075	27-02-1964
10	Bolków	Ratusz	Rynek	1	A/2728/1377	03-09-1965
11	Bolków	Park miejski	ul. Jagiellońska; dawne Wzgórze Wilhelma		A/1210	04-05-2009
12	Bolków	Pałac, obecnie budynek mieszkalny	ul. M. Kopernika	1	A/2727/916/J	28-12-1988
13	Bolków	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska	9	A/2729/1378	04-09-1965
14	Bolków	Magazyn; obecnie sklep	ul. Jaworska	10	A/2733/2058	06-06-1972
15	Bolków	Budynek mieszkalny	ul. Robotnicza	6	A/2722/1000/J	19-12-1989
16	Bolków	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek	2	A/2730/1379	04-09-1965
17	Bolków	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek	3	A/2731/1380	04-09-1965
18	Bolków	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek	4	A/2732/1381	03-09-1965
19	Bolków	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek	5	A/2732/1381	03-09-1965
20	Bolków	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek	6	A/2732/1381	03-09-1965
21	Bolków	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek	21	A/2735/2059	06-06-1972
22	Bolków	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek	22	A/2735/2059	06-06-1972
23	Bolków	Budynek mieszkalny	Rynek	24	A/2734/2060	06-06-1972
24	Bolków	Budynek mieszkalny z apteką	ul. Rycerska	19	A/2723/1261/J	13-05-1996
25	Jastrowiec	Kościół filialny pw. Niepokalanego Poczęcia			A/1897/901	27-07-1961

		Najświętszej Maryi Panny				
26	Jastrowiec	Cmentarz przykościelny			A/1898/994/J	08-12-1989
27	Jastrowiec	Pałac		3	A/2932/2067	06-06-1972
28	Jastrowiec	Oficyna mieszkalno-gospodarcza w zespole			A/2932/2067	06-06-1972
29	Jastrowiec	Zespół budynków folwarcznych:			A/2933/1214/J	23-06-1995
30	Jastrowiec	Budynek mieszkalny z wozownią w zespole	Budynek bramny zachodni		A/2933/1214/J	23-06-1995
31	Jastrowiec	Oficyna mieszkalna w zespole	Zachodnia pierzeja przy bramie głównej		A/2933/1214/J	23-06-1995
32	Jastrowiec	Budynek mieszkalny w zespole	Budynek bramny wschodni		A/2933/1214/J	23-06-1995
33	Jastrowiec	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole	Wschodnia pierzeja przy bramie		A/2933/1214/J	23-06-1995
34	Jastrowiec	Budynek gospodarczy w zespole	Wschodnia pierzeja przy bramie		A/2933/1214/J	23-06-1995
35	Jastrowiec	Wozownia; obecnie magazyn w zespole	W zachodniej pierzei czworoboku folwarcznego		A/2933/1214/J	23-06-1995
36	Jastrowiec	Oficyna mieszkalna – dwojak w zespole	W zachodniej pierzei czworoboku folwarcznego		A/2933/1214/J	23-06-1995
37	Jastrowiec	Budynek gospodarczy z dwiema skrajnymi oficynami mieszkalnymi w zespole	W północnej pierzei czworoboku folwarcznego		A/2933/1214/J	23-06-1995
38	Jastrowiec	Stodoła w zespole	We wschodniej pierzei czworoboku folwarcznego		A/2933/1214/J	23-06-1995
39	Jastrowiec	Obora; obecnie wytwórnia wód mineralnych w zespole	W południowej pierzei czworoboku folwarcznego		A/2933/1214/J	23-06-1995
40	Jastrowiec	Oficyna mieszkalna w zespole	W południowej pierzei czworoboku folwarcznego		A/2933/1214/J	23-06-1995
41	Jastrowiec	Mury okalające założenie pałacowo-folwarczne			A/2933/1214/J	23-06-1995
42	Jastrowiec	Park			A/2934/629/J	02-04-1980
43	Kaczorów	Kościół parafialny pw. Św. Mikołaja (obecnie pomocniczy)			A/1965/902	27-07-1961
44	Kaczorów	Cmentarz przykościelny	Przy kościele p.w. Bł. Karoliny Kózkówny		A/1967/1012/J	30-01-1990
45	Kaczorów	Cmentarz ewangelicki	Na północnym skraju wsi; na stoku wzniesienia		A/1966/1011/J	30-01-1990
46	Kaczorów	Pałac; obecnie szkoła podstawowa	pl. Pollaka	14	A/2980/1060/J	03-12-1990
47	Kaczorów	Park	pl. Pollaka		A/2979/525/J	15-06-1979
48	Lipa	Kościół parafialny pw. Św. Piotra i Pawła			A/2004/821	19-12-1960
49	Lipa	Cmentarz przykościelny	Przy kościele parafialnym		A/2005/993/J	08-12-1989
50	Lipa	Zamek (ruina) w zespole	Lipa tzw. Górna		A/3053/751	26-09-1960
51	Lipa	Budynek podzamcza (ruina) w zespole	Lipa tzw. Górna		A/3054/778	07-10-1960
52	Lipa	Park	Lipa tzw. Górna		A/3055/630/J	02-04-1980
53	Lipa	Dwór	Lipa tzw. Dolna	10	A/3057/918/J	18-07-1988
54	Lipa	Park	Lipa tzw. Średnia		A/3056/631/J	04-04-1980

55	Mysłów	Kościół filialny pw. Św. Jana Chrzciciela			A/2059/908	27-07-1961
56	Mysłów	Cmentarz przykościelny			A/2060/995/J	08-12-1989
57	Mysłów	Pałac		51	A/3114/1098/J	31-01-1992
58	Mysłów	Park			A/3113/864/J	04-02-1985
59	Płonina	Zamek i wieża (ruina)			A/3231/962	13-11-1961
60	Płonina	Budynek bramny wraz z przepustem	Na północny – wschód od zamku		A/5938	16-09-2014
61	Płonina	Pałac na podzamczu			A/3232/2079	06-06-1972
62	Płonina	Park			A/3233/632/J	04-04-1980
63	Płonina	Kaplica cmentarna (ruina)	Na cmentarzu ewangelickim		A/6028	11.25.2016
64	Płonina	Cmentarz ewangelicki	Na północny – wschód od wsi; u podnóża góry Ostnik		A/6028	
65	Sady Dolne	Pałac		25a	A/3382/905/J	14-08-1987
66	Sady Dolne	Park			A/3383/861/J	04-02-1985
67	Sady Górne	Kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny; dawniej pw. św. Mikołaja			A/2122/1952	14-03-1969
68	Sady Górne	Cmentarz przykościelny			A/2123/992/J	08-12-1989
69	Sady Górne	Pałac		116	A/3384/660/J	03-10-1980
70	Stare Rochowice	Kościół filialny pw. Św. Jana Chrzciciela			A/1972/826	23-12-1960
71	Stare Rochowice	Cmentarz przykościelny			A/1973/996/J	08-12-1989
72	Stare Rochowice	Plebania; obecnie budynek mieszkalny		44	A/3385/2086	06-06-1972
73	Stare Rochowice	Dwór		36	A/3386/781	08-10-1960
74	Świny	Kościół filialny pw. Św. Mikołaja			A/1974/825	23-12-1960
75	Świny	Cmentarz			A/1975/990/J	08-12-1989
76	Świny	Zespół zamkowy:			A/3387/345	13-11-1956
77	Wierzchosławice	Cmentarz parafialny	Za kościołem parafilanym		A/2153/991/J	08-12-1989
78	Wolbromek	Kościół filialny pw. Św. Barbary			A/2096/1473	13-01-1966
79	Wolbromek	Cmentarz przykościelny			A/2097/997/J	08-12-1989

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

LP.	ADRES	OBIEKT	DATOWANIE	NR REJESTRU ZABYTKÓW	DATA WPISU
80	Świny, stan. 1	Osada	Wczesne średniowiecze (VIII-XV w. ?)	Arch/460/69	10.08.1969
81	Świny, stan. 2	Osada	Późne średniowiecze (XIV-XV w.)	79/1048/Arch/83	3.02.1983
82	Świny, stan. 3	Osada	Późne średniowiecze	80/1049/Arch/83	3.02.1983
83	Wolbromek, stan. 1	Osada	Późne średniowiecze	72/1041/Arch/82	31.12.1982
84	Wolbromek, stan. 2	Osada	Późne średniowiecze	73/1042/Arch/82	31.12.1982
85	Wolbromek, stan. 3	Osada	Późne średniowiecze (XIV-XV w.)	74/1043/Arch/82	31.12.1982
86	Wolbromek, stan. 4	Osada	Późne średniowiecze (XIV-XV w.)	75/1044/Arch/82	31.12.1982
87	Wolbromek, stan. 5	Osada	Późne średniowiecze (XIV-XV w.)	76/1045/Arch/82	31.12.1982
88	Wolbromek, stan. 6	Osada	Późne średniowiecze	77/1046/Arch/82	31.12.1982
89	Wolbromek, stan. 71	Osada	Późne średniowiecze	78/1047/Arch/82	31.12.1982
90	Bolków, stan. 4	Osada	Późne średniowiecze (XIV-XV w.)	81/1050/Arch/83	3.02.1983
91	Bolków, stan. 5	Osada	Późne średniowiecze (XIV-XV w.)	82/1051/Arch/83	3.02.1983
92	Bolków, stan. 9	Stara basteja	Średniowiecze	Arch/462/69	10.08.1969

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim elementy wyposażenia kościołów i kaplic, stanowiące cenny zasób sztuki sakralnej. Wśród nich znajdują się reprezentanci wszystkich głównych dziedzin sztuki: malarstwo, rzeźba oraz szeroko pojęte rzemiosło artystyczne – obejmujące m.in. złotnictwo, wyroby stolarskie, tkaniny, szkło, witraże czy dzieła ludwisarskie. Do tej kategorii zalicza się również elementy wystroju wnętrz budowli, które posiadają cechy unikatowych, indywidualnych prac artystycznych lub rzemieślniczych.

Przykładami takich zabytków są m.in. rzeźby, płaskorzeźby, polichromie ścienne i stropowe, mozaiki, sztukaterie, a także zróżnicowane detale architektoniczne. Zabytki ruchome to także obiekty małej architektury, które wyróżniają się wysokim poziomem wykonania i odzwierciedlają historyczne style oraz techniki. Do tej grupy należą m.in. rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, kolumny, krzyże i kapliczki przydrożne, a także zabytkowe nagrobki. Każdy z tych obiektów stanowi świadectwo minionych epok oraz lokalnej tradycji artystycznej i religijnej, przez co wymaga szczególnej ochrony i troski konserwatorskiej.

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu Gminy Bolków wpisane zostały do rejestru zabytków ruchomych (Tabela nr 2). Stanowią one wyposażenie i wystrój kościołów oraz płyty nagrobne i nagrobki znajdujące się na cmentarzach usytuowanych w poszczególnych miejscowościach. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Delegatura w Legnicy.

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Bolków

LP.	ADRES	OBIEKT	NR REJESTRU ZABYTKÓW	DATA WPISU
1	Bolków, pl. Jana Pawła II 1	Zabytkowe elementy wystroju i wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Jadwigi Śląskiej – 31 elementów	1336/B/06/1-31	2.02.2006
2	Bolków, ul. Bolka	Elementy wyposażenia zabytkowej kapliczki	B/2210/1-2	28.05.2012
3	Kaczorów	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja – 17 elementów	1339/B/06/1-35	6.02.2006
4	Kaczorów	Wyposażenie dawnego pałacu, obecnie szkoła podstawowa	B/2549/1-4	07.12.2016
5	Lipa	Wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Piotra i Pawła	607/564/JG/R	04.01.1984
6	Lipa	Wyposażenia kościoła parafialnego pw. św. Piotra i Pawła	608/578/1-41/JG/R	08.12.1989
7	Sady Dolne	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Narodzenia NMP – 29 elementów	611/589/1-29/JG/R	21.04.1990
8	Sady Górne	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Narodzenia NMP – 5 elementów	B/2305/1-5	23.07.2013
9	Stare Rochowice	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Jana Chrzciciela – 26 elementów	1337/B/06/1-26	2.02.2006
10	Świny	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Mikołaja – 21 elementów	610/583/1-21/JG/R	7.02.1990
11	Wierzchosławice	Wyposażenie kościoła parafialnego pw. św. Józefa – 8 elementów	606/525/1-8/JG/R	30.10.1981
12	Wolbromek	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Barbary– 9 elementów	609/577/1-9/JG/R	6.12.1989
13	Wolbromek	Wyposażenie kościoła filialnego pw. św. Barbary – 15 elementów	1338/B/06/1-15	2.02.2006

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania gminnych aktów planowania przestrzennego zgodnie z art. 3 .1. i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz

z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określeniu ustaleń gminnych aktów planowania przestrzennego. W planach w szczególności:

1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
4) uwzględnia się ochronę:
– zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
– innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
– parków kulturowych;
5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Bolków jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. Obejmują obszar całej Gminy Bolków. Plany te są zróżnicowane pod względem aktualności i lokalnie nie przystają do obecnych potrzeb i oczekiwań społeczności lokalnej, jednak zawierają niezbędne regulacje w zakresie ochrony ładu przestrzennego i tym samym chronią gminę przed rozpraszaniem się zabudowy. Pozwalają utrzymać czytelny podział funkcjonalny obszaru. Dzięki temu nie są wydawane decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu i nie powstają ryzyka wynikające z prowadzenia działalności inwestycyjnej w oparciu o tę ścieżkę.

Tabela nr 3. Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Bolków

LP.	NAZWA	POW. [HA]	DATA UCHWAŁY	UCHWAŁA
1	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Bolków	7293.33	2002-08-02	XLIX/313/02
2	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu przeznaczonego pod eksploatację złoża wapieni w rejonie miejscowości Lipa w Gminie Bolków	7.07	2008-12-02	XXVI/182/08
3	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Bolków dla terenów położonych w obrębach Stare Rochowice oraz Wolbromek i Bolków – obszar planistyczny „A”	10.65	2009-03-27	XXXI/211/09
4	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Bolków dla terenów położonych w obrębach Stare Rochowice oraz Wolbromek i Bolków – obszar planistyczny „B”	8.48	2009-08-28	XXXVI/254/09
5	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu	3.91	2009-09-28	XXXVII/260/09

	zagospodarowania przestrzennego Gminy Bolków – dla miejscowości i obszarów wynikających z wniosków gminy			
6	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Bolków – dla miejscowości i obszarów wynikających z wniosków indywidualnych	31.2	2009-09-28	XXXVII/261/09
7	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla strefy aktywności gospodarczej w rejonie kopalni diabazu ze złoża Sady I w gminie Bolków	51.08	2010-08-27	XLIX/347/10
8	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla rejonu kopalni diabazu ze złoża Sady I w gminie Bolków	97.86	2010-08-27	XLIX/348/10
9	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Bolków, obrębu Świny oraz części obrębów Wierzchosławice, Wierzchosławiczki oraz Stare Rochowice	951.72	2011-08-31	XI/76/11
10	uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszarów w granicach działek nr 222/2, 222/6 i 222/7 obręb Sady Górne oraz nr 492 obręb Wierzchosławice	0.13	2013-04-26	XXX/210/13
11	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszarów w granicach miasta Bolków	2.21	2014-02-26	XXXIX/262/14
12	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla sołectwa Radzimowice w gminie Bolków	274.7	2015-09-30	X/74/15
13	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla 2 obszarów położonych w obrębie Świny, na południe od linii kolejowej	2.7	2017-02-24	XXVIII/174/17
14	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego przy ul. H. Sienkiewicza w Bolkowie	0.89	2017-10-30	XXXVI/220/17
15	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w rejonie zamku Świny	3.93	2017-10-30	XXXVI/222/17
16	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszarów, na których rozmieszczone będą urządzenia wytwarzające energię z odnawialnych źródeł energii o mocy przekraczającej 500 kW	262.97	2022-06-24	XLIII/317/22
17	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrębu Sady Dolne - obszar planistyczny 1	678.22	2022-06-24	XLIII/318/22
18	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrębu Wolbromek	1460.58	2022-06-24	XLIII/319/22
19	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrębu Sady Górne	1411.24	2022-08-30	XLV/330/22
20	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrębu Gorzanowice – obszar planistyczny 1	327.97	2024-09-30	VI/43/24

21	w sprawie uchwalenia zintegrowanego planu inwestycyjnego elektrowni słonecznej w Sadach Górnych	51.52	2024-11-29	IX/61/24
22	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla części działki nr 247/8, obręb Sady Górne	12.83	2024-11-29	IX/62/24
23	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszarów położonych w obrębach Bolków 1, Bolków 2 oraz Świny – edycja 2023 r.	54.64	2024-11-29	IX/63/24
24	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrębu Płonina	428.9	2025-02-25	XII/87/25
25	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrębu Lipa	1801.08	2025-02-25	XII/88/25

Dodatkowo procedowane są następujące plany:

- miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego na potrzeby rozwoju farm fotowoltaicznych na terenie gminy Bolków – Uchwała Nr LXI/449/23 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 28 grudnia 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego na potrzeby rozwoju farm fotowoltaicznych na terenie gminy Bolków,
- miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obrębu Sady Dolne – obszar planistyczny 2 – Uchwała Nr XXVII/188/21 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 25 lutego 2021 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obrębu Sady Dolne,
- plan ogólny gminy Bolków – Uchwała Nr XII/85/25 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 25 lutego 2025 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu ogólnego gminy Bolków.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (*Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich

działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej. Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nieruchomych Gminy Bolków została założona w 2008 r. (Zarządzenie Nr 13/2008 Burmistrza Bolkowa z dnia 14 stycznia 2008 r. w sprawie założenia gminnej ewidencji zabytków gminy Bolków). Ewidencja była aktualizowana:

- Zarządzenie Nr 136/2022 Burmistrza Bolkowa z dnia 26 sierpnia 2022 r. w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków gminy Bolków,
- Zarządzenie Burmistrza Bolkowa nr 87/2023 z dnia 17 maja 2023 r. w sprawie aktualizacji gez gminy Bolków.
- Zarządzenia Burmistrza Bolkowa nr 118/2025 z dnia 29 sierpnia 2025 r. w sprawie aktualizacji gez gminy Bolków.

5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków

Od końca lat 70. XX w. wdrażany był program AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się archeologiczne badania powierzchniowe. Bardziej szczegółowe badania prowadzone są w formie badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych nad pracami inwestycyjnymi. Nie jest to zbiór zamknięty i nie można wykluczyć, iż w wyniku dalszej weryfikacji i prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady działalności człowieka.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Stanowiska na terenie Gminy Bolków zewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski: 82-19, 83-18, 83-19, 83-20, 83-19, 84-18, 84-19, 84-20. W granicach Gminy Bolków zlokalizowanych jest 82 stanowiska archeologiczne, w tym 13 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego, datowanych na okres wczesnego i późnego średniowiecza oraz czasów nowożytnych (Załącznik nr 2).

Wszystkie stanowiska wymagają jednak dokładnych badań, które potwierdziłyby występowanie na ich terenie materiału. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można

wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7, ust. 1, Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Dlatego zakazuje się prowadzenia wszelkich robót budowlanych czy przemysłowych na terenie wyżej wymienionych stanowisk. Prace porządkowe prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych. Obecnie program AZP się zakończył, planowany jest program AZP+ (prowadzony przez NID), mający na celu dodatkową weryfikację stanowisk archeologicznych. Odkrycia nowych stanowisk może nastąpić przede wszystkim w wyniku prowadzenia wszelkich prac ziemnych podczas nowych inwestycji, przypadkowych odkryć.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta lub wsi o metryce średniowiecznej/nowożytnej powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

Zgodnie z art. 33. ust. 1 „Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta)”.

Rozrost systemu korzennego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

5.6.2. Obiekty stanowiące własność gminy

Zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, każdy właściciel lub posiadacz zabytku zobowiązany jest do sprawowania nad nim należytej opieki. Oznacza to przede wszystkim obowiązek troski o stan techniczny i estetyczny obiektu, a także ponoszenie kosztów związanych z niezbędnymi pracami konserwatorskimi, restauratorskimi oraz robotami budowlanymi. Obowiązek ten spoczywa na osobach dysponujących prawnym tytułem do zabytku – zarówno prywatnych właścicielach, jak i instytucjach publicznych.

W przypadku jednostek samorządu terytorialnego, takich jak Gmina Bolków, prowadzenie oraz finansowanie działań związanych z ochroną zabytków należy do zadań własnych gminy. Skuteczna realizacja tych zadań powinna odbywać się dwutorowo, z uwzględnieniem dwóch kluczowych priorytetów:

- sprawowanie opieki nad zabytkowymi obiektami i terenami będącymi własnością lub współwłasnością Gminy Bolków,
- kształtowanie estetyki i funkcjonalności przestrzeni publicznych oraz ochrona szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego – w tym również krajobrazu kulturowego – na całym obszarze gminy.

Takie podejście umożliwia kompleksową ochronę dziedzictwa oraz jego efektywne wykorzystanie w życiu społecznym, edukacyjnym i gospodarczym wspólnoty lokalnej.

Gmina Bolków jest właścicielem/współwłaścicielem 106 obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w tym 16 obiektów wpisanych do rejestru zabytków. (Tabela nr 4).

Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Bolków jest właścicielem/współwłaścicielem

LP.	OBIEKT	ADRES	UWAGI
		BOLKÓW	
1	Cmentarz Komunalny z kaplicą	ul. J. Bema	obiekt oddany w trwały zarząd Zakładowi Gospodarki Komunalnej w Bolkowie rejestr zabytków
2	Kościół poewangelicki (ob. galeria sztuki)	ul. Niepodległości 10	rejestr zabytków
3	Kapliczka	ul. Bolka, przy drodze do zamku	rejestr zabytków
4	Zespół zamkowy		rejestr zabytków
5	Mury miejskie		częściowa własność rejestr zabytków
6	Ratusz	Rynek 1	rejestr zabytków
7	Park miejski	ul. Jagiellońska	rejestr zabytków
8	Park (d. cmentarz ewangelicki)	pomiędzy ul. Szpitalną a ul. Rycerską	
9	Pałac (ob. budynek mieszkalny)	ul. Kopernika 1	rejestr zabytków
10	Zespół pałacowy z folwarkiem:	ul. Kopernika 1a	
11	- budynek mieszkalny z dawną oborą - stajania (ob. magazyny)		
12	- stodoła I		
13	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Farbiarska1	udział
14	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 5	udział
15	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 6	udział
16	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 4	udział
17	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Jaworska 6	udział
18	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 8	udział
19	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 12	udział
20	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 19	udział
21	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 24	udział
22	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 6	udział
23	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 21	udział
24	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 25, 25a	udział
25	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 24,26	udział
26	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 27	udział
27	Budynek mieszkalny (ob. siedziba GMOPS)	ul. Kolejowa 10	trwały zarząd GMOPS

28	Budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 1	udział
29	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. niepodległości 2	udział
30	Budynek mieszkalny	ul Niepodległości 4	udział
31	Budynek mieszkalno-administracyjny	ul. Niepodległości 6	udział
32	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 1-1a	udział
33	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 4	udział
34	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 8	udział
35	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 11	udział
36	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 12	udział
37	Budynek mieszkalno-użytkowo	ul. Reymonta 19	udział
38	Budynek mieszkalny (d. świetlica)	ul. Robotnicza 22	udział
39	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 9	udział
40	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 11	udział
41	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 12	udział
42	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 2	udział – rejestr zabytków
43	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 3	udział – rejestr zabytków
44	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 4	udział – rejestr zabytków
45	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 5	udział – rejestr zabytków
46	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 6	udział – rejestr zabytków
47	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 7	udział
48	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 8	udział
49	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 19	udział
50	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 20	udział
51	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 25	udział
52	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 26	udział
53	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 31	udział
54	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 32	udział
55	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 33	udział
56	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 34 35	udział
57	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 36	udział
58	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Sienkiewicza 18	udział
59	Budynek mieszkalny (mieszkalno-usługowy)	ul. Sienkiewicza 19 (19, 19a)	udział
60	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Sienkiewicza 20	udział
61	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 21	udział
62	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 22	udział
63	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Sienkiewicza 23	udział
64	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 24	udział
65	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 25	udział
66	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 43	udział
67	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 65-66	udział
68	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 67-68	udział
69	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 69-70	udział
70	budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 71-72	udział
71	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 1	udział
72	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 7	udział
73	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Szpitalna 5	udział
74	Budynek mieszkalny (Budynek mieszkalno-usługowy)	ul. Szpitalna 6	udział
75	Przychodnia SPOZ	ul. Wysokogórska 6	
GORZANOWICE			
76	Cmentarz ewangelicki	dz. 68	

JASTROWIEC			
77	Park	dz. 159/12	rejestr zabytków
78	Budynek świetlicy wiejskiej (dawniej dom ludowy)	dz. 86, obok bud. nr 5	
KACZORÓW			
79	Pałac (ob. szkoła)	Plac Pollaka 14	trwały zarząd SP w Kaczorowie, rejestr zabytków
80	Budynek mieszkalny (d. dworzec kolejowy)	ul. Kolejowa 7	udział
81	Budynek mieszkalny	Plac Pollaka 1	udział
LIPA			
82	Budynek mieszkalny	Lipa 53	udział
83	Szkoła Podstawowa	Lipa 68	trwały zarząd SP w Lipie
MYSŁÓW			
84	Świetlica wiejska i Klub Rolnika (ob. świetlica i mieszkania)	Mysłów 44	udział
PŁONINA			
85	Kaplica cmentarna(ruina)	dz. 21	rejestr zabytków
86	Budynek mieszkalny(d. Klub Rolnika)	Płonina 15	
PÓŁWSIE			
87	Budynek mieszkalny	Półwsie 13	
SADY DOLNE			
88	Budynek mieszkalny	Sady Dolne 18	udział
SADY GÓRNE			
89	budynek mieszkalny	Sady Górne 113	udział
90	Budynek mieszkalny	Sady Górne 8	
91	Budynek szkoły podstawowej	Sady Górne 94	trwały zarząd SP w Sadach Górnych
92	Budynek mieszkalny	Sady Górne 97	udział
93	Budynek mieszkalny i świetlica wiejska	Sady Górne 98	udział
STARE ROCHOWICE			
94	Budynek mieszkalny (d. młyn)	Stare Rochowice 30	udział
95	Budynek mieszkalny i świetlica wiejska	Stare Rochowice 53	
ŚWINY			
96	Budynek mieszkalny	Świny 46	udział
WIERZCHOSŁAWICE			
97	Budynek mieszkalny	Wierzchosławice 12	udział
98	Budynek mieszkalny	Wierzchosławice 13	udział
99	Budynek mieszkalny i Klub Rolnika	Wierzchosławice 31	udział
100	Budynek mieszkalny	Wierzchosławice 40	udział
101	Budynek mieszkalny	Wierzchosławice 79	udział
102	Świetlica wiejska	Wierzchosławice 105	udział
103	Budynek mieszkalny	Wierzchosławice 161	udział
104	Budynek mieszkalny	Wierzchosławice 162	udział
WOLBROMEK			
105	Budynek mieszkalny	Wolbromek 32	udział
106	Remiza OSP	Wolbromek 43a	użytkowanie OSP Wolbromek

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie.

Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 5 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Bolków.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY BOLKÓW	
SILNE STRONY	**SŁABE STRONY**
• miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające zasady ochrony obiektów zabytkowych; • uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków; • opracowana gminna ewidencja zabytków; • Zamek Bolków – jeden z najważniejszych i najlepiej rozpoznawalnych zabytków Dolnego Śląska; • zachowane zespoły rezydencjonalne (pałace, dwory, zamki) z różnych epok, np. pałace w Jastrowcu, Sadach Dolnych i Górnych, Mysłowie, Lipie, Kaczorowie, Płoninie – tworzą potencjał szlaku kulturowego, nawet jako trwałe ruiny; • zachowane historyczne układy ruralistyczne wielu miejscowości oraz zabytkowy układ urbanistyczny Bolkowa; unikatowa zabudowa rynku Bolkowa – kamienice podcieniowe; • aktywność instytucji kultury – Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, biblioteki, muzeum na zamku – prowadzą działania edukacyjne, animacyjne i wystawiennicze przez cały rok; • Muzeum Zamek Bolków – organizuje wystawy, prelekcje, wydarzenia edukacyjne, warsztaty o tematyce historycznej i artystycznej;	• niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczane na ochronę zabytków; • budynki występujące w gminnej ewidencji zabytków, które są własnością prywatną wymagają przeprowadzenia prac zabezpieczających, jak i wyeksponowania ich walorów; • degradacja elementów historycznych układów przestrzennych poprzez lokalizację nowej zabudowy; • niewystarczająca wizualizacja obszaru (niewiele tablic informacyjnych, witaczy, oznakowań tras, szlaków, miejsc historycznych); • niedostatecznie dobrze rozwinięta infrastruktura okołoturystyczna.

• zaangażowanie lokalnych środowisk społecznych – Koła Gospodyń Wiejskich, Ochotnicze Straże Pożarne i stowarzyszenia kulturowe; • Castle Party – coroczny festiwal muzyki alternatywnej przyciąga turystów z całej Europy, promuje gminę na szeroką skalę; • różnorodność i cykliczność wydarzeń – od imprez masowych po kameralne spotkania – jarmarki, wystawy, przeglądy kolęd, wieczory autorskie i warsztaty; • położenie na styku szlaków turystycznych i kulturowych – bliskość Gór Kaczawskich, trasy do Karkonoszy, dobra baza wypadowa dla turystyki kulturowej i krajoznawczej.	
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • możliwość zbudowania spójnej marki kulturowej gminy – wykorzystanie silnych symboli (Zamek Bolków, Castle Party, jarmarki, dziedzictwo wsi) do stworzenia rozpoznawalnej narracji promocyjnej i oferty kulturowo-turystycznej; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób	• brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemyślanej, niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków.

zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa kulturowego; • partnerstwa międzysektorowe i międzynarodowe (np. z Czechami, Niemcami) – możliwość realizacji projektów transgranicznych, wymiany kulturowej, wspólnych festiwali, wystaw i programów edukacyjnych; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:
– włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
– uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
– zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
– wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
– podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
– określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
– podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Bolków. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono dwa priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 6), które są kontynuacją działań określonych w Gminnym programu opieki nad zabytkami Gminy Bolków na lata 2021-2024. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania

GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji działań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 6.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

PRIORYTET I: Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego Gminy Bolków.

PRIORYTET II: Edukacja i promocja – dziedzictwo kulturowe jako podstawa budowania tożsamości i świadomości „małej ojczyzny" – Gminy Bolków.

W ramach powyższych priorytetów określono cele szczegółowe, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe działania.

Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Bolków

PRIORYTET I: Ochrona i rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego Gminy Bolków.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	**ZADANIA**	**SPOSÓB WERYFIKACJI**
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne	Poprawa dostępności do poszczególnych obiektów zabytkowych poprzez udostępnienie obiektów dla zwiedzających w ścisłej współpracy z właścicielami obiektów (parafiami).	Ilość osób zwiedzających, z kim współpracowano
	Współpraca oraz wspieranie działań instytucji oraz organizacji turystycznych w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	Ilość podjęcia wspólnych działań, inwestycji, ilość turystów odwiedzających poszczególne obiekty/ atrakcje
	Podjęcie współpracy z instytucjami wprowadzającymi dodatkowe oznakowania obiektów zabytkowych na drogach wojewódzkich, powiatowych i gminnych, w celu informowania i ułatwiania dojazdu do tych obiektów.	Ilość postawionych znaków/tablic, z kim współpracowano, wartość poniesionych środków
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków Gminy Bolków.	W momencie przyjmowania nowych planów, strategii, zwiększenie uwagi na prawidłowość treści dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami.	Ilość informacji umieszczonych w dokumentach na temat zabytków, czego dotyczyły
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Miejskiej.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Opracowanie założeń i projektu uchwały, a następnie przyjęcie przez Radę Miejską uchwały w sprawie zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabarytów, standardów jakościowych oraz rodzajów materiałów budowlanych z jakich mogą być wykonane, w oparciu o przepisy art. 37a ust. 1 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym w obrębie zabytkowego układu urbanistycznego miasta Bolkowa.	Czy opracowano uchwałę

Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność gminy.	Ilość przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich
	Interwencja władz gminy przy rażących naruszeniach prawa budowlanego, przy obiektach zabytkowych oraz ujętych w ewidencji gminnej (zwłaszcza jeśli chodzi o rozbudowy i przebudowy zmieniające bryłę budynków) we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.	Ilość podjętych interwencji, ich zakres, z kim współpracowano
	Zapoznanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych z możliwościami korzystania z programowych funduszy Wspólnoty Europejskiej. Dysponowanie aktualnymi informacjami o możliwościach starania się o środki pozabudżetowe na dofinansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych.	Ilość zainteresowanych dofinansowaniem, ilość spotkań z właścicielami obiektów zabytkowych, ilość przekazanych informacji dotyczących dotacji
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowej zieleni oraz cmentarzach znajdujących się na terenie gminy, po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.	Ilość przeprowadzonych prac, ich zakres, wartość zaplanowanych/ poniesionych środków
	Rezerwowanie środków w budżecie gminnym przeznaczonych na dofinansowania udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych na obszarze Gminy Bolków.	Wartość dofinansowań, ilość złożonych wniosków, ich wartość
	Okresowa aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	Czy Plan był aktualizowany
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego stanowiących własność gminy.	Ilość pozyskanych środków, na jakie obiekty, z jakich źródeł
Edukacja i promocja – dziedzictwo kulturowe jako podstawa budowania tożsamości i świadomości „małej ojczyzny" – Gminy Bolków.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	**ZADANIA**	**SPOSÓB WERYFIKACJI**
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Wspieranie działań oraz ścisła współpraca z Muzeum Zamkowym oraz lokalnymi organizacjami pozarządowymi – współdziałanie z aktywnymi stowarzyszeniami i grupami nieformalnymi (np. Towarzystwo Miłośników Bolkowa, Bractwo Rycerskie, Koła Gospodyń Wiejskich) w zakresie opieki nad zabytkami, promocji lokalnej historii oraz organizacji	Ilość podjętych działań, z kim współpracowano, w jakim zakresie, wartość poniesionych środków

	wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych.	
	Wydawanie i współfinansowanie materiałów promujących dziedzictwo kulturowe gminy – inicjowanie publikacji folderów, przewodników, map, broszur oraz treści multimedialnych (np. w formie aplikacji, podcastów, wystaw online), popularyzujących zabytki Bolkowa, jego wsie, historię oraz tradycje mieszkańców.	Ilość wydanych publikacji, ilość osób zainteresowanych publikacjami
	Prowadzenie działań edukacyjnych dla dzieci i młodzieży poprzez organizowanie konkursów, gier terenowych, spacerów historycznych, warsztatów plastycznych, wystaw szkolnych oraz spotkań z lokalnymi pasjonatami historii – we współpracy z MGOK, biblioteką i szkołami. Tematyka: historia zamku, pałaców, śladów II wojny światowej, zwyczajów wiejskich.	Ilość opracowanych konkursów, wystaw, ilość osób biorących udział, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Promocja i informowanie społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych – nagłaśnianie odkryć (np. polichromii, fragmentów murów, reliktów archeologicznych w rejonie zamku, pałaców, dawnego cmentarza w Lipie) poprzez lokalne media, media społecznościowe i spotkania informacyjne, wzmacniające tożsamość lokalną i świadomość dziedzictwa.	Ilość zdarzeń, ilość ogłoszonych informacji, ilość osób zainteresowanych
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących
	Stworzenie trasy tematycznej po kapliczkach, krzyżach i figurach przydrożnych – opracowanie szlaku kulturowego z mapą rozmieszczenia i krótkimi opisami przydrożnych obiektów sakralnych (np. w Mysłowie, Wolbromku, Sadach Górnych, Kaczorowie), zarówno w formie drukowanej, jak i cyfrowej (np. kod QR na tabliczkach).	Ilość opracowanych tras, ilość zwiedzających, z kim współpracowano, w jakim zakresie, wartość poniesionych środków
	Utrzymanie istniejących i opracowanie nowych szlaków turystycznych opartych o dziedzictwo kulturowe – aktualizacja istniejących tras (np. wokół Zamku Bolków, ścieżki edukacyjne w Jastrowcu, Świnach i Lipie), rozwój nowych tematycznych tras pieszo-rowerowych łączących zamki, pałace, dawne parki i zabudowę wiejską – jako element strategii rozwoju turystyki kulturowej.	Czy opracowano nowe, z kim współpracowano, ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki

Poza wyżej wymienionymi zadaniami planowane są renowacje/konserwacje/remonty konkretnych obiektów:

1. Sporządzenie dokumentacji projektowej na wykonanie robót budowlanych celem zabezpieczenia zabytkowej barokowej kapliczki w Bolkowie, wpisanej do rejestru zabytków;

2. Zabezpieczenie i konserwacja murów miejskich wpisanych do rejestru zabytków, a także znajdujących się w granicach strefy ścisłej ochrony konserwatorskiej ośrodka historycznego miasta Bolkowa – tj. obszaru wpisanego do rejestru zabytków;
3. Prace na starówce zabytkowego rynku w ramach zadania „Zieleń wykuta w kamieniu", polegające na nasadzeniu 18 drzew i 54 krzewów ozdobnych w miejscu obecnie zabrukowanej płyty rynku wpisanego do rejestru zabytków;
4. Prace związane z drenażem budynku ratusza wpisanego do rejestru zabytków;
5. Przebudowa dachu zabytkowego pałacu przy ul. Kopernika 1 w Bolkowie (obecnie budynku mieszkalnego) wpisanego do rejestru zabytków;
6. Przebudowa ul. Reymonta znajdującej się w obszarze ośrodka historycznego miasta Bolkowa wpisanego do rejestru zabytków decyzją.

Dodatkowo poniżej, w Tabeli nr 7, przedstawiono zestawienie planowanych wydatków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami (dotacje, dofinansowanie itp.)

Tabela nr 7. Zestawienie planowanych wydatków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami (dotacje, dofinansowanie itp.)

WNIOSKODAWCA	ZABYTEK	ZADANIE	KWOTA PROMESY W ZŁ/NR PROMESY	UDZIAŁ WŁASNY GMINY BOLKÓW W ZŁ	KWOTA PRZYZNANEJ DOTACJI W ZŁ	PLANOWANY TERMIN REALIZACJI UDZIELONEJ DOTACJI
Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Józefa Oblubieńca NMP w Wierzchosławicach Wierzchosławice 36A 59-420 Bolków	Cmentarz z murem ogrodzeniowym A/2153/991/J z 08.12.1989 r. dz. nr 386/6, obręb Wierzchosławice	Renowacja i rewaloryzacja muru okołocmentarnego na cmentarzu Parafii św. Józefa Oblubieńca NMP w Wierzchosławicach	145.970,46 RPOZ/2022/10426/ PolskLad	2.978,99	148.949,45	27.09.2025
Parafia Rzymsko-Katolicka pw. św. Mikołaja Biskupa w Kaczorowie Plac Pollaka 9 59-420 Bolków	Wyposażenie kościoła filialnego p.w.Sw. Jana Chrzciciel w Mysłowie Wyposażenie: 612/603/1-18/JG/R z 06.02.1991 r. Kościół: A/2059/908 z 27.07.1961 dz. nr 337, obręb Mysłów	Konserwacja i restauracja zabytkowej ambony w kościele parafialnym pw. Św. Jana Chrzciciela w Mysłowie. Etap I	148.957,03 RPOZ/2022/10415/ PolskLad	8.236,97	łączna kwota zadania **157.194,00**	31.03.2026
					I transza 70.157,03	30.06.2025
					II transza 78.800,00	31.03.2026
Parafia Rzymsko-Katolicka św. Jadwigi Śląskiej w Bolkowie pl. Jana Pawła II 59-420 Bolków	Kościół filialny pw. Św. Mikołaja w Świnach Wyposażenie: 610/583/1-21/JG/R z 07.02.1990 r. Kościół: A/1974/825 z 23.12.1960 r. dz. nr 39/2, obręb Świny	Świny, kościół zamkowy pw. Św. Mikołaja (XVI w.), kompleksowa konserwacja wyposażenia	132.375,52 RPOZ/2022/10486/ PolskLad	2.701,54	135.077,06	31.08.2025
Przedsiębiorstwo Turystyczne Pałac Niesytno sp. z o.o. Płonina 32 59-420 Bolków	Pałac Niesytno A/3232/2079 z 06.06.1972 r. dz. nr 254/2, obręb Płonina	Pałac Niesytno XVI w. Prace konserwatorskie, utrwalenie substancji zabytku, stabilizacja konstrukcyjna budynków zamkowych	293.348,00 wstępna promesa Edycja2RPOZ/2023/ 2067/PolskiLad	146.652,00	440.000,00	30.04.2026

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

• **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:
– wpis do rejestru zabytków,
– decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
– ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
– ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
– ustawa Prawo budowlane,
– ustawa Prawo ochrony środowiska,
– ustawa o ochronie przyrody,
– ustawa o gospodarce nieruchomościami,
– ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
– ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

• **instrumenty finansowe**:
– dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
– korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
– współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego" (PPP).

• **instrumenty społeczne**:
– prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Bolków),
– edukacja kulturowa,
– pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
– współdziałanie z organizacjami społecznymi.

• **instrumenty koordynacji**:
– realizacja projektów i programów Gminy Bolków dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
– współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
– współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **instrumenty kontrolne**:
– aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
– oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Bolków,
– sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
– monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
– prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na:

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

- zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; Udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

- **źródła krajowe**:

– dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
– dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
– dotacje wojewódzkie, powiatowe,
– dotacje gminne,
– Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
– Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
– Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),
– fundusze od fundacji,
– Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
– Fundusz Kościelny.

- **źródła pozostałe**:

– źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

– sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
– przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
– wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
– opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,

– wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
– sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
– zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
– stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
– odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
– odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
– odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
– modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
– wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
– uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
– działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
– zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
– zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:
– zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
– wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
– stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
- Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
- W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
- Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1-3.
- Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich.

• **Dotacje Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – co roku Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu przyjmuje Zarządzenie w sprawie: udzielania przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu dotacji celowych z budżetu państwa na

dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Wniosek składa się:
1) do dnia 30 czerwca, w którym dana dotacja ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku,
2) do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe –** dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Dolnośląskiego – Samorząd Województwa Dolnośląskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa Uchwała Nr XXVI/576/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 10 grudnia 2020 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego. Dotacja na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy jednym i tym samym zabytku w danym roku budżetowym może być udzielona do wysokości 50% ogółu nakładów koniecznych na te prace lub roboty. Jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną, kulturową lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, albo, gdy sytuacja wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót budowlanych przy zabytku – dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót budowlanych. Maksymalna kwota wnioskowanej dotacji nie może być większa niż 300 000 zł. Wnioski o dotacje kierowane są do Zarządu Województwa Dolnośląskiego. Termin składania wniosków w konkursie ogłaszany będzie corocznie przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego.

Dotacje z budżetu Powiatu Jaworskiego – zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr XLV/236/09 Rady Powiatu w Jaworze z dnia 29 października 2009 r. w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Dotacja może pokryć do 50% kosztów prac. W wyjątkowych sytuacjach (np. najwyższa wartość zabytku, skomplikowane prace, pilne prace zagrażające zabytkowi) możliwe jest 100% finansowanie. Całość dofinansowania (z różnych źródeł publicznych + środki własne wnioskodawcy) nie może przekraczać 100% kosztów.

• **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu Gminy Bolków – przyznawane są zgodnie z obowiązującą Uchwałą Nr XIV/107/19 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 23 grudnia 2019 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub

znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Termin składania wniosków – corocznie, najpóźniej do dnia 31 marca danego roku. Wysokość przyznanej dotacji zależy od przyjętych kryteriów i dostępnych środków.

Dodatkowo Gmina przyznaje dotacje zgodnie z obowiązującą Uchwałą Nr LX/434/23 Rady Miejskiej w Bolkowie z dnia 30 listopada 2023 r. w sprawie zasad i trybu udzielania, w ramach Rządowego Programu Odbudowy Zabytków, dotacji na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, ze zmianą przyjętą Uchwałą Nr XII/86/25 Rady miejskiej w Bolkowie z dnia 25 lutego 2025 r. zmieniająca uchwałę w sprawie zasad i trybu udzielania, w ramach rządowego programu odbudowy zabytków, dotacji na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja przy jednym i tym samym wniosku może zostać udzielona do wysokości 98% wartości nakładów koniecznych na prace lub roboty. Wnioskodawca musi zapewnić co najmniej 2% wkładu własnego.

W latach 2019-2024 przyznano dotacje w wysokości 691 220,51 zł:

- 2019 r – 10 000,00 zł,
- 2020 r. – 30 000,00 zł,
- 2021 r. – 35 000,00 zł
- 2022 r. – 30 000,00 zł,
- 2024 r. – 586 220,51 zł.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

- **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i cieplnej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

- **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie

regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

- **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG im. Ignacego Łukasiewicza, Fundację Orange.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzane przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać, np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od dnia 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powodzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

- **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:
1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).
Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwa rodzaje zadań (których nie należy łączyć):
- weryfikacja terenowa zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (przede wszystkim tych nieposiadających własnej formy terenowej), w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, w przypadku zabytków archeologicznych wpisanych wyłącznie do rejestru zabytków nieruchomych (A), celem weryfikacji powinno być przygotowanie dokumentacji dającej podstawy do wpisania zabytku do rejestru zabytków archeologicznych (C);
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.)

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

- **Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska na lata 2021-2027 (FEDS)**

Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska 2021-2027 – program regionalny, z którego korzystamy obecnie. Polska otrzymała około 76 miliardów euro, z tego ponad 1,734 mld euro przypada na nasze województwo, plus dodatkowe 581 mln euro z nowego Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Dofinansowane przedsięwzięcia i inwestycje muszą się wpisać w jeden z pięciu celów wspólnej polityki UE:
– Bardziej inteligentna Europa,
– Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa,
– Lepiej połączona Europa,
– Europa o silniejszym wymiarze społecznym,
– Europa bliżej obywateli.

Program regionalny jest finansowany z trzech funduszy: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego Plus (EFS+) oraz Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Podzielony jest on na następujące priorytety:
– Fundusze Europejskie na rzecz przedsiębiorczego Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz środowiska na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie na rzecz mobilności miejskiej Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz mobilności Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz zrównoważonego rozwoju społecznego na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie bliżej mieszkańców Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz rynku pracy i włączenia społecznego na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie dla edukacji na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie na rzecz transformacji obszarów górniczych na Dolnym Śląsku,
– Pomoc techniczna EFRR,
– Pomoc techniczna EFS+,
– Pomoc techniczna FST.

W wielu obszarach wdrażania tego programu istnieje możliwość dofinansowania przedsięwzięć w obiektach zabytkowych. Wsparcie może dotyczyć zarówno prac dotyczących termomodernizacji czy montażu odnawialnych źródeł energii (OZE) czy nowoczesnych technologii OZE lub zabezpieczenia p.poż. Szeroki katalog możliwych działań dostępnych dla obiektów zabytkowych zawarto w priorytecie VI – **Fundusze Europejskie bliżej mieszkańców Dolnego Śląska** gdzie wsparcie obejmie rozwój społeczny, gospodarczy i środowiskowy a także rozwój kultury i ochroną dziedzictwa kulturowego. Działania te powinny też sprzyjać włączeniu społecznemu oraz bezpieczeństwu na obszarach miejskich. Środki finansowe w tych działaniach będą przeznaczone na realizację kluczowych przedsięwzięć wynikających ze strategii ZIT oraz strategii IIT. Będą to przedsięwzięcia istotne z punktu widzenia rozwoju miast, gmin, powiatów oraz ich obszarów funkcjonalnych. Dofinansowanie uzyskają inwestycje, które będą miały na celu poprawę jakości i bezpieczeństwa życia mieszkańców, promowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego, walorów turystycznych i rozwój instytucji kultury.

Możliwe inwestycje to m.in.:
- zagospodarowanie przestrzeni międzyblokowych, deptaków, parków, rynków, skwerów,
- działania prowadzące do zachowania i rozwoju zielonej i niebieskiej infrastruktury, służące ekologii a także działania na rzecz zwiększania powierzchni czynnych biologicznie – w tym zielone dachy, przystanki, ściany i fasady, ogólnodostępne tereny zielone,
- rozwój infrastruktury (w tym obiektów) aktywizacji i integracji społecznej, np. tworzenie przestrzeni dla aktywności fizycznej oraz do organizacji m.in. spotkań, warsztatów,
- zachowanie, zabezpieczenie a także adaptacja na cele kulturalne obiektów dziedzictwa kulturowego oraz obszarów i obiektów zabytkowych,
- przebudowę, modernizacje i adaptację na cele kulturalne obiektów użyteczności publicznej m.in. wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków,
- ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej,

- w obiekty/miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) lub turystyczne szlaki rodzajowe (np. kajakowe, rowerowe),
- rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych,
- wsparcie dla instrumentów terytorialnych przygotowanie i monitorowanie strategii/planów działań ZIT oraz IIT.

• Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

• Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.
2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

- **Kreatywna Europa 2021-2027**

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:
– komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,
– komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,
– komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
10. Materiały udostępnione przez Urząd Miejski w Bolkowie
11. Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków we Wrocławiu
12. Program Opieki nad Zabytkami Gminy Bolków na lata 2010-2013 oraz na lata 2021-2024
13. Słownik geografii turystycznej Sudetów, pod red. M. Staffa: tom 6 – Góry Kaczawskie, Wrocław 2001; tom 7 – Pogórze Kaczawskie, Wrocław 2001; tom 10 – Pogórze Wałbrzyskie „Pogórze Bolkowskie", Wrocław 2005

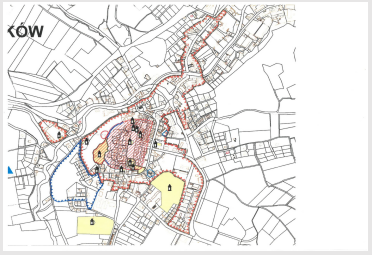
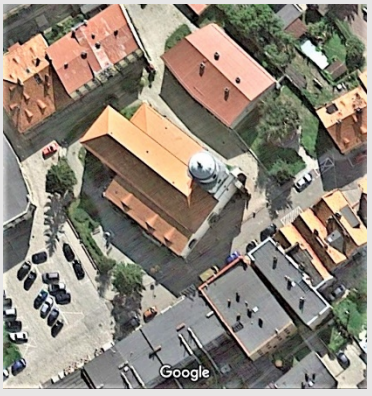
14. Słownik geografii turystycznej Sudetów, t. 8: Góry Kaczawskie, red. M. Staffa, Wydawnictwo I-BiS, Wrocław 1997
15. W. Bigus, B. Czechowicz, M. Pauk (red.), Miasto średniowieczne i nowożytne na Śląsku. Przestrzeń – funkcje – obywatele, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Warszawa-Wrocław 2019
16. A. Kozieł, Architektura średniowieczna Dolnego Śląska, Wyd. Via Nova, Wrocław 2010
17. https://muzeumkarkonoskie.pl
18. https://zamek-bolkow.info
19. www.zabytek.pl
20. www.stat.gov.pl/gus
21. www.isap.sejm.gov.pl

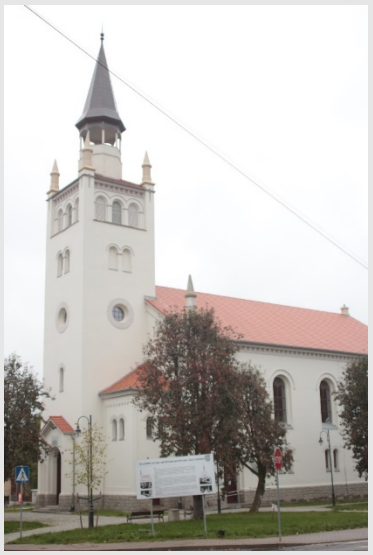
11. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Bolków
2. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Bolków
3. Tabela nr 3. Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Bolków
4. Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Bolków jest właścicielem/współwłaścicielem
5. Tabela nr 5. Analiza SWOT
6. Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Bolków
7. Tabela nr 7. Zestawienie planowanych wydatków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami (dotacje, dofinansowanie itp.)

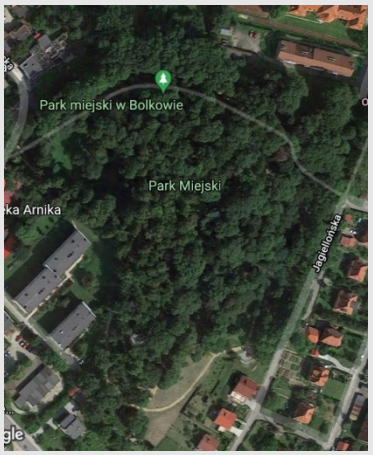
12. Załączniki

Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Bolków

	Obiekt	Adres	Ochrona konserwatorska / uwagi	Fotografia / plan
L.P.	**Bolków**			
1.	Ośrodek historyczny miasta	Obszar obejmujący zespół staromiejski	**rejestr zabytków** – A/1817/362	
2.	Nowożytny układ przestrzenny miasta		**Obszar w spisie WKZ**	
3.	Kościół parafialny pw. św. Jadwigi Śląskiej	pl. Jana Pawła II	**rejestr zabytków** – A/1421/76	
4.	Cmentarz przykościelny	pl. Jana Pawła II	**rejestr zabytków** – 155/A/03	

5.	Plebania	pl. Jana Pawła II 1	**rejestr zabytków** – 155/A/03	
6.	Cmentarz komunalny z kaplicą	ul. J. Bema	**rejestr zabytków** – A/2736/688/J	
7.	Kościół poewangelicki [ob. galeria sztuki]	ul. Niepodległości 10	**rejestr zabytków** – A/5915	
8.	Kaplica d. szpitala Szarytek	ul. Kamiennogórska 3		Źródło zdjęcia: WUOZ Delegatura w Legnicy

9.	Kapliczka	ul. Bolka; przy drodze do zamku	**rejestr zabytków** – A/2763/80	
10.	Zespół zamkowy: - zamek - wieża (donżon) - budynek mieszkalno-gospodarczy skrzydła południowego zamku - budynek mieszkalno-gospodarczy skrzydła wschodniego zamku - dom kobiet - domek straży [ob. budynek administracyjny muzeum] - brama dolna - brama górna - brama na dziedzińcu zamku górnego - cysterna na dziedzińcu wewnętrznym zamku		**rejestr zabytków** – A/2764/80	
11.	Mury miejskie		**rejestr zabytków** – A/2640/1075	
12.	Ratusz	Rynek 1	**rejestr zabytków** – A/2728/1377	

13.	Park miejski	ul. Jagiellońska [d. Wzgórze Wilhelma]	**rejestr zabytków** – A/1210	
14.	Park [d. cmentarz ewangelicki]	pomiędzy ul. Szpitalną a ul. Rycerską	**Obszar w spisie WKZ**	
Zespół pałacowy z folwarkiem				
15.	- pałac [ob. budynek mieszkalny]	ul. Kopernika 1	**rejestr zabytków** – A/2727/916/J	
16.	- budynek mieszkalny z dawną oborą	ul. Kopernika 1a		
17.	- stajnia [ob. magazyny]			

18.	- stodoła I			
19.	Budynek mieszkalny [d. szkoła]	ul. Księcia Bolka 8		
20.	Budynek mieszkalny	ul. Księcia Bolka 9		
21.	Budynek mieszkalny	ul. Księcia Bolka 11		
22.	Budynek mieszkalny	ul. Księcia Bolka 12		
23.	Budynek mieszkalny	ul. Księcia Bolka 13		

24.	Budynek mieszkalny	ul. Księcia Bolka 15		
25.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Farbiarska 1		
26.	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 2		
27.	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 3		
28.	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 4		
29.	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 5		

30.	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 6		
31.	Budynek mieszkalny	ul. Farbiarska 9	**rejestr zabytków** – A/2729/1378	
32.	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 4		
33.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Jaworska 6		
34.	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 8		
35.	Magazyn [ob. sklep]	ul. Jaworska 10	**rejestr zabytków** – A/2733/2058	

36.	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 12		
37.	Budynek mieszkalny [d. zakład kuśnierstwa]	ul. Jaworska 14		
38.	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 19		
39.	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 20		
40.	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 23		
41.	Budynek mieszkalny	ul. Jaworska 24		

42.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 4		
43.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 6		
44.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 7		
45.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 13		
46.	Dom pomocy społecznej	ul. Kamiennogórska 1–3		
47.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 4		

48.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 11		
49.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 15		
50.	Poczta	ul. Kamiennogórska 17		
51.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 19		
52.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 21		
53.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 23		
54.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 25, 25a		

55.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 24, 26		
56.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 27		
57.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 6 ul. Kolejowa 8		
58.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 9		
59.	Budynek mieszkalny [ob. siedziba G-MOPS]	ul. Kolejowa 10		
60.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 11		

61.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 13		
62.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 17		
63.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 18		
64.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 20		
65.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 22		
66.	Obiekt hotelowo-gastronomiczny	ul. Kolejowa 26		

67.	Budynek mieszkalny	ul. Kraszewskiego 8		
68.	Budynek mieszkalny	ul. Kraszewskiego 12		
69.	Internat szkoły	ul. Mickiewicza 1-2		
70.	Budynek mieszkalny	ul. Młynarska 9		

71.	**Budynek mieszkalny**	**ul. Młynarska 8**		
72.	Budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 1		
73.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Niepodległości 2		

74.	Budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 4		
75.	Budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 5		
76.	Budynek mieszkalno-administracyjny	ul. Niepodległości 6		
77.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Niepodległości 8		
78.	Budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 12		
79.	Budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 14		

80.	Budynek mieszkalny	ul. Niepodległości 16		
81.	Budynek szkoły [d. Starostwo Powiatowe]	ul. Niepodległości 17		
82.	Budynek mieszkalny	ul. Polna 1		
83.	Budynek mieszkalny	ul. Polna 2		
84.	Budynek mieszkalny	ul. Polna 18		
85.	Budynek mieszkalny	ul. Polna 20		
86.	Budynek mieszkalny	ul. Polna 22		

87.	Budynek mieszkalny	ul. Poprzeczna 1–1a		
88.	Budynek mieszkalny wraz z kaplicą [ob. pensjonat]	ul. Poprzeczna 2		
89.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 1 – 1a		
90.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 2		
91.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 2a		
92.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 3		
93.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 4		

94.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 6		
95.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 7		
96.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 8		
97.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 9		
98.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 10		

99.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 11		
100.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 12		
101.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 14		
102.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 15		

103.	Budynek mieszkalny	ul. Reymonta 18		
104.	Budynek mieszkalnio-użytkowy	ul. Reymonta 19		
105.	Budynek mieszkalny	ul. Robotnicza 6	**rejestr zabytków** – A/2722/1000/J	
106.	Budynek mieszkalny [d. świetlica]	ul. Robotnicza 22		
107.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 4		

108.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 6 ul. Rycerska 8 - sprawdzić		
109.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 9		
110.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 11		
111.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 12		
112.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 13		

113.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 15–17		
114.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 16		
115.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 18		
116.	Budynek mieszkalny z apteką	ul. Rycerska 19	**rejestr zabytków** – A/2723/1261/J	
117.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 22		
118.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 23		

119.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 24		
120.	Budynek mieszkalny	ul. Rycerska 25		
121.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 2	**rejestr zabytków** – A/2730/1379	
122.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 3	**rejestr zabytków** – A/2731/1380	

123.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 4	**rejestr zabytków** – A/2731/1380	
124.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 5	**rejestr zabytków** – A/2732/1381	
125.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 6	**rejestr zabytków** – A/2732/1381	
126.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 7		

127.	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 8		
128.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 19		
129.	Budynek mieszkalny	Rynek 19a		
130.	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 20		
131.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 21–22	**rejestr zabytków** – A/2735/2059	
132.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 24	**rejestr zabytków** – A/2734/2060	

133.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 25		
134.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 26		
135.	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 27		
136.	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 28		

137.	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 31		
138.	Budynek mieszkalno-handlowy	Rynek 32		
139.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 33		
140.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 34 Rynek 35		
141.	Budynek mieszkalno-usługowy	Rynek 36		

142.	Budynek mieszkalny z kaplicą [ob. dom sióstr zakonnych ze Zgromadzenia św. Józefa]	Rynek 37		
143.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 1		
144.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Sienkiewicza 3		
145.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 5–5a		
146.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 9		
147.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 11		

148.	Kino	ul. Sienkiewicza 15		
149.	Hotel	ul. Sienkiewicza 17		
150.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Sienkiewicza 18 ,18a, 18b sprawdzić czy w		
151.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-usługowy]	ul. Sienkiewicza 19 [19, 19a]		
152.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Sienkiewicza 20		
153.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 21		

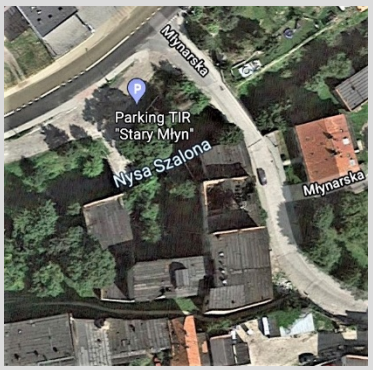
154.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 22		
155.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Sienkiewicza 23 powinno być 23-23a		
156.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 24		
157.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 25		
158.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 29		
159.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 35		

160.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 37		
161.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 40		
162.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 43		
163.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 65–66		
164.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 67–68 powinno być 67 i 68 osobno		
165.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 69–70		

166.	Budynek mieszkalny	ul. Sienkiewicza 71–72		
167.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 1		
168.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 3		
169.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 4		
170.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 5		
171.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 5a		

172.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 6		
173.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 7		
174.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 8		
175.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 9		
176.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 10		

177.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 12		
178.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 14		
179.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 16		
180.	Budynek mieszkalny	ul. Słowackiego 18		
181.	Budynek mieszkalny	ul. Szpitalna 1		
182.	Budynek mieszkalny	ul. Szpitalna 2		
183.	Budynek mieszkalno-usługowy	ul. Szpitalna 5		

184.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-usługowy]	ul. Szpitalna 6 / ul. Księcia Bolka wykreślić to co po ukośniku		
185.	Budynek mieszkalny	ul. Wysokogórska 2		
186.	Przychodnia SPZOZ	ul. Wysokogórska 6		
187.	Zespół dworca kolejowego: - dworzec kolejowy [ob. budynek mieszkalny] - budynek ekspedycji kolejowej - szalet dworcowy - wodociągowa wieża ciśnień w zespole dworca kolejowego	ul. Kolejowa 2 ul. Kościuszki		
188.	Obiekty po byłym młynie [zespół dawnego młyna wodnego]: - budynek produkcyjny I dawnego młyna - budynek produkcyjny II dawnego młyna - budynek socjalno-biurowy dawnego młyna	ul. Młynarska 8		

189.	Most drogowy	ul. Młynarska [na rzece Nysa Szalona]		
190.	Budynek administracyjno-mieszkalny dawnej gazowni miejskiej	ul. Republikańska 37		
GORZANOWICE				
Zespół folwarczny				
191.	- budynek mieszkalny	16		
192.	- stajnia	dobudowana do budynku mieszkalnego nr 16		
193.	- budynek gospodarczy – kurnik	16		
194.	- obora	16		

195.	- stodoła z częścią gospodarczą	16		
196.	Cmentarz ewangelicki	na NW od zabudowań wsi		
197.	Budynek mieszkalny	3		
198.	Budynek mieszkalny	4		
199.	Budynek mieszkalny	8		
200.	Budynek gospodarczy	8		
201.	Budynek mieszkalny	12		

202.	Budynek mieszkalny	14		
203.	Budynek mieszkalny	17		
204.	Budynek mieszkalny	18		
GRUDNO				
205.	Budynek mieszkalny i d. stodoła	4		
206.	Budynek mieszkalny	6		
207.	Budynek mieszkalny [d. szkoła powszechna]	7		

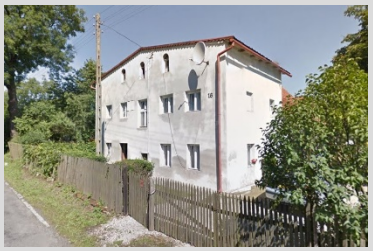
208.	Budynek mieszkalny	8		
209.	Budynek mieszkalny	16		
JASTROWIEC				
210.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
211.	Kościół filialny pw. Niepokalanego Poczęcia NMP		**rejestr zabytków** – A/1897/901	
212.	Cmentarz przykościelny z murem ogrodzeniowym		**rejestr zabytków** – A/1898/994/J	
Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem – nr 3				

213.	- pałac	3	**rejestr zabytków** – A/2932/2067	
214.	- oficyna mieszkalno-gospodarcza		**rejestr zabytków** – A/2932/2067	
215.	Park		**rejestr zabytków** – A/2934/629/J	
Zespół budynków folwarcznych			rejestr zabytków – A/2933/1214/J	
216.	- budynek mieszkalny z wozownią			
217.	- oficyna mieszkalna			

218.	- budynek mieszkalny			
219.	- budynek mieszkalno-gospodarczy			
220.	- budynek gospodarczy			
221.	- wozownia [ob. magazyn]			
222.	- oficyna mieszkalna – dwojak			
223.	- budynek gospodarczy z dwiema skrajnymi oficynami mieszkalnymi			

224.	- stodoła			
225.	- obora			
226.	- oficyna mieszkalna			
227.	- mury okalające założenie pałacowo-folwarczne			
228.	Zespół folwarczny: - budynek gospodarczy [d. spichlerz] - budynek gospodarczy [d. obora] - budynek d. stajni [ruina] - **budynek mieszkalny** - budynek gospodarczy [d. stodoła] - budynek gospodarczy [d. stodoła] - budynek d. chlewni [ob. magazyn]	28 we wschodniej części wsi		

				
229.	Budynek świetlicy wiejskiej [d. Dom ludowy]	obok budynku nr 5		
230.	Budynek mieszkalny	5		
231.	Budynek mieszkalny	7		
232.	Budynek mieszkalny	9		
233.	Budynek mieszkalny	14		

234.	Budynek mieszkalny	15		
235.	Budynek mieszkalny	16		
236.	Budynek mieszkalny	20		
KACZORÓW				
237.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
238.	Kościół poewangelicki (obecnie katolicki)			
239.	Kościół parafialny pw. Św. Mikołaja (obecnie pomocniczy)		**rejestr zabytków** – A/1965/902	

240.	Cmentarz przykościelny z murem ogrodzeniowym	przy kościele parafialnym pw. Św. Mikołaja (obecnie pomocniczy)	**rejestr zabytków** – A/1967/1012/J	
241.	Plebania	pl. Pollaka 9		
242.	Cmentarz ewangelicki	na północnym skraju wsi, na stoku wzniesienia	**rejestr zabytków** – A/1966/1011/J	
Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem				
243.	- pałac [ob. szkoła]	pl. Pollaka 14	**rejestr zabytków** – A/ 2980/1060/J	
244.	- budynek mieszkalno-gospodarczy [d. spichlerz]	pl. Pollaka 13		

245.	- budynek gospodarczy [d. kurnik]	pl. Pollaka 13		
246.	- budynek mieszkalny z częścią gospodarczą [obora i chlewnia]	pl. Pollaka 12		
247.	- obora I [ob. chlewnia]			
248.	- wozownia			
249.	Park	pl. Pollaka	**rejestr zabytków** – A/2979/525/J	
250.	Budynek mieszkalny	ul. Bolkowska 3		

251.	Budynek mieszkalny	ul. Bolkowska 5		
252.	Budynek mieszkalny	ul. Bolkowska 8		
253.	Budynek mieszkalny	ul. Bolkowska 11		
254.	Budynek mieszkalny	ul. Bolkowska 12		
255.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 5		
256.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 11		

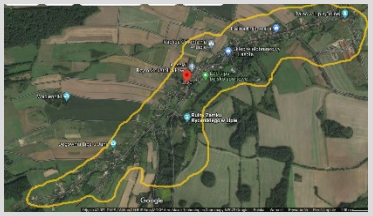
257.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 13		
258.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 15		
259.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 18		
260.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 21		
261.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 22		
262.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 23		

263.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 24		
264.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 26		
265.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 28		
266.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 33		
267.	Budynek mieszkalny	ul. Jeleniogórska 36		
268.	Budynek mieszkalny (bar)	ul. Kamiennogórska 3		

269.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 4		
270.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 5		
271.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 9		
272.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 10		
273.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 11		
274.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 20		

275.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 22		
276.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 23		
277.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-gospodarczy]	ul. Kamiennogórska 24		
278.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-gospodarczy]	ul. Kamiennogórska 26		
279.	Budynek mieszkalny	ul. Kamiennogórska 28		
280.	Budynek mieszkalny	ul. Kolejowa 5		

281.	Budynek mieszkalny [d. dworzec kolejowy]	ul. Kolejowa 7		
282.	Budynek mieszkalny	pl. Pollaka 1		
283.	Budynek mieszkalny	pl. Pollaka 2		
284.	Budynek mieszkalny	pl. Pollaka 4		
285.	Budynek mieszkalny	pl. Pollaka 6		
286.	Budynek mieszkalny	pl. Pollaka 10		

287.	Budynek mieszkalny	pl. Pollaka 11		
288.	Budynek mieszkalny	pl. Pollaka 18		
289.	Budynek mieszkalny (były magazyn) [budynek mieszkalny]	pl. Pollaka 20		
LIPA				
290.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
291.	Kościół parafialny pw. Św. Piotra i Pawła		**rejestr zabytków** – A/2004/821	
292.	Cmentarz przykościelny z murem ogrodzeniowym		**rejestr zabytków** – A/2005/993/J	

293.	Plebania	74		
294.	Cmentarz parafialny z budynkiem gospodarczym	na północ od zabudowy wsi		
Zespół zamkowy z folwarkiem Lipa Górna				
295.	- zamek [ruina]		**rejestr zabytków** – A/3053/751	
296.	- budynek podzamcza [ruina]		**rejestr zabytków** – A/3054/778	

297.	Park		**rejestr zabytków** – A/3055/630/J	
Zespół dworski z folwarkiem – Lipa Dolna				
298.	- dwór	10	**rejestr zabytków** – A/3057/918/J	
299.	- pozostałości ogrodu dworskiego			

Zespół pałacowo-parkowy – Lipa Średnia				
300.	- pałac	51		
301.	- baszta w zespole			
302.	- willa wraz z otoczeniem na terenie zespołu [pawilon ogrodowy]	51b		
303.	- kamienny mur ogrodzenia parku			
304.	- park		**rejestr zabytków** – A/3056/631/J	
305.	Budynek mieszkalny	13		

306.	Budynek mieszkalny	24		
307.	Budynek mieszkalny	28		
308.	Budynek mieszkalny	30		
309.	Budynek mieszkalny	31		
310.	Budynek gospodarczy	31		
311.	Budynek mieszkalny	32		

312.	Budynek mieszkalny	33		
313.	Budynek mieszkalny	36		
314.	Budynek mieszkalny	41		
315.	Budynek mieszkalny	45		
316.	Budynek mieszkalny	47		
317.	Budynek mieszkalny	52		
318.	Budynek mieszkalny	53		

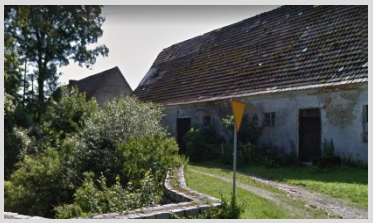
319.	Budynek mieszkalny	57		
320.	Budynek mieszkalny	59		
321.	Budynek mieszkalny	60		
322.	Budynek mieszkalny	68		
323.	Szkoła podstawowa	69		
324.	Budynek mieszkalny wraz z zabudową gospodarczą	73		

325.	Budynek mieszkalny	75		
326.	Budynek mieszkalny	80		
327.	Budynek mieszkalny	90		
328.	Budynek mieszkalny	91		
329.	Budynek mieszkalny	102		
330.	Budynek mieszkalny	106		
331.	Budynek mieszkalno-gospodarczy	113		

332.	Budynek mieszkalno-gospodarczy	117		
333.	Budynek mieszkalny	119		
334.	Budynek mieszkalny	123		
335.	Szubienica [ruina]	Na południe od zabudowań wsi – przy drodze z Lipy do Jastrowca		
336.	Wapienniki [ruina]	Przy drodze z Lipy do Mysłowa		
LIPA-MUCHÓWEK				
Zespół folwarczny				

337.	- budynek mieszkalno-gospodarczy	10		
338.	- stodoła			
339.	- obora			
340.	Budynek mieszkalny	3		
341.	Budynek mieszkalny	4		
342.	Budynek mieszkalny	5-6		

343.	Budynek mieszkalny	7		
344.	Budynek mieszkalny	8		
MYSŁÓW				
345.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
346.	Kościół filialny pw. Św. Jana Chrzciciela		**rejestr zabytków** – A/2059/908	
347.	Cmentarz przykościelny z murem ogrodzeniowym		**rejestr zabytków** – A/2060/995/J	
348.	Cmentarz parafialny z dzwonnicą			
Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem				

349.	- pałac	51	**rejestr zabytków** – A/3114/1098/J	
350.	- budynek mieszkalno-gospodarczy	43		
351.	- oficyna mieszkalna z oborą [ob. budynek mieszkalny]	48		
352.	- oficyna mieszkalna [ob. budynek mieszkalny]	49		
353.	- oficyna pałacowa [ob. budynek mieszkalny]	50		
354.	- obora [ob. stajnia]			

355.	- stodoła ze spichlerzem	**50B**		
356.	- park		**rejestr zabytków** – A/3113/864/J	
357.	Świetlica wiejska i Klub Rolnika [ob. świetlica i mieszkania]	44		
358.	Budynek mieszkalny	14		
359.	Budynek mieszkalny	16		
360.	Budynek mieszkalny	20		
361.	Budynek mieszkalny	25		

362.	Budynek mieszkalny	33		
363.	Budynek mieszkalny	35		
364.	Budynek mieszkalny	41		
365.	Budynek mieszkalny	42		
366.	Budynek mieszkalny	46		
367.	Budynek mieszkalny	47		

368.	Budynek mieszkalny	52		
369.	Budynek mieszkalny	53		
370.	Budynek mieszkalny	54		
371.	Budynek mieszkalny	58		
372.	Budynek mieszkalny [d. szkoła podstawowa]	61		
373.	Budynek mieszkalny	65		

374.	Budynek mieszkalny	67		
375.	Budynek mieszkalny	75		
376.	Budynek mieszkalny	78		
377.	Budynek mieszkalny	81		
378.	Budynek mieszkalny	82		
379.	Budynek mieszkalny	89		

380.	Budynek mieszkalny	91		
381.	Budynek mieszkalny	93		
382.	Budynek mieszkalny	94		
383.	Budynek mieszkalny	95		
384.	Budynek mieszkalny	114		
385.	Budynek mieszkalny	115		

386.	Budynek mieszkalny	116		
387.	Budynek mieszkalny	117		
388.	Budynek mieszkalny	118		
389.	Budynek mieszkalny	119		
390.	Budynek mieszkalny	120		
391.	Ruiny wiatraka / wapiennika	na zboczu wzgórza Grodzik, na południe od wsi		
PŁONINA				

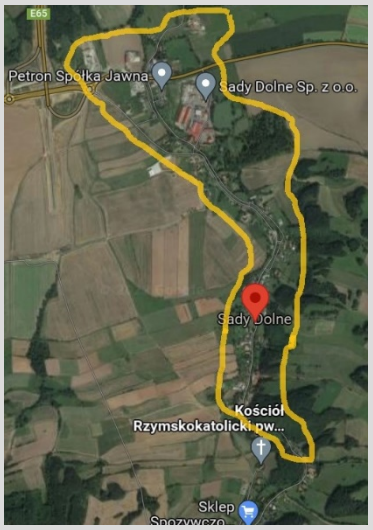
392.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
393.	Zamek i wieża [ruina]		**rejestr zabytków** – A/3231/962	
394.	Budynek bramny wraz z przepustem	na północny-wschód od zamku	**rejestr zabytków** – A/5938	
395.	Pałac na podzamczu		**rejestr zabytków** – A/3232/2079	
396.	Park		**rejestr zabytków** – A/3233/632/J	
397.	Kaplica cmentarna [ruina]	na cmentarzu ewangelickim	**rejestr zabytków** – A/6028	
398.	Cmentarz ewangelicki		**rejestr zabytków** – A/6028	

399.	**Budynek gospodarczy [d. stodoła]**	**7, 8 – budynki mieszkalne**		
400.	Budynek mieszkalny [d. Klub Rolnika]	15		
401.	Budynek mieszkalny	18		
402.	Budynek mieszkalny	26		
403.	Budynek mieszkalno-gospodarczy	33		
404.	Budynek mieszkalny	35		

405.	Budynek mieszkalny	36		
406.	Budynek mieszkalny	39		
407.	Budynek mieszkalny	44		
PÓŁWSIE				
Zespół folwarczny				
408.	- budynek mieszkalny	12		
409.	- stajnia z częścią stodoły			

410.	Budynek mieszkalny	1		
411.	Budynek mieszkalny	3		
412.	Budynek mieszkalny	4		
413.	Budynek mieszkalny	5		
414.	Budynek mieszkalny	13		
RADZIMOWICE				

415.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
416.	Budynek mieszkalny	1		
417.	Budynek mieszkalno-gospodarczy	4		
418.	Budynek mieszkalny	5		
419.	Budynek mieszkalny	7		
420.	Budynek mieszkalno-gospodarczy	8		
SADY DOLNE				

421.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
Zespół pałacowy z folwarkiem				
422.	- pałac	25a	**rejestr zabytków** – A/3382/905/J	
423.	- willa zarządcy folwarku	16		
424.	- budynek mieszkalny	18		
425.	- spichlerz			

426.	Park		**rejestr zabytków** – A/3383/861/J	
427.	Budynek mieszkalny	2		
428.	Budynek mieszkalny	3		
429.	Stodoła	3		
430.	Budynek mieszkalny	4		
431.	Budynek mieszkalny	5		

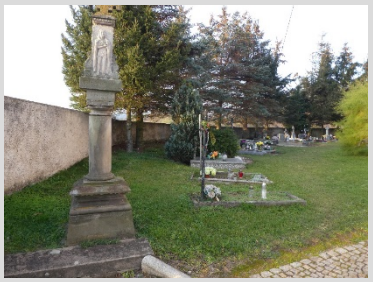
432.	Budynek mieszkalny	10		
433.	Budynek mieszkalny	14		
434.	Budynek mieszkalny	22		
435.	Budynek mieszkalny	30		
436.	Budynek mieszkalny	31		
437.	Budynek mieszkalny	33		

438.	Budynek mieszkalny	34		
439.	Budynek mieszkalny	39		
440.	Budynek mieszkalny	40		
441.	Budynek mieszkalny	41		
442.	Budynek mieszkalny	42		
443.	Budynek mieszkalny	43		

444.	Budynek mieszkalny	47		
445.	Budynek mieszkalny	48		
446.	Budynek mieszkalny	49		
447.	Budynek mieszkalny	50		
448.	Budynek mieszkalny	51		
449.	Budynek mieszkalny	53		

450.	Budynek mieszkalny	56		
451.	Budynek mieszkalny	57		
452.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-gospodarczy]	60		
453.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-gospodarczy]	62		
454.	Budynek mieszkalny	64		
455.	Budynek mieszkalny	65		

456.	Budynek mieszkalny	66		
457.	Budynek mieszkalny	68		
458.	Budynek mieszkalny	69		
459.	Budynek mieszkalny	70		
460.	Budynek mieszkalny	72		
461.	Budynek mieszkalny	73		
SADY GÓRNE				

462.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
463.	Kościół parafialny pw. Narodzenia NMP [d. pw. Św. Mikołaja]		**rejestr zabytków** – A/2122/1952	
464.	Cmentarz przykościelny z murem ogrodzeniowym		**rejestr zabytków** – A/2123/991/J	
465.	Cmentarz ewangelicki	na południowy zachód od kościoła parafialnego		
Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem				
466.	- pałac [ruina]	116	**rejestr zabytków** – A/3384/660/J	

467.	- budynek mieszkalny	113		
468.	- budynek mieszkalny	114		
469.	- budynek mieszkalny	115		
470.	- obora ze spichlerzem			
471.	- most kamienny	na potoku Sadówka		
472.	- park			
473.	Budynek mieszkalny	8		
474.	Budynek mieszkalny	12		
475.	Budynek mieszkalny	14		

476.	Budynek mieszkalny	18		
477.	Budynek mieszkalny	20		
478.	Budynek mieszkalny	21		
479.	Budynek mieszkalny	24		
480.	Budynek mieszkalny	27		
481.	Budynek mieszkalny	28		

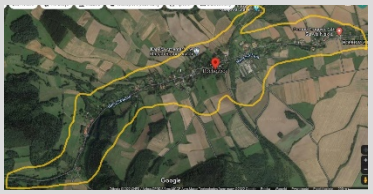
482.	Budynek mieszkalny	32		
483.	Budynek mieszkalny	33		
484.	Budynek mieszkalny	40		
485.	Budynek mieszkalny	46		
486.	Budynek mieszkalny	47		
487.	Budynek mieszkalny	50		

488.	Budynek mieszkalny	51		
489.	Budynek mieszkalny	52		
490.	Budynek mieszkalny	58		
491.	Budynek mieszkalny	60		
492.	Budynek mieszkalny	63		
493.	Budynek mieszkalny	64		

494.	Budynek mieszkalny	65		
495.	Budynek mieszkalny	66		
496.	Budynek mieszkalny	68		
497.	Budynek mieszkalny	70		
498.	Budynek mieszkalny	72		
499.	Budynek mieszkalny	74		

500.	Budynek mieszkalny	77		
501.	Budynek mieszkalny	80		
502.	Budynek mieszkalny	82		
503.	Budynek mieszkalny	85		
504.	Budynek szkoły podstawowej	94		
505.	Budynek mieszkalny	95		

506.	Budynek mieszkalny	96		
507.	Budynek mieszkalny	97		
508.	Budynek mieszkalny i świetlica wiejska	98		
509.	Budynek mieszkalny	99		
510.	Budynek mieszkalny	104		
511.	Budynek mieszkalny	105		

512.	Budynek mieszkalny	108		
513.	Budynek mieszkalny	111		
STARE ROCHOWICE				
514.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			
515.	Kościół filialny pw. św. Jana Chrzciciela		**rejestr zabytków** – A/1972/826	
516.	Cmentarz przykościelny z murem ogrodzeniowym		**rejestr zabytków** – A/1973/996/J	
517.	Budynek mieszkalny	42		

518.	Cmentarz parafialny z kaplicą	na łagodnym stoku wzniesienia na południowy zachód od zabudowy wsi		
Zespół folwarczny – nr 14 we wschodniej części wsi				
519.	- budynek mieszkalny I	14		
520.	- budynek mieszkalny II			
521.	- obora I			
522.	- obora II			
523.	- obora III			

524.	- stodoła			
Zespół pałacowo-parkowy z folwarkiem – nr 36 w środkowej części wsi				
525.	- pałac	36	**rejestr zabytków** – A/3386/781	
526.	- oficyna mieszkalno-gospodarcza			
527.	- budynek gospodarczy			
528.	- park			

Zespół folwarczny – nr 108 w zachodniej części wsi				
529.	- budynek mieszkalny	108		
530.	- obora [ob. budynek gospodarczy]			
531.	- stodoła			
532.	- mur ogrodzeniowy folwarku			
533.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-gospodarczy]	7		
534.	Budynek mieszkalny	10		

535.	Budynek mieszkalny	11		
536.	Budynek mieszkalny	15		
537.	Budynek mieszkalny	16		
538.	Budynek mieszkalny	18		
539.	Budynek mieszkalny	20		
540.	Budynek mieszkalny	22		

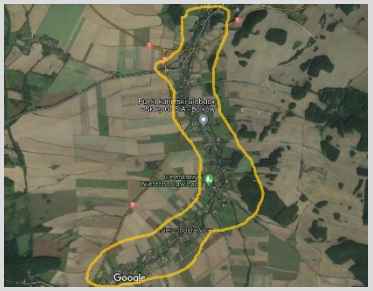
541.	Budynek mieszkalny	26		
542.	Budynek mieszkalny [dawny młyn]	30		
543.	Budynek mieszkalny	31		
544.	Budynek mieszkalny	33		
545.	Budynek mieszkalny (dawna plebania)	44	rejestr zabytków – A/3385/2086	
546.	Budynek mieszkalny	46		
547.	Budynek mieszkalny i świetlica wiejska	53		

548.	Budynek mieszkalny	54		
549.	Budynek mieszkalny	58		
550.	Budynek mieszkalny	59		
551.	Budynek mieszkalny	72		
552.	Budynek mieszkalny	78		
553.	Budynek mieszkalny	80		

554.	Budynek mieszkalny	85		
555.	Budynek mieszkalny	89		
556.	Budynek mieszkalny	96		
557.	Budynek mieszkalny	105		
558.	Dworzec kolejowy [ob. budynek nieużytkowany]	117		
ŚWINY				
559.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			

560.	Kościół filialny pw. Św. Mikołaja		**rejestr zabytków** – A/1974/825	
561.	Cmentarz		**rejestr zabytków** – A/1975/990/J	
562.	Zespół zamkowy: - wieża mieszkalna zamku górnego - klatka schodowa do wieży mieszkalnej zamku górnego - budynek mieszkalny zamku górnego - pałac zamku dolnego - mury obronne zamku - przedzamcze - pozostałości fosy		**rejestr zabytków** – A/3387/345	
563.	Budynek mieszkalny	1		
564.	Budynek mieszkalny	3		
565.	Budynek mieszkalny	5		

566.	Budynek mieszkalny	6		
567.	Budynek mieszkalny	9		
568.	Budynek mieszkalny	10		
569.	Budynek mieszkalny	11		
570.	Budynek mieszkalny	13		
571.	Budynek mieszkalny	16		

572.	Budynek mieszkalny	21		
573.	Budynek mieszkalny	30		
574.	Budynek mieszkalny	42		
575.	Budynek mieszkalny	46		
576.	Ruiny budynku danej plebanii przy kościele pw. Św. Mikołaja w Świnach	dz. 39/1		
WIERZCHOSŁAWICE				
577.	Historyczny układ ruralistyczny wsi			

578.	Kościół parafialny pw. św. Józefa			
579.	Cmentarz z murem ogrodzeniowym		**rejestr zabytków** – A/2153/991/J	
Zespół folwarczny – nr 159 (w części północnej wsi)				
580.	- oficyna mieszkalna	159		
581.	- obora i spichlerz [ob. stajnia]			
582.	- budynek gospodarczy			

Zespół folwarczny nr 5				
583.	- dwór [ob. budynek mieszkalny]	5		
584.	- budynek inwentarski [ob. magazyny]			
585.	- stodoła [ob. magazyn]			
586.	- budynek mieszkalny [d. obora z budynkiem mieszkalnym]	5c – 5d		
587.	Budynek mieszkalny	1		

588.	Budynek mieszkalny	2		
589.	Budynek mieszkalny	9		
590.	Budynek mieszkalny	10		
591.	Budynek mieszkalny	12		
592.	Budynek mieszkalny	13		
593.	Budynek mieszkalny	14		

594.	Budynek mieszkalny	17		
595.	Budynek mieszkalny	26		
596.	Budynek mieszkalny	28		
597.	Budynek mieszkalny	30		
598.	Budynek mieszkalny i klub rolnika	31		
599.	Budynek mieszkalny	32		

600.	Budynek mieszkalno-gospodarczy	35		
601.	Budynek mieszkalny	37		
602.	Budynek mieszkalny	40		
603.	Budynek mieszkalny	41		
604.	Budynek mieszkalny	43		
605.	Budynek mieszkalny	45		

606.	Budynek mieszkalny	46		
607.	Budynek mieszkalny	49		
608.	Budynek mieszkalny	53		
609.	Budynek mieszkalny	60		
610.	Budynek mieszkalny	63		
611.	Budynek mieszkalny	71		

612.	Budynek mieszkalny	76		
613.	Budynek mieszkalny	79		
614.	Budynek mieszkalny	82		
615.	Budynek mieszkalny	84		
616.	Budynek mieszkalny	86		
617.	Budynek mieszkalny	89		

618.	Budynek mieszkalny	97		
619.	Była szkoła podstawowa	98		
620.	Budynek mieszkalny	102		
621.	Świetlica wiejska	105		
622.	Budynek mieszkalny	106		
623.	Budynek mieszkalny	108		

624.	Budynek mieszkalny	112		
625.	Budynek mieszkalny	113		
626.	Budynek mieszkalny	119		
627.	Budynek mieszkalno-gospodarczy	121		
628.	Stodoła	121		
629.	Budynek mieszkalny	122		
630.	Budynek mieszkalny	132		

631.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-gospodarczy]	138		
632.	Budynek mieszkalny [budynek mieszkalno-gospodarczy]	141		
633.	Budynek mieszkalny [d. młyn]	142		
634.	Budynek mieszkalny	152		
635.	Budynek mieszkalny	161		
636.	Budynek mieszkalny	162		
WIERZCHOSŁAWICZKI				

Zespół folwarczny				
637.	- oficyna [ob. budynek mieszkalny]	2		
638.	- budynek gospodarczy I			
639.	- budynek mieszkalno-gospodarczy	Obok oficyny nr 2		
640.	- obora [ob. budynek mieszkalny]	3		
641.	- stajnia i spichlerz			

642.	- wozownia	Obok oficyny nr 2		
643.	Budynek mieszkalny	1		
WOLBROMEK				
644.	Kościół filialny pw. Św. Barbary		**rejestr zabytków** – A/2096/1473	
645.	Cmentarz przykościelny z murem ogrodzeniowym		**rejestr zabytków** – A/2097/997/J	
Zespół dworski z folwarkiem				
646.	- dwór	105		
647.	- budynek mieszkalny	106		

648.	- stajnia I	dobudowana do nr 106		
649.	- stajnia II	dobudowana do stodoły I		
650.	- obora I [ob. warsztat]			
651.	- obora II			
652.	- stodoła I			
653.	- stodoła II			
654.	Budynek mieszkalny	1		

655.	Budynek mieszkalny	3		
656.	Budynek mieszkalny	5		
657.	Budynek mieszkalny	7		
658.	Budynek mieszkalny	9		
659.	Budynek mieszkalny [dawny młyn]	10		
660.	Budynek mieszkalny	11		

661.	Budynek mieszkalny	12		
662.	Budynek mieszkalny	13		
663.	Budynek mieszkalny	14		
664.	Budynek mieszkalny	18		
665.	Budynek mieszkalny	21		

666.	Budynek mieszkalny	25		
667.	Budynek mieszkalny	26		
668.	Budynek mieszkalny	27		
669.	Budynek mieszkalny	30		
670.	Budynek mieszkalny	32		
671.	Budynek mieszkalny	33		

672.	Budynek mieszkalny	39		
673.	Budynek mieszkalny	41		
674.	Budynek mieszkalny	42		
675.	Budynek mieszkalny	43		
676.	Remiza Ochotniczej Straży Pożarnej	43A		
677.	Budynek mieszkalny	44		

678.	Budynek mieszkalny	45		
679.	Budynek mieszkalny	46		
680.	Budynek mieszkalny	62		
681.	Budynek mieszkalny	67		
682.	Budynek mieszkalny	68		
683.	Budynek mieszkalny	81		

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Bolków

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	CZAS POWSTANIA	ADRES	FORMA OCHRONY
1	Lipa	Średniowiecze XIII – XIV w. – zamek	AZP 82-19	
			nr st. na obszarze - 8	
			nr st. w miejscowości - 1	
2	Lipa	Późne średniowiecze – osada ?	AZP 82-19	
		Nowożytność – osada	nr st. na obszarze - 9	
			nr st. w miejscowości - 2	
3	Lipa	Późne średniowiecze – ślad osadnictwa	AZP 82-19	
		Nowożytność – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 10	
			nr st. w miejscowości - 3	
4	Mysłów	Późne średniowiecze – osada	AZP 83-18	
		Nowożytność – osada	nr st. na obszarze - 2	
			nr st. w miejscowości - 1	
5	Mysłów	Późne średniowiecze – osada	AZP 83-18	
		Nowożytność – osada	nr st. na obszarze - 3	
			nr st. w miejscowości - 2	
6	Mysłów	Późne średniowiecze – nowożytność – XV- XX w. – kopalnia - szyby	AZP 83-18	
			nr st. na obszarze - 11	
			nr st. w miejscowości - 3	
7	Mysłów	Późne średniowiecze – nowożytność – XV- XX w. – kopalnia	AZP 83-18	
			nr st. na obszarze - 12	
			nr st. w miejscowości - 4	
8	Mysłów	Późne średniowiecze – nowożytność – XV- XX w. – kopalnia	AZP 83-18	
			nr st. na obszarze - 13	
			nr st. w miejscowości - 5	
9	Mysłów	Późne średniowiecze – nowożytność – XV- XX w. – kopalnia	AZP 83-18	
			nr st. na obszarze - 14	
			nr st. w miejscowości - 6	
10	Mysłów	Późne średniowiecze – nowożytność – XV- XX w. – kopalnia - sztolnia	AZP 83-18	
			nr st. na obszarze - 15	
			nr st. w miejscowości - 7	
11	Mysłów	Późne średniowiecze – nowożytność – osada	AZP 83-18	
			nr st. na obszarze - 16	
			nr st. w miejscowości - 8	
12	Bolków	Mezolit ? – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 5	
			nr st. w miejscowości - 6	
13	Stare Rochowice	Neolit ? – znalezisko luźne	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 7	
			nr st. w miejscowości - 2	
14	Stare Rochowice	Wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 8	
			nr st. w miejscowości - 3	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	CZAS POWSTANIA	ADRES	FORMA OCHRONY
15	Stare Rochowice	Pradzieje – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
		Wczesne średniowiecze – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 9	
		Późne średniowiecze – ślad osadnictwa	nr st. w miejscowości - 5	
16	Stare Rochowice	Neolit – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 10	
			nr st. w miejscowości - 1	
17	Gorzanowice	Epoka brązu – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 11	
			nr st. w miejscowości - 1	
18	Stare Rochowice	Średniowiecze ?– ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 12	
			nr st. w miejscowości - 4	
19	Gorzanowice	Neolit – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 13	
			nr st. w miejscowości - 8	
20	Stare Rochowice	Nowożytność – punkt osadniczy	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 14	
			nr st. w miejscowości -10	
21	Stare Rochowice	Nowożytność – punkt osadniczy	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 15	
			nr st. w miejscowości -11	
22	Wierzchosławiczki	Późne średniowiecze/nowożytność – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 16	
			nr st. w miejscowości -?	
23	Stare Rochowice	Epoka kamienia – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
		Pradzieje – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 17	
		Średniowiecze – ślad osadnictwa	nr st. w miejscowości - 6	
24	Stare Rochowice	Epoka kamienia – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
		Nowożytność – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 18	
			nr st. w miejscowości - 7	
25	Stare Rochowice	Nowożytność – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
			nr st. na obszarze - 19	
			nr st. w miejscowości - 8	
26	Stare Rochowice	Wczesne średniowiecze – XII – 1 poł. XIII w. – ślad osadnictwa	AZP 83-19	
		Średniowiecze - wieś	nr st. na obszarze - 20	
		Nowożytność – osada	nr st. w miejscowości - 9	
27	Bolków	Późne średniowiecze - k. XIII – XV w. osada	AZP 83-20	
			nr st. na obszarze - 1	
			nr st. w miejscowości - 1	
			ul. Kamiennogórska 7 (dawna ul. B. Bieruta)	
28	Bolków	Okres wpływów rzymskich	AZP 83-20	
		Późne średniowiecze - XIV – XV w. osada	nr st. na obszarze - 2	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	CZAS POWSTANIA	ADRES	FORMA OCHRONY
			nr st. w miejscowości - 2	
			ul. 1 maja 2	
29	Bolków	Późne średniowiecze - XIV w. osada	AZP 83-20	
			nr st. na obszarze - 3	
			nr st. w miejscowości - 3	
30	Świny	wczesne średniowiecze – grodzisko	AZP 83-20	
		wczesne średniowiecze – XI-XII w. - osada	nr st. na obszarze -4	
		Późne średniowiecze – XIV - XV w. -ślad osadnictwa	nr st. w miejscowości - 1	
31	Wolbromek	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	72/1041/Arch/82 z dnia 31.12.1982
			nr st. na obszarze -5	
			nr st. w miejscowości - 1	
32	Wolbromek	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	73/1042/Arch/82 z dnia 31.12.1982
			nr st. na obszarze -6	
			nr st. w miejscowości - 2	
33	Wolbromek	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	74/1043/Arch/82 z dnia 31.12.1982
			nr st. na obszarze -7	
			nr st. w miejscowości - 3	
34	Wolbromek	Późne średniowiecze – XIV – X V w. -osada	AZP 83-20	75/10442/Arch/82 z dnia 31.12.1982
			nr st. na obszarze -8	
			nr st. w miejscowości - 4	
35	Świny	Późne średniowiecze – XIV - XV w. -osada	AZP 83-20	79/1048/Arch/83 z dnia 03.02. 1983 r.
			nr st. na obszarze -11	
			nr st. w miejscowości - 2	
36	Świny	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	80/1049/Arch/83 z dnia 03.02.1983 r.
			nr st. na obszarze -12	
			nr st. w miejscowości - 3	
37	Bolków	Pradzieje – ślad osadnictwa	AZP 83-20	81/1050/Arch/83 z dnia 03.02.1983 r.
		Późne średniowiecze – XIV - XV w. -osada	nr st. na obszarze -16	
		Nowożytność – osada	nr st. w miejscowości - 4	
38	Bolków	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	82/1051/Arch/83 z dnia 03.02.1983 r.
		Nowożytność - osada	nr st. na obszarze -17	
			nr st. w miejscowości - 5	
39	Wolbromek	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	76/1045/Arch/82 z dnia 31.12.1982
			nr st. na obszarze -18	
			nr st. w miejscowości - 5	
40	Wolbromek	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	77/1046/Arch/82 z dnia 31.12.1982
			nr st. na obszarze -19	
			nr st. w miejscowości - 6	
41	Wolbromek	Późne średniowiecze – XIV – XV w. -osada	AZP 83-20	78/1047/Arch/82 z dnia 31.12.1982
			nr st. na obszarze -20	
			nr st. w miejscowości - 7	
42	Świny	Późne średniowiecze XV w. – ślad osadnictwa	AZP 83-20	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	CZAS POWSTANIA	ADRES	FORMA OCHRONY
		Nowożytność XVI - XVIII w. – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 27	
			nr st. w miejscowości - 4	
43	Wolbromek	Średniowiecze/nowożytność ? – grobla	AZP 83-20	
		Nowożytność XVI – 2 poł. XVIII w. – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 28	
			nr st. w miejscowości - 8	
44	Wolbromek	XIV- XV w. – ślad osadnictwa	AZP 83-20	
		Nowożytność XVII – XVIII w. – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 29	
			nr st. w miejscowości - 9	
45	Kaczorów	nieokreślone – grób? ofiara?	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 39	
			nr st. w miejscowości - 1	
46	Kaczorów	Neolit – znalezisko luźne	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 40	
			nr st. w miejscowości - 2	
47	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 41	
			nr st. w miejscowości - 3	
48	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 42	
			nr st. w miejscowości - 4	
49	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 43	
			nr st. w miejscowości - 5	
50	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 44	
			nr st. w miejscowości - 6	
51	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 45	
			nr st. w miejscowości - 7	
52	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 46	
			nr st. w miejscowości - 8	
53	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 47	
			nr st. w miejscowości - 9	
54	Kaczorów	Późne średniowiecze, XIV-XV w. – osada	AZP 84-18	
			nr st. na obszarze - 48	
			nr st. w miejscowości - 10	
55	Wierzchosławice	Neolit - f. nieokreślona	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze -1	
			nr st. w miejscowości - 1	
56	Wierzchosławice	Mezolit ? - f. nieokreślona	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze -2	
			nr st. w miejscowości - 2	
57	Wierzchosławice	Neolit - f. nieokreślona	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze -3	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	CZAS POWSTANIA	ADRES	FORMA OCHRONY
			nr st. w miejscowości - 3	
58	Wierzchosławice	Neolit - f. nieokreślona	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze -4	
			nr st. w miejscowości - 4	
59	Wierzchosławice	Neolit - f. nieokreślona	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze -5	
			nr st. w miejscowości - 5	
60	Wierzchosławice	Neolit - f. nieokreślona	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze -6	
			nr st. w miejscowości - 6	
61	Wierzchosławice	Późne średniowiecze – ślad osadnictwa	AZP 84-19	
		Nowożytność – osada ?	nr st. na obszarze - 7	
			nr st. w miejscowości - 7	
62	Wierzchosławice	Epoka kamienia ? – f. nieokreślona	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze - 8	
			nr st. w miejscowości - 8	
63	Płonina	Późne średniowiecze – XIV – XV w. – zamek	AZP 84-19	
		Nowożytność – XVI – XVII w. - pałac	nr st. na obszarze - 13	
			nr st. w miejscowości - 1	
64	Płonina	Późne średniowiecze – ślad osadnictwa	AZP 84-19	
		Nowożytność – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 14	
			nr st. w miejscowości - 2	
65	Wierzchosławice	Epoka kamienia – ślad osadnictwa	AZP 84-19	
		Późne średniowiecze - osada	nr st. na obszarze - 15	
		Nowożytność – ślad osadnictwa	nr st. w miejscowości - 9	
66	Wierzchosławice	Nowożytność – ślad osadnictwa	AZP 84-19	
		Nowożytność – XIX – XX w. – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 17	
			nr st. w miejscowości - 11	
67	Wierzchosławice	Nowożytność – ślad osadnictwa	AZP 84-19	
			nr st. na obszarze - 18	
			nr st. w miejscowości - 12	
68	Wierzchosławice	Wczesne średniowiecze – XII – XIII w.- wieś historyczna	AZP 84-19	
		Nowożytność – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 19	
			nr st. w miejscowości - 13	
69	Sady Dolne	Neolit – f. nieokreślona	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 1	
			nr st. w miejscowości - 1	
70	Sady Dolne	Neolit – f. nieokreślona	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 2	
			nr st. w miejscowości - 2	
71	Sady Dolne	Neolit – f. nieokreślona	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 3	
			nr st. w miejscowości - 3	
72	Sady Dolne	Neolit – f. nieokreślona	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 4	
			nr st. w miejscowości - 4	

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	CZAS POWSTANIA	ADRES	FORMA OCHRONY
73	Sady Dolne	Neolit – f. nieokreślona	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 5	
			nr st. w miejscowości - 5	
74	Sady Dolne	neolit – znalezisko luźne	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 6	
			nr st. w miejscowości - 6	
75	Sady Dolne	Neolit – f. nieokreślona	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 7	
			nr st. w miejscowości - 7	
76	Sady Dolne	Neolit – f. nieokreślona	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 8	
			nr st. w miejscowości - 8	
77	Sady Dolne	Późne średniowiecze – ślad osadnictwa	AZP 84-20	
		Nowożytność – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 9	
			nr st. w miejscowości - 9	
78	Sady Dolne	Późne średniowiecze – nowożytność – XV – XVI w. – osada ?	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 10	
			nr st. w miejscowości - 10	
79	Sady Dolne	Późne średniowiecze – nowożytność – XV – XVI w. – ślad osadnictwa	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 11	
			nr st. w miejscowości - 11	
80	Sady Dolne	Późne średniowiecze XV w. – ślad osadnictwa	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 12	
			nr st. w miejscowości - 12	
81	Sady Górne	Późne średniowiecze XV w. – ślad osadnictwa	AZP 84-20	
			nr st. na obszarze - 13	
			nr st. w miejscowości - ?	
82	Sady Górne	Późne średniowiecze XIV – XV w. – osada	AZP 84-20	
		Nowożytność XVII – XVIII w. – ślad osadnictwa	nr st. na obszarze - 14	
			nr st. w miejscowości - 1	